

Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту
імені академіка В. Лазаряна

АНТРОПОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ФІЛОСОФСЬКИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Збірник наукових праць

Випуск 8

Виходить 2 рази на рік ♦ ♦ ♦ ♦ ♦ Заснований у січні 2012 р.

Антропологічні шукання

Філософія культури і освіти

Соціальна філософія і філософія історії

Філософія науки і техніки

Історія філософії

Дніпропетровськ

2015

Засновник:
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ ІМЕНІ АКАДЕМІКА В. ЛАЗАРЯНА

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

Хміль В. В., доктор філософських наук

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР

Варшавський О. П., кандидат
філософських наук

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ (УКРАЇНА):

Малівський А. М., Решетніченко А. В., Токовенко О. С., Колесникова Т. О., Кривчик Г. Г.,
Лях В. В., Халапсіс О.В.

ІНОЗЕМНІ ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Корабльова О. В. (Фінансова академія при уряді РФ, Російська Федерація), Кац Л. А. (Хайфський
університет, Ізраїль), Воронов В. В. (Даугавпілс, Латвія)

Збірник наукових

праць

Збірник затверджено як фаховий 21.11.2013, № 1609. Збірник
zareestrovano в міжнародному каталозі періодичних видань
Ulrichsweb™ Global Serials Directory, науково-метричних системах
DOAJ, Google Scholar, eLIBRARY.RU, WorldCat, Bielefeld Academic
Search Engine, CiteFactor, OAJI, Web of Science (ESCI), Scientific Indexing
Services (SIS), Index Copernicus

Наукометричні показники рейтингу журналу: Index Copernicus - ICV
2014: 72.69.

Друкується за рішенням вченої ради університету від 28.09.2015 р.,
протокол № 2

Видавець

Дніпропетровський національний університет залізничного
транспорту імені академіка В. Лазаряна (м. Дніпропетровськ)
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи КВ № 18742-7542Р
от 05.01.2012 г.

Адреса засновника

вул. Лазаряна, 2, кім. 468, Дніпропетровськ, Україна, 49010

та редакції

тел.: (056) 373-15-88, e-mail: e-library@b.diit.edu.ua, ojs.diit@gmail.com
сайт журналу: <http://ampr.diit.edu.ua>

Видання публікується з 2012 р.

Днепропетровский национальный университет железнодорожного транспорта
имени академика В. Лазаряна

**АНТРОПОЛОГІЧНІ ВИМІРИ
ФІЛОСОФСЬКИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

**(АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЕ ИЗМЕРЕНИЯ
ФИЛОСОФСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ)**

Сборник научных трудов

Выпуск 8

Выходит 2 раза в год ♦ ♦ ♦ ♦ Основан в январе 2012 г.

Антропологические искания

Философия культуры и образования

Социальная философия и философия истории

Философия науки и техники

История философии

Днепропетровск

2015

Учредитель:
ДНЕПРОПЕТРОВСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНОГО ТРАНСПОРТА ИМЕНИ АКАДЕМИКА В. ЛАЗАРЯНА

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Хмель В. В., доктор философских наук

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР

Варшавский А. П., кандидат философских наук

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ (УКРАИНА):

Маливский А. Н., Решетниченко А. В., Токовенко А. С., Колесникова Т. А., Кривчик Г. Г.,
Лях В. В., Халапсис А.В.

ИНОСТРАННЫЕ ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

Кораблёва Е. В. (Финансовая академия при правительстве РФ, Россия), Кац Л. А. (Хайфский университет, Израиль), Воронов В. В. (Даугавпилс, Латвия)

Сборник научных

трудов

Сборник утвержден как специализированный 21.11.2013, № 1609.

Сборник зарегистрирован в международном каталоге периодических изданий Ulrichsweb™ Global Serials Directory, научно-метрических системах DOAJ, Google Scholar, eLIBRARY.RU, WorldCat, Bielefeld Academic Search Engine, CiteFactor OAJI, Web of Science (ESCI), Scientific Indexing Services (SIS), Index Copernicus

Наукометрические показатели рейтинга журнала: Index Copernicus - ICV 2014: 72.69.

Печатается по решению ученого совета университета от 28.09.2015 г., протокол № 2

Издатель

Днепропетровский национальный университет железнодорожного транспорта имени академика В. Лазаряна (г. Днепропетровск)

Свидетельство субъекта издательского дела КВ № 18742-7542Р от 05.01.2012 г.

Адрес

ул. Лазаряна, 2, ком. 468, Днепропетровск, Украина, 49010,

учредителя

тел.: (056) 373-15-88, e-mail: e-library@b.diit.edu.ua, ojs.diit@gmail.com;
сайт журнала: <http://ampr.diit.edu.ua>

Издание публикуется с 2012 г.

Dnipropetrovs'k National University of Railway Transport
named after Academician V. Lazaryan

**ANTROPOLOGIČNÌ VIMÌRI
FÌLOSOFS'KIH DOSLÌDŽEN'**

**(ANTHROPOLOGICAL MEASUREMENTS OF
PHILOSOPHICAL RESEARCH)**

Proceedings Scientific publication

Issue 8

Comes out 2 times a year ♦ ♦ ♦ ♦ ♦ Founded in January 2012

Anthropological Searching

Philosophy of Culture and Education

Social Philosophy and Philosophy of History

Philosophy of Science and Technology

The History of Philosophy

Dnipropetrovs'k

2015

Founder:

DNIPROPETROVSK NATIONAL UNIVERSITY OF RAILWAY TRANSPORT
NAMED AFTER ACADEMICIAN V. LAZARYAN

EDITOR-IN-CHIEF

Khmil V. V., Ph.D

CONTRIBUTING EDITOR

Varshavskiy O. P., Ph.D

EDITORIAL BOARD MEMBERS (UKRAINE):

Malivskiy A. M., Reshetnichenko V. A., Tokovenko S. A., Kolecnykova T. O., Krivchik G. G.,
Liakh V. V., Halapsis A.V.

FOREIGN MEMBERS OF EDITORIAL BOARD:

Korableva E. V. (Finance Academy under the Government of the Russian Federation, Russian Federation), Kats L. A. (University of Haifa, Israel), Voronov V. V. (Daugavpils, Latvia)

Proceeding Scientific Proceeding is registered in the International Catalogue of periodicals
Ulrichsweb™ Publication Global Serials Directory, research and metric
systems DOAJ, Google Scholar, eLIBRARY.RU, WorldCat, Bielefeld
Academic Search Engine, CiteFactor OAJI, Web of Science (ESCI), Scientific
Indexing Services (SIS), Index Copernicus
Scientometric indicators of journal rating: Index Copernicus - ICV 2014: 72.69.
Published according to the Academic Council decision of the University from
28.09.2015, Protocol no. 2

Publisher Dnipropetrovs'k National University of Railway Transport named after
Academician V. Lazaryan (Dnipropetrovs'k)

Certificate of Publisher KB no. 8742-7542P from 05.01.201

Address Str. Lazaryana, 2, room 468, Dnipropetrovs'k, Ukraine, 49010,

of Foundere tel.: (056) 373-15-88, e-mail: e-library@b.diit.edu.ua, ojs.diit@gmail.com;
journal site: <http://ampr.diit.edu.ua>

Edition is being published since 2012

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

УДК 165.6/.8

П. В. КРЕТОВ^{1*}^{1*}Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького (Черкаси), ел. пошта ataraksia@ukr.net, ORCID: 0000-0003-2593-3731

ФІЛОСОФЕМА СИМВОЛУ ТА КОНЦЕПТ СЕНСУ: ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Метою дослідження є з'ясування символічної природи смислу/сенсу в розгортанні філософсько-антропологічного знання, а також символічних форм кореляції між штучною та природною ідентичністю в самоусвідомленні людини та їх фіксації у мові й формах та структурах культури. Здійснено опертя на **методологію** історико-філософського аналізу в синхронічному та діахронічному аспектах, принципи герменевтичного розуміння і реконструкції та феноменологічної дескрипції. **Наукова новизна** роботи представлена постулюванням таких предикацій символічних структур мови та свідомості, як мультипанорамність і трансфінітність, обґрунтуванням онтологічного статусу символу та символіки. Зафіксовано символічний характер функціонування мовної метафори в науковому дискурсі й особливості символічного виміру смислового поля мови та культури, а також їхню символічну сполученість. Обґрунтовується положення про символічний характер цілісного, смислоформуючого, світоглядного знання людини і зв'язку між глибинними символічно-метафоричними структурами мови та механізмами свідомості, що знаходить своє вираження, зокрема, у мові науки, яка використовує символічні конструкції для передачі світоглядних аспектів сенсу, що виходять за межі дефініціювання і формально-логічних дескрипцій. У зіставленні концепцій спіральної динаміки, меметики й аутопойезису постулюється існування специфічного символічного виміру смислового поля мови, культури та свідомості. **Висновки** статті визначають роль символу й символіко-метафоричних конструкцій і структур мови у формуванні дискурсу сучасної філософської антропології, що включав би в себе весь тезаурус мови і культури.

Ключові слова: символ, смисл, сенс, свідомість, філософська антропологія, ідентичність, мова, меметика, аутопойезис.

Актуальність

Актуальність теми нашої розвідки обумовлена наступними міркуваннями. Перманентні констатації/ламентатії щодо кризи системи ціннісних орієнтацій, нестабільності соціокультурних моделей поведінки та її мотивації, значна деідеологізація / гіперідеологізація й позірна десимволізація картини світу (в екстеріорних репрезентативних формах існування та відтворення культури - маємо на увазі насамперед медіа і комунікацію загалом) у сферах масової та індивідуальної свідомості (що не в останню чергу пов'язано зі специфічним, якщо буде дозволено такий вислів, «післямаком» постмодерної парадигми у філософії, що насамперед обумовлене її пафосом негачії, з одного боку, і схильністю до теоретико-філософської рекурсивності, з іншого) вплинули на проблемне поле (на гуссерлівський «горизонт смислів») сучасної філософії. Безумовно, маніфестована подібними констатаціями ситуація проблематизує насамперед комплекси питань, пов'язані із сучасною *філософською антропологією*

(проблематика осмислення феномену людини в цифрову епоху та меж когеренції між традиційними соціокультурними формами і механізмами існування цивілізації та новітніми моделями взаємодії між людиною і світом (осмислення феномена віртуальної реальності, що пов'язано насамперед з технологіями 3-D-принтингу, augmented reality (наприклад, google glasses), Internet of things, нанотехнологіями etc.), що усталюються. Наприклад, проблематика трансгуманізму в етиці і в світоглядному знанні загалом, а також символічна природа культури та мови, тлумачених не інструментально / операційно, як набір семіотичних кодів різного ступеня складності / умов придатності, а цілком метафізично, в онтологізуючих традиціях М.Гайдеггера та Г. Гадамера. Дотична до згаданих інтенцій філософування проблематика *епістемології* – рецепція та реінтерпретація понять суб'єктивного й об'єктивного, дихотомії «суб'єкт-суб'єкт», сфери інтерсуб'єктивного та її сутнісних характеристик, розвиток парадигми діалогізму і постдіалогізму (Е. Левінас) нової інтерпретації

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

гуссерлівських концептів ноєми та ноєзису, створення відкритої динамічної системи знань і уявлень, що відігравали б роль картини світу в контексті швидкого розвитку теоретичної науки (який характеризують, не вичерпуючи, наприклад, у фізиці голографічна модель реальності Д. Бома або М-теорія суперструн Е. Віттена), традиційна для *аналітичної філософії* лінгвістична проблематика ускладнена включенням до розгляду метафізичних констант мови й урізноманітненням використання міждисциплінарних методологічних парадигм та *філософія свідомості* (у найбільш широкому сенсі це реінтерпретація психофізичної проблеми у філософії, питання про структуру, межі та зміст свідомості).

Але, попри все розмаїття, плюралістичність сучасних підходів у філософії до понять людини і реальності, незмінною точкою перетину (своєрідною точкою мінімуму Кузанця) чи не всіх можливих інтерпретацій залишається сама людина, та смисли, що вона їх породжує, (оформлюючи їх символічно), як чисте усвідомлене тут-перебування, раціонально-ірраціональна наявність та актуальність, трансцендентальна сама щодо себе, сказати б - неконгруентна і нетотожна сама собі (традицію годі уточнювати, настільки вона розлога - від Піфагора, Платона та Стагірита, через Р. Декарта й Б. Паскаля, до, хоча б, М. Гайдеггера та П. Слотердайка чи Ч. Тейлора), переживання й осмислення нею світу.

Дотичними до теми статті та релевантними були дослідження М. Гайдеггера, М. Еліаде, Е. Касіра, Л. Вітгенштайна, К. Юнга, С. Пінкера, В. Васильєва, Д. Леонтьєва, О. Лосєва, М. Мамардашвілі, М. Поповича, С. Кримського, В. Табачковського, М. Фуко, А. Богачова, Т. Лютого, В. Руднева та ін.

Мета

Метою дослідження є з'ясування символічної природи смислу / сенсу в розгортанні філософсько-антропологічного знання, а також окреслення таких її предикацій, як трансфінитність та мультипанорамність.

Виклад основного матеріалу

Можна констатувати нечіткість та несформованість підходів сучасного філософування до проблематики символу, оскільки крім основної інтерпретації символу як ускладненого інтер-

претаційно знака (герменевтична традиція Г. Гадамера та П. Рікера) та синтезуючого підходу Ю. Габермаса («Філософський дискурс модерну» 1985) існують трансформована постмодерними студіями (Ж. Дельоз, Ж.-Ф. Ліотар, Ж. Бодріяр, Ж.-Л. Нансі) традиція структуралізму 2 пол. XX ст. (М. Фуко, Ц. Тодоров, Ю. Крістева), лінгвістичні підходи генеративних граматики (Н. Хомський) та семантики (Дж. Лакофф, теорія концептуальної метафори, 2003), та когнітивістики загалом, неокантіанська рецепція символу Е. Касіра, доповнена феноменологічним та антропософським підходами (К. А. Свасьян, «Проблема символу в современной философии» перевидання, 2010), згадувані феноменологічна (В. І. Кебуладзе, «Феноменология досвіду» 2011) та герменевтична (А. Л. Богачов, «Досвід і сенс» 2011) парадигми інтерпретації. Також слід згадати апофатичну традицію в інтерпретації символу (від Ареопагітик через Г. Паламу, П. Величковського, Г. Сковороду, до о. П. Флоренського). А. Бєлий (Б. М. Бугаєв), О. Ф. Лосєв, Я. Е. Голосовкер у 1-й третині XX ст. також запропонували власні інтерпретації символу та символічного. Сучасні дослідники В. В. Бібіхін («Язык философии» 1994), С. Г. Сичова («Проблема символу в философии» 2000) [12], С. Пінкер («The Sense of Style: The Thinking Person's Guide to Writing in the 21st Century» 2014) [24], Л. А. Гоготішвілі («Рецепция символизма в гуманитарных науках» 2004) [6], В. В. Руднєв («Философия языка и семиотика безумия» 2007»), В. В. Васильєв («Сознание и вещи: Очерк феноменалистической онтологии.» 2014), Т. В. Лютий («Розумність нерозумного» 2007), П. Новак (Peter Novak «Mental symbols» 1997) [23], П. Садовські (Piotr Sadovski «From interaction to symbol» 2009) [25], А. Деодато [19], І. Стаматеску [27], Дж. Скорупські [26] та ін., інтерпретуючи символ, використовують цю філософему, інсталюючи її в більш широкий контекст – чи то історії філософії, чи то філософії свідомості, чи то психолінгвістики або когнітивної науки, чи то синергетики (термін беремо як самоорганізацію в соціокультурних системах – Н. Луман), чи то філософії мови. Символ тлумачиться лише як епіфеномен епістемології, теорії означення, філософської антропології або філософії свідомості, його ж власна природа не береться до уваги, зворотно екстраполюється з теорій ним же і фундованих. Наприклад, концепція екзи-

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

стенціальів людини у ранній творчості М. Гайдеггера, або його ж пізня філософія мови. Його дискурс, як оригінальний так і перекладний, ґрунтується на опорних символах як «базових моделях» (термін беремо в математичному сенсі) – просіка, лісова галявина, дім, шлях, тощо, але ці смисли не можуть бути експліковані дефінітивно, лише «схоплені». Реципієнт тексту, читач і перекладач постфактум розглядає свій феноменологічний досвід «перебування в тексті» та дає його герменевтичну інтерпретацію. Як вона пов'язана з вихідним смислом? (Суперечки щодо тлумачення, наприклад, в «Бутті і часі» структури *dasein*, набувають подекуди комічного забарвлення, на наш погляд (М. Е. Соболева «Философия как «критика языка» в Германии» 2005). Як саме працює цей механізм символічного смислоутворення? Що за реальність створює і репрезентує символ? Після Р.Порті, що услід за В. Селларсом піддав сумніву «міф про даність» (*myth of the given*) свідомості людини її ж таки предметного змісту, проблематизація філософами символу видається ключовою для розвитку сучасної філософії в контексті вище окресленого *status quo* в науці та філософії. Актуалізація цієї філософії видається ще більш необхідною з огляду на недостатність деяких згаданих тлумачень в контексті контрверсійності аналітичного (науково-емпіричного, англо-американського) та континентального (герменевтично-романтичного, новочасово-європейського) підходів до філософського знання (С Крічлі «Вступ до континентальної філософії» 2001, укр. пер. Б. Менжуліна, 2008). Наприклад, важко погодитись з поділом концепцій символу на позитивні та негативні за математичним критерієм гармонійності як впорядкованості реальності яку вони позначають або конституують, (Сичова, 2000, 12, с. 5-9), а також з введенням градації «символи свідомості - символи мислення», що виглядає недостатньою, через неявну схематизацію символу. Та ж тенденція у П. Новака (P. Novak, 1997, 23, р. 12-13), причому навіть вступ до своєї книги, розмежовуючи символи пропозиціональні та свідомісні, він починає з символічної конструкції - *a fly in a bottle* - літати у пляшці, що є перифразом відомої вітгенштайнівської метафори щодо мухи та пляшки. Той же логоцентричний підхід знаходимо в спробі систематики символічних форм П. Садовського (P. Sadowski, 2009, 25) Л.А.

Гоготішвілі, говорячи про ейдетичні синтаксис та семантику мови гуманітаристики (Гоготішвілі, 2004, 6, с.157) також раціоналізує символіку, уже тим, що розглядає символ як частину пропозиціональної логіки та логіки предикатів, навіть якщо йдеться і про простір свідомості або міфу. Тому, на нашу думку, ці питання є досі відкритими. Нас же наразі, з огляду на формат статті, цікавить саме іманентна символу, як смислогенеративній моделі здатність до монолітизації змісту свідомості, утворення цілісної, але відкритої системи уявлень про світ в свідомості людини, що прямо впливає з його онтологізованості. Символічний дейксис в тому і полягає, що наскільки завгодно довгий ряд простих мовних, казуальних та мистецьких метафор у дискурсі науки (як гуманітаристики, так і фундаментальної. У квантовій М-теорії суперструн символізованих метафор не менше, ніж в міфології будь-якої генези) та на загал, гранднративі людини щодо світу та неї в ньому, свідчить про протоформний та холистичний характер смислів, утворюваних та структурованих символічно. Елімінація (або інверсія, зміна місцями) дескриптивного пояснення та розуміння з метою відразу, одномоментно досягнути останнього притаманні символічному пізнанню.

Отже, на нашу думку, об'єднавчим чинником тут може виступити концепція символічного та концепти сенсу (смыслу) й символу. Поняття символу тлумачимо в традиції (В. Бібіхін, М. Мамардашвілі, К. Свасьян. О. П'ятигорський), яка пов'язана з доробком О. Ф. Лосєва, - як генеративну модель породження практично нескінченної низки смислів у певному заданому смисловому полі. Уже саме словосполучення «концепт смыслу» своєю неочевидною тавтологічністю вказує на можливість переходу між формально-логічним аспектом значення та екзистенційним аспектом смыслу. Зауважимо, що цілком свідомо використовуємо лексеми «смысл» і «смысл» одночасно, тому що вони етимологічно фіксують в українській мові (на відміну, від наприклад, російської - там лакуна) укоріненість сенсу / смыслу в когнітивній (англ. *meaning*, ст.сл. *мыслити*) та чуттєвій (англ. *sense*) сферах свідомості. У 20 ст. фрегерасселівська формально-логічна інтерпретація смыслу поступилася місцем тлумаченню смыслу як модусу вжитку слів та мовних кон-

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

струкцій, як результату «мовної гри», що процесуально реалізує «форми життя» (пізня творчість Л.Вітгенштайна), феноменологічний проект актуалізує інтенціональність смислу, як результат включеності «трансцендентального его» людини в простір «інтерсуб'єктивності, герменевтика розглядає способи та онтологічний статус інтерпретації як генерації смислу. Світ, отже, даний людській свідомості як поле тотального смислоутворення, як своєрідний гіперконтекст. М. Гайдеггер міркував так: «Зрозуміти напрям, в якому річ уже рухається сама по собі, значить побачити її смисл. У заглибленні в такий смисл - суть осмислення. Під осмисленням мається на увазі більше, ніж просто усвідомлення чого-небудь. Ми ще далекі від осмислення, поки що просто щось усвідомлюємо. Осмислення вимагає більшого. Воно - відданість гідному запитування... у осмислення інша сутність, ніж у усвідомлення та наукового пізнання... осмислення вперше тільки і виводить нас на шлях до місця нашого перебування» [15, с.251-252]. Очевидно, що простір, «горизонт» сенсу, що утворює «життєвий світ» (Е. Гуссерль), є людським за визначенням, а отже, і символічним, передбачаючи семіотичні коди, комплементарні ряди смислів та їхні інтерпретації. Тобто, питання полягає в тому, чи має вказування (а символ вказує на те, чим не є сам) онтологічний статус і як взагалі у феноменологічному сенсі дане означення та процес означування? Не в аналітичному, мовному, а саме досвідному, відпочатковому? Символічне смислоутворення - (чи то створення сенсу) може передбачати як трансформацію вихідних сенсів, їх прирощення та виникнення смислової ризоми (Ж. Дельоз, Ф. Гваттарі), «мерехтливості» (о. П.Флоренський) смислу символу, створення смислу в контексті «тут-тепер-так» актуально і заново, так і відпочаткове, апріорне та довербальне, дознакове й доінтерпретаційне перебування в ньому.

Звісно, навряд чи можна стверджувати лінійний характер розуміння процесу смислогенерації. Але в контексті констатацій «відходу сучасної думки від філософії свідомості» [3, с.12] та трансформації «мовного повороту» в проект онтологізації герменевтики важливою видається рефлексія сучасного філософа щодо ідей Г. Гадамера: «Для нас сенс визначає не авторова інтенція, - котру буцімто можемо адек-

ватно реконструювати, щоб його досягнути, - а його буттєва інтенційність, що в досвіді нашого існування у світі, тобто в життєвому досвіді, передусім виступає як дорефлексивна спрямованість і перед-визначеність нашого розуміння» [3, с.13], - пише А. Богачов. Зауважимо, що в контексті сучасного розвитку когнітивістики, насамперед лінгвістики, психології, нейронауки, уваги потребують передовсім форми конституювання та фіксації (хай нестабільної) вищезгаданого досвіду людського існування. Тому, можливо, інтерпретацію символу як «установленої метафори», що її «вможливлено мовною традицією» [3, с.281-283], слід вважати неповною, оскільки вона не виходить як за межі вітгенштайнівської онтології мови, так і за межі Гадамерової буттєвої інтенціональності тексту. Це ж стосується і психоаналітичних (на кшталт лаканівських) концепцій «тиранії мови», смерті автора, «шизофренізації» масової та індивідуальної свідомості у зв'язку з конвенціональним характером мови (Т. Кроу), тощо.

Недостатність виключно побіжного, раціоналізуючого, десимволізуючого (О. М. П'ятигорський) інструментально-операційного, розгляду філософами символу видається очевидною. Істотно, що розгляд філософами символу в контексті утворення смислів в межах наукового дискурсу не є методологічним еклектизмом (або анархізмом в дусі П.Фейєрабенда) або змішанням стилів, що веде до втрати філософією або наукою «власного голосу» в низці мовних практик, це інструмент подолання логоцентризму і есенціалізму при побудові моделі сучасного дискурсу науки як відкритої системи. Можливо, щодо майбутнього цього дискурсу тут навіть доречно вжити термін синергетики «диссипативна система» (І.Пригожин), оскільки ступінь широти допусків невідповідності («грубості - негрубості» (О. О. Андронов)) моделей фізичної реальності явищ у фізиці та математиці, дескриптивної представлених на вербальному рівні за допомогою символіки та метафорики, прямо вказує на когерентність, порівнянність / непорівнянність, сумірність / несумірність дескриптивної наукової картини світу і реальності, представленої у свідомості як емпірично-приладно-інструментальним сприйняттям, математичним моделюванням, так і його розумінням, «схоплюванням» у свідомості, на «плані іманентності» (Ж. Дельоз), довербально і дологічно.

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

Ірраціональний характер переживання людиною своєї суб'єктивності як тут-присутності, існування, що перебуває і не може бути редукованим до будь-якої сталої раціональної форми (вербальної чи ейдетичної), можливо, вказує на певний «сухий залишок» свідомості та його символічну природу, який є підставою для «життєсвіту» (нім. *Lebenswelt* - пізня творчість Е. Гуссерля) людини. Звідси і включення (як здійснення можливості, причетності людини до Іншого) в простір інтерсуб'єктивності. От це мінливе, діалогічно-смісловне, людське «щось» виникаючи між людьми, між людиною і світом, (М. Бубер, М.Бахтін) лише і виступає підставою для опору паскалівському жаху безкінечних просторів (наразі - моторошних людині (в культурі кіберпанку) технологічної сингулярності чи то штучного інтелекту), дораціональною сутністю Я, вказує на план іманентності (Ж. Дельоз), довербальний і докогітальний.

Продовжуючи символізацію метафоричного ряду П. Слотердайка («зів'яле дерево філософії» (з вступу до «Критики цинічного розуму» 1983, укр. пер. 2002)), скажемо, що це «дерево» філософії живе так само і так само назавжди, як-от славнозвісний кіт Шредінгера. Можна навіть додати, вже без будь-якої іронії, що кантівське трансцендентальне запитання людини щодо себе і світу засвідчує сенс «слів без сенсу» (Йов, 38, 2).

Адже якщо філософування має на увазі трансцензус людини, універсальний вихід за межі сприйняття, переживання і мислення часткового, окремого, то необхідно передбачається дистанціювання людини щодо себе самої (згадаймо, що одне зі значень концепту *теорія* (від грец. *θεωρία*) - етимологічно «боже-ственне бачення», бачення, яке передбачає цілісний синтетичний «огляд» при-сутнього, даного і заданого людській свідомості, одно-моментного сприйняття та розуміння цілого, а не фрагментарного розгляду *hic-nunc-sic*. Людина в цьому сенсі є супераддитивною істотою. Екстраполюючи етимологічне тлумачення лексеми «теорія» на сферу людського філософування, можна охарактеризувати такий філософсько-антропологічний підхід як мультипанорамний. Мається на увазі насамперед об'ємність і масштабність переживання й осмислення людиною світу як мисленого і переживаного цілого, але даного у фрагментах, які хоч і є панорамними частинами цілого, але ли-

ше пазлами, фрагментами «тут-тепер-так» сприйняття, переживання, мислення і знання. Доречною метафорою і символічною конструкцією водночас для позначення цього «єдиногоздільного» (О. Ф. Лосєв) цілого видається тесеракт - чотиривимірний куб, кожна сторона якого виступає основою для розгортання ще одного куба, або образи творчості М. Ешера, (наприклад, відома літографія «Відносність» 1953 р., або «малюючі руки» 1948 р.), що завдяки візуалізації тривимірної пластики символів безкінечності та симетрії в сприйманому людиною стала чи не візитівкою філософського знання.

М. Шелер у класичній роботі «Місце людини в космосі» (1928) виокремлює три історико-культурні моделі самоідентифікації та позиціонування людиною себе в універсумі (чи то пак космосі, розуміючи це поняття в первісному значенні - порядок (давньогрец. *κόσμος*)): релігійний (іудео-християнський), філософський (греко-античний) та природничонауковий, що, на думку дослідника, мав би позначати специфіку сучасного йому 20 ст. [17]. Тепер, коли ця сучасність (з 1928 р.) триває майже століття, навіть простий ретроспективний, поза діяхронічною методологією, огляд філософсько-антропологічної проблематики зазначеного відтинку часу засвідчує граничну неоднорідність, сказати б, дискретність формулювання та побутування у свідомості людей і спільнот (насамперед, звісно, академічної) згаданої проблематики. Що це за людина - природничонаукова? *Homo potest* (уміюча), *homo technikos* (технічна), *homo scientificus* (вчена, наукова)? Йозеф Кнехт (нім. *knecht* - слуга) з Гессевої «гри в бісер», чи істота створена штучним інтелектом, помислена машиною, з кіберпанкових фантазій В. Вінджа, В.Гібсона, Ф. К. Діка та Г. Біра? Поняття природи та людини, як і поняття науки вельми ускладнилися. Маємо на увазі не просте усвідомлення того стану речей, за якого людина проблематизує сама себе, (тому що відсутність рефлексії, скерованої у цьому напрямку, деформує і трансформує парадигму перебування людини в світі і кореляції людського з природним) а ситуацію, коли «хвіст крутить собакою», парадокс спричинення з майбутнього, (відомий ще з часів аристотелівської телеології, *causa finalis*). За таких умов, коли цілі людства набувають питома знелюднених форм реалізації, людина позбавлена переваги смис-

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

лоутворення, насамперед у сфері філософської антропології, що означає антропологічну кризу, культурно-цивілізаційний дисбаланс і все, пов'язане із цим на рівні буденної та наукової свідомості, - кризу ціннісних орієнтацій, феномен тотальної зневіри і скепсису, актуалізацію архаїчних поведінкових і мотиваційних моделей, насамкінець - тотальну розгубленість перед викликами *Zeitgeist*. Людина у межах Шелерової природничонаукової моделі позірно може долати засадовий дуалізм між природно-біологічним та раціонально-свідомісним, між техногенним типом цивілізації і гуманістичною за природою культурою (нонантропоцентрична культура людини - до остраху реальний жарт поки що з арсеналу культури кіберпанку. Але ж саме сполучення сенсів видається антиномічним). Проте не долає. І от те, як саме людина не долає цей дуалізм і до чого це призводить, видається підставою для різноманітних констатацій колапсу (різних ступенів загальності) людського світу, гімнів і проклять технологічній сингулярності, прогнозів щодо розвитку і становлення чи занепаду та зникнення виду, його культури і цивілізації. Існують навіть такі інтерпретації наявного стану речей, за якими ноосфера як сфера природного (біотичного, людського) розуму та свідомості подала і чи не відразу була замінена техносферою як сферою розуму штучного [5]. Важко з цим погодитись. Якщо так, то технологічні процеси, набуваючи автономності, відповідно з власним онтологічним виміром отримують власну логіку, і людське з його мисленнєвими моделями, свідомісними конструктами та системами цінностей перестає бути центром утворення сенсу, а отже, опису, розуміння і пояснення реальності, стаючи при цьому лише епіфеноменом процесу, фрагментом, модулем принципово іншої архітектури й об'єктом іншого мислення. І ця *іншість*, зрозуміло, інтерпретується не в традиції діалогізму та постдіалогізму (С. Розенцвейг, М. Бубер, Е. Левінас) і навіть не в традиції Г. Башляра чи то С. Лема (як не згадати «Голема» або «Суму технології»), а способом, людині принципово недоступним. Подибуємо тут трансценденталізм, лише не релігійний, а техногенний. Це може означати не тільки проблематичність виживання виду за умов необоротних змін біосфери й екосистем (навіть якщо елімінувати політично-мілітарні та геополітичні ризики; відомо, що

біосфера вже перейшла межу самовідтворення деяких ресурсів), а й доволі химерні перспективи власне виду *sapiens*, чи то вже *digital*. Йдеться про гіпотетичне постання нового дуалізму - між штучним як створеним людиною та штучним як результатом самовідтворення складних високотехнологічних систем, керованих штучним інтелектом, а отже, про другу природу, в якій роль еволюції будуть відігравати структури аутопойезису (термін використовується в традиції Н. Лумана), а матеріалом слугуватиме матерія з практично безкінечним потенціалом трансформацій. Тобто, людина в такому-от космосі, безперечно, не деміург, ніяким чином не вінець творіння і, звісно ж, не цар природи (цікаво, що ці символічно-метафоричні конструкції, усталені в культурній традиції та мові, наразі суттєво міняють свій сенс, втрачаючи пафос, і інтерпретуються конотативно як іронія або сарказм. Дійсно, новочасовий пафос раціоналізму, логоцентризму та більш пізній сцієнтизм, як не дивно, постають дороговказами на шляху до втрати людської ідентичності. *Knowledge is power*, звісно, але людина неминуче висновує (комплекс Сайреса Сміта (Ж. Верн «Таємничий острів»)) людством все ж долається), що вона не є цілим (онтологічна та біологічна недостатність людини у А. Гелена та Г. Плеснера), а лише частиною у складі цілого, причому такою, самоусвідомлення якої не відіграє вирішальної ролі у флуктуаціях цілого. Тому людині доведеться, як це завжди траплялося в зламні моменти історії, спробувати віднайти в самій собі підстави своєї власної ідентичності, аби не проектувати і не транслювати її на світ технологій. А для цього людині доводиться робити те, чого вона не любить найбільше з часів Шумеру та Аккаду, старозавітних пророків і т.д., - зазирнути у свою свідомість, як у дзеркало, познайомитися із собою нарешті, аби не опинитися в ситуації кафкіанського перетворення - «одного чудового ранку». Використані вище символічно-ейдетичні конструкції (дзеркало, ранок), як і символіка взагалі (загальномовна, мистецька, філософська тощо), вказують на таку суттєву ознаку символу, як дейктичність (дейксіс), що фіксує дискретний, фреймовий та фрактальний характер сприйняття й смислогенерації, породження наративу та дискурсу. Це демонструє фундаментальну властивість мови фіналізувати значення і смисли, окреслюючи їх у системі

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

координат Декарта - апіорних форм Канта, та, всупереч цьому, властивість символу розривати мовний і смисловий простір дискурсу та ширше - будь-якого наративу, тобто його (символу) трансфінітну природу. І ось тут у контексті констатацій сучасної антропологічної катастрофи ми подибуємо можливість на перетині двох відомих концепцій людини і людської ідентичності з'ясувати зміст перервності, що долається символом. Маємо на увазі концепцію «пунктирної людини» Д.Леонтьєва [9] (традиція екзистенційної психології в цілому, від Р. Мея, В. Франкла до С.Грофа) та концепцію спіральної динаміки цінностей і картин світу (біопсихосоціальних систем) К.Грейвса і його послідовників К.Кована й Д. Бека [13]. Не деталізуючи згадані концепції, з'ясуємо лише найважливіше принагідно до нашої теми: як саме «пунктирна людина», тобто людина, що постійно свідомо і несвідомо, довільно міняє рівні власної самоідентифікації щодо себе самої, соціуму та світу, не керуючись при цьому хоч трохи раціональними міркуваннями та й міркуваннями взагалі і перебуваючи при цьому на різних «кольорових» рівнях ідентичності та світоуявлення, назагал може зберігати цілісність власного Я (юнгівську самість), усвідомлення власної ідентичності. І чи може? Саме тому породження і побутування сенсу, його символічний характер, у світлі нашої теми видається актуальною проблемою філософської антропології. Особистість, простір людського Я (рівень свідомого), не маючи констант, перетворюється на набір рольових діяльнісних модулів, обумовлених навіть не «пірамідами потреб» (А. Маслоу) і не фройдівською ієрархізованою сукупністю інстинктів, а хаосом дорационального та довербального, тим, що перебуває на «плані іманентності» (Ж. Дельоз). На нашу думку, саме мультипанорамність та трансфінітність символічних смислових рядів «збирає» людину до купи, монолітизує її смисли і цінності в систему уявлень про «Я» та «Світ», дозволяє уникнути ситуації, коли людина стає сумою проєкцій, але проєкцій чого? Фрагментарна, «скалкова», «пазлова» свідомість не має на меті себе зібрати до купи, вона лише безкінечно, рекурсивно себе відтворює, забезпечуючи тяглість існування, але не пам'ять, навички виживання, не культуру. Таким чином, йдеться навіть не про людину-симулякр, «надувну людину», копію, у якій принципово

відсутній оригінал (Ж. Бодрійяр), і не про соціалізовану людину як об'єкт маніпуляцій та відношень панування з боку влади (М. Фуко), і навіть не про людину як децентровану плато-подібну сукупність сингулярностей чи, наприклад, «тіло без органів» (Ж. Дельоз), а про принципову атомізацію людського світу, втрату окресленості уявлень про те, що ж то означає - бути людиною. Тому можемо постулювати існування специфічного символічного виміру горизонту смислів людської свідомості, мови та культури, звернення до якого може допомогти подолати розпорошеність уявлень сучасної людини про власну ідентичність. Цей рівень онтологізує символ і символіку (як і мовну метафорику), згадані форми мови і культури перестають бути лише знаками, набуваючи екзистенційного статусу. Крім того, згаданий символічний вимір у сучасних умовах є чимось принципово більшим, ніж, наприклад, середньовічна концепція *signatura rerum* (знаковість речей), концепція символу Блаженного Августина, граматики символічних форм культури Е. Касієра чи структуралістський проєкт символу Ц. Тодорова і Ю. Крістєвої. Символ, витлумачений онтологічно, апелює як до процесуальності операціональних і функціональних аспектів означення й трансляції смислів, так і до сутності смислу як місця перебування людської істоти, простору, системи координат, тобто поєднує сутнісний підхід та процесуальний, аналітичне й синтетичне, суб'єкт і предикат. Метафорично, використовуючи термінологію інформатики, символ є браузером операційної системи свідомості або виступає як тег до рядів смислів, наявних у свідомості імпліцитно; коректним також видається зіставлення символу, витлумаченого процесуально-операційно, з дельозівським концептом «складки». Імовірно, що такий слововжиток якраз і демонструє маніфестовану метафоричність і символізм мови. Звернувшись до символічної форми інобуття філософії, літератури, без зайвого драматизму можна зауважити, що проблематика, наприклад, «Записок з підпілля», «1984», «О дивний новий світ», «Ста років самотності», «Улісса» (бачимо, як тут Достоевський сусидить із Джойсом, класичний і магічний реалізм з модерном) дещо застаріла, і то не тому, що не суголосна бекграунду, культурному фону епохи, а тому, що антропоцентрична. Маємо справу з такою топологією смислу в культурі та свідомості, за

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

якою символічно-метафорична конструкція дельозівської «складки», чи смужки Мебіуса, чи пляшки Кляйна, чи кілець (вузла) Борромео (як не згадати класичні Мейнонгові «неможливі-неіснуючі» (круглий квадрат) предмети, дані свідомості) більш евристичні та придатні для актуалізації смислу, ніж закриті, фіналізовані, вербальні дискурсивні системи. Символічні структури смислу є структурами аутопойєзису або, в термінології Ж. Дельоза, - ризоматичними. Саме тому вони дозволяють монолітизувати найрізноманітніші види знання і досвіду в межах картини світу, мовного нарративу та дискурсу, тобто об'єднують безліччю містків і порталів різні види та рівні свідомості - наукову, побутову, міфологічну, релігійну, естетичну. Чи ноосфера конгруентна техносфері, і якщо ні, то чи стане такою і як це позначиться на майбутньому нашого біологічного виду? Наразі маємо справу з проблемою трансцензусу - як, залишаючись у межах розуму, перебуваючи (поняття перебування використовуємо в традиції М.Гайдеггера) у світі людиною, подолати раціональність (відчужену, знеособлену раціональність, що поза етикою, естетикою та переживанням людиною світу і себе в ньому), спираючись на повноту людської істоти, яка б включала сферу психосоматичного в умови згаданого завдання? Йдеться про новий рівень самоорганізації смислу, вже металінгвістичний, соціокультурний, але такий при цьому, що забезпечується і фіксується в символі і в дискурсі. Останній, таким чином, уможливорює такий «стан справ» (Л. Вітгенштайн), за якого «...через системну раціональність (що включає в себе інтерсуб'єктивну єдність смислогенеруючих систем свідомостей окремих суб'єктів, насамперед таких, що мають мовний характер - П.К.) усувається суб'єктоцентрований розум», - пише Ю. Габермас [4, с.375]. Варто додати, що усувається, швидше не розум, а раціоцентричні та логоцентричні форми фіксації смислу. Зрозуміло, що «розумність нерозумного» [10] (а під цим ми розуміємо насамперед сферу вербальної та ейдетичної рецепції, станів свідомості, екзистенціалів (М. Гайдеггер)) має дати людині можливість (забезпечивши механізми, на нашу думку, насамперед символічні) вийти на новий рівень самоусвідомлення, що гіпотетично зняв би питання про дуалізм штучного та людського інтелекту. Тому питання про те, якою буде лю-

дина епохи розумних, таких, що самовідтворюються, і мінімалізованих (нанотехнології колосально відсунуть для людини горизонт кордону між сприйманим - мисленим та проблематизують власне межу матеріального й свідомісного) машин, які діють як у світі предметної реальності, так і за межею безпосередньо сприйманого, так і у світах людської свідомості й культури, (Згадаймо дискусійну наразі концепцію меметики й мема як носія одиниці інформації в культурі та свідомості) [1, 7, 18], є не таким уже і фантастичним, як може видатися. Так, проект нейрокомп'ютингу з його *idée fixe*, створенням *wetware* («вологого продукту», по аналогії з термінами *software* та *hardware*) як об'єднання біологічного матеріалу (нейронів) й електронних нанокомпонентів з подальшими неймовірними перспективами вельми амбітний, але поки що не означає принципового «прориву» в розумінні способів і підходів до «відтворення» мислення й свідомості людини. Швидше, пізнання, опис і розуміння світу й людини, які постійно ускладнюються в рамках людської ж свідомості, навряд чи можливе поза постулюванням мовного трансценденталізму, який екстраполює запитування про світ (в традиції Канта - Гайдеггера) за межі суб'єкта, може надавати знанню предикацію трансфінітності, а також долати світоглядний (етичний насамперед) вакуум. При цьому тут немає ні натяку на містицизм (мовляв, *ignoramus et ignorabimus*), скоріше, йдеться про «перезавантаження» когніцій (мотиваційних і ціннісних установок, поведінкових моделей, епістемологічних операційних алгоритмів etc.) людини епохи ІТ.

Наукова новизна

Наукова новизна роботи представлена постулюванням таких предикацій символічних структур мови та свідомості, світоглядного знання, моделей ідентичності людини, як мультипанорамність і трансфінітність.

Висновки

Підсумовуючи, припустимо, що символічні ряди і загалом символічні конструкції як структура, що вдає із себе аморфність, і навпаки, де кожен елемент складного цілого виступає один щодо одного як метафора або символ стану, якості, відношення, характеристики, наявності чи відсутності того, що переживається, ми-

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

слиться та усвідомлюється, є формою фіксації досвіду людського існування мислення та розуміння, за станом речей, (за замовчуванням), що обумовлено семіотичною природою людської культури та її вербальним характером. Символ і символіка рецептивні ейдетично та цілісно, поза структурами знаків, що утворюють слова, речення і тексти, тобто будь-який символ зовсім не обов'язково має денотативне значення (якщо це лексема), але передбачає уявлення, образ, візуалізацію. Причому символічна структура може також нести функціонал предиката, і не обмежує пізнавальне поле лише сферою феноменального та предметного. Саме завдяки сфері символу та символічного можемо віднайти точки перетину між згадуваними аналітичною (емпірично-науковою) та континентальною (герменевтично-романтичною) (С. Крічлі) традиціями в філософії, та уникнути їх контрпродуктивного протистояння в філософській практиці, насамперед, вітчизняній. Символ і традиція, звісно, корелюють між собою, але дивергентні один одному. Крім того, символ не тільки передбачає зображення, візуалізацію, але й неодмінно відсилає до ряду смислів, безпосередньо з ним не пов'язаних, причому все це відбувається, властиво, в символічній же реальності свідомості (тут коректним видається термін Ч. Пірса «фанерон» [8], що позначає весь наявний зміст свідомості). Можливо, дискурс нового проекту філософської антропології людини цифрової епохи та технологічної сингулярності має охо-

пити весь тезаурус форм виразу смислу мови й культури, а не спиратися лише на дефініювання та дескрипцію. На наш погляд, саме символічні ряди смислів інтеріорізовані в свідомості визначають та фіксують саморозуміння людини, та її моделі ідентичності, і як результат свідомого вибору, і як результуюча впливів традиції та психосоматичного онтогенезу. В цьому контексті видається очевидним, що цілісний проект символічного розгляду мови філософії є релевантним для подолання кризи філософії та розв'язання проблем, пов'язаних з формулюванням уявлень про сучасні типи власне людської ідентичності. Література, меметика візуальних жанрів мистецтва і побутової мови, візуальна (ейдетична) символіка світу речей і символізація абстрактів та одиниць мови як семіотичної системи (ментальна символіка) - все це має об'єднатися у постульованому дискурсі. Насамкінець зазначимо, що дослідження символічної реальності мови та свідомості в контексті пошуків сучасної філософської антропології видається гіпотетично евристичним хоча б тому, що дозволяє з'ясувати підстави сучасних антропоцентризму, нонантропоцентризму, етики трансгуманізму. Завершимо латинською ідіомою, що здійснює «зсув» смислу, як і будь-яка казуальна чи мистецька символічно-метафорична конструкція в смисловій тканині мови. Отже, *nomen est omen* (слово є передвістя), якщо під Словом, Іменем розуміти людину, а під прообразом, передвістям (1 Кор., 13. 12) - символ.

%20anthr.html. – Назва з екрана. – Перевірено 23.11.2015.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антоновский, А. Ю. Никлас Луман: эпистемологическое введение в теорию социальных систем / А. Ю. Антоновский. – Москва : ИФРАН, 2007. – 135 с.
2. Бек, Д. Э. Спиральная динамика. Управляя ценностями, лидерством и изменениями в XXI веке / Д. Э. Бек, К. К. Кован / пер. Илона Фрейман, Павел Миронов. – Москва : Открытый Мир, BestBusinessBooks, 2010. – 424 с.
3. Богачов, А. Досвід і сенс / А. Богачов. – Київ : Дух і літера, 2011. – 333 с.
4. Габермас, Ю. Філософський дискурс Модерну / пер. з нім. та комент. В. М. Купліна. – Київ : Четверта хвиля, 2001. – 424 с.
5. Говорунов, А. В. Философская антропология и страсти человека [Электронный ресурс] / А. В. Говорунов. – Режим доступа : http://anthropology.ru/ru/texts/govorun/philos_
6. Гогтишвили, Л. А. Рецепция символизма в гуманитарных науках / Л. А. Гогтишвили // Литературоведение как литература. Сборник в честь С. Г. Бочарова. – Москва : Языки славянской культуры, 2004. – 512 с.
7. Докинз, Р. Эгоистичный ген / Р. Докинз. – Москва : Мир, 1993. – 318 с.
8. Кирющенко, В. В. Чарльз Сандерс Пирс, или Оса в бутылке. Введение в интеллектуальную историю Америки / В. В. Кирющенко. – Москва : ИД «Территория будущего», 2008. – 376 с.
9. Леонтьев, Д. А. Пунктирный человек / Д. А. Леонтьев, С. Л. Братченко. – Москва : Смысл, 1999. – 181 с.
10. Лютий, Т. Розумність нерозумного / Т. Лютий. – Київ : ПАРАПАН, 2007. – 419 с.

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

11. Руднев, В. П. Прочь от реальности: Исследования по философии текста. II / В. П. Руднев. – Москва : «Аграф», 2000. – 432 с.
12. Сычева, С. Г. Проблема символа в философии / С. Г. Сычева. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 2000. – 205 с.
13. Спиральная динамика. Управляя ценностями, лидерством и изменениями в XXI веке / [Дон Эдвард Бек, Кристофер К. Кован] / пер. Илона Фрейман, Павел Миронов. – Москва : Открытый Мир, BestBusinessBooks, 2010. – 424 с.
14. Табачковський, В. Г. Полісутнісне homo : філософсько-мистецька думка в пошуках «неевклідової рефлексивності» / В. Г. Табачковський. – Київ : ПАРАПАН, 2005. – 432 с.
15. Хайдеггер, М. Время и бытие : статьи и выступления / М. Хайдеггер. – Москва : Республика, 1993. – 447 с.
16. Хехт-Нильсен, Р. Нейрокомпьютинг : история, состояние, перспективы [Электронный ресурс] / Р. Хехт-Нильсен // Открытые системы. – 1998. – № 4 – Режим доступа: <http://www.osr.ru/os/1998/04/179534>. – Назва з екрана. – Перевірено : 23.11.2015.
17. Шелер, М. Положение человека в космосе / М. Шелер // Шелер М. Избранные произведения – Москва : Гнозис, 1994. – 413 с.
18. Юлина, Н. С. Козволюция природы-культуры и «меме-вирусы». Творение самости языком / Н. С. Юлина // Философская мысль в США. XX век. – Москва : Канон+, 2010. – 600 с. – С. 387 – 389.
19. Deodato S. Itao A. Paul Ricoeur's Hermeneutics of Symbols: A Critical Dialectic of Suspicion and Faith [Электронный ресурс] / A. Deodato S. Itao // Kritike – 2010. – Vol. 4. – Iss. 2. – С. 1-17. – Режим доступа: http://www.kritike.org/journal/issue_8/itao_deceember2010.pdf. – Назва з екрана. – Перевірено : 23.11.2015.
20. Duszak, A. Text, dyskurs, komunikacja międzykulturowa / A. Duszak. – Warszawa : PWN, 1998. – 242 p.
21. Eco, U. Semiotics and the Philosophy of language / U. Eco. – Bloomington : Indiana University Press, 1979. – 252 p. doi: 10.1007/978-1-349-17338-9.
22. Класики філософії мови. Від Платона до Ноама Хомського / Упор. Тільман Борше. Кер. укр. проекту А. Богачов. – Київ : Вид-во «Курс», 2008. – 535 с.
23. Novak, P. Mental Symbols: A Defence of the Classical Theory of Mind / P. Novak. – Netherlands : Kluwer Academic Publishers, 1996. – 267 p.
24. Pinker, St. The Sense of Style: The Thinking Person's Guide to Writing in the 21st Century [Електронний ресурс] / St. Pinker. – New York : Penguin, 2014. – Режим доступа: <https://goo.gl/yKQGZy>. – Назва з екрана. – Перевірено 23.11.2015. doi: 10.5860/choice.191126.
25. Sadowski, P. From Interaction to Symbol: A systems view of the evolution of signs and communication / P. Sadowski – Amsterdam : John Benjamins Publishing, 2009. – 297 p.
26. Skorupski, J. Symbol and Theory. A Philosophical Study of Theories of Religion in Social Anthropology / J. Skorupski. – Cambridge : Cambridge University Press, 1983. – 284 p. doi: 10.2307/2184767.
27. Stamatescu, I. O. On the Use and Character of Symbols in Modern Physical Theories [Електронний ресурс] / I.-O. Stamatescu // Symbol and Physical Knowledge – New York : Springer-Verlag Berlin Heidelberg, 2002. – p. 33 – 72. – Режим доступа: http://link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-3-662-04855-9_2. – Назва з екрана. – Перевірено 23.11.2015. doi: 10.1007/978-3-662-04855-9_2.

П. В. КРЕТОВ^{1*}

^{1*}Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького (Черкаси), ел. пошта ataraksia@ukr.net, ORCID: 0000-0003-2593-3731

ФИЛОСОФЕМА СИМВОЛУ И КОНЦЕПТ СМЫСЛА: ФИЛОСОФСКО-АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Целью исследования является выяснение символической природы смысла в развортывании философско-антропологического знания, а также символических форм корреляции между искусственной и естественной идентичностью в самосознании человека и их фиксации в языке, а также в формах и структурах культуры. Исследование опирается на методологию историко-философского анализа в синхроническом и диахроническом аспектах, принципы герменевтического понимания и реконструкции, феноменологической дескрипции. Научная новизна работы представлена постулированием таких предикаций символических структур

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

языка и сознания, как мультипанорамность и трансфинитность, обоснованием онтологического статуса символа и символики. Зафиксировано символический характер функционирования языковой метафоры в научном дискурсе и особенности символического измерения смыслового поля языка и культуры, а также их символическую сопряженность. Обосновывается положение о символическом характере целостного, смыслоформирующего, мировоззренческого знания человека и связи между глубинными символическо-метафорическими структурами языка и механизмами сознания, что находит свое выражение, в частности, в языке науки, использует символические конструкции для передачи мировоззренческих аспектов смысла, которые выходят за пределы дефиниционирования и формально-логических дескрипций. В сопоставлении концепций спиральной динамики, меметики и аутопойезиса постулируется существование специфического символического измерения смыслового поля языка, культуры и сознания. **Выводы** статьи определяют роль символа и символическо-метафорических конструкций и структур языка в формировании дискурса современной философской антропологии, который включал бы в себя весь тезаурус языка и культуры.

Ключевые слова: символ, смысл, сознание, философская антропология, идентичность, язык, меметика, аутопойезис.

P. V. KRETOV^{1*}

^{1*}Cherkasy National University. B. Khmelnytsky (Cherkasy), e-mail ataraksia@ukr.net, ORCID: 0000-0003-2593-3731

PHILOSOPHEME OF SYMBOL AND CONCEPT OF THE MEANING: PHILOSOPHICAL AND ANTHROPOLOGICAL ASPECTS

The **aim** of the study is to find out the meaning of the symbolic nature of the philosophical and anthropological knowledge deployment, as well as symbolic forms of correlation between artificial and natural in the consciousness of human identity and their fixation in the language and also in the forms and structures of culture. The research is based on **the methodology** of historical and philosophical analysis in synchronic and diachronic aspects, principles of hermeneutic understanding and reconstruction and phenomenological descriptions. **Scientific novelty** is represented by the postulating such predications of symbolic structures of language and consciousness as multipanorama and transfinite, justification of the ontological status of symbol and symbolism. The symbolic functioning character of language metaphor in scientific discourse and especially the symbolic dimension of semantic field of language and culture, as well as their symbolic association was fixed. The author proves the thesis about the symbolic nature of a holistic, means forming, philosophical knowledge of man, and the relation between the underlying symbolic and metaphorical structures of language and the mechanisms of consciousness, which finds its expression, in particular, in the language of science. The symbolic design that transmits the philosophical aspects of meaning that go beyond definition and formal-logic descriptions is used. In the comparison of the concepts of spiral dynamics, memetics and autopoiesis the existence of a specific symbolic dimension of the semantic field of language, culture and consciousness is postulated. **Conclusions** of the article define the role of symbol and symbolic and metaphorical constructions and structures of language in forming the discourse of modern philosophical anthropology, which would include the whole thesaurus of language and culture.

Key words: character, meaning, consciousness, philosophical anthropology, identity, language, memetics, autopoiesis.

REFERENCES

1. Antonovskiy A.Yu. *Niklas Luman: epistemologicheskoye vvedeniye v teoriyu sotsialnykh sistem* [Niklas Luhmann: epistemological introduction to the theory of social systems]. Moscow, IF-RAN Publ., 2007. 135 p.
2. Bek D.E., Kovan K.K., Freyman I., Mironov P. *Spiralnaya dinamika. Upravlyaya tsennostyami, liderstvom i izmeneniyami v XXI veke* [Spiral dynamics. Managing values, leadership and change in the twenty-first century]. Moscow, Otkrytyy Mir Publ., BestBusinessBooks Publ., 2010. 424 p.
3. Bohachov A. *Dosvid i sens* [Experience and meaning]. Kyiv, Dukh i litera Publ., 2011. 333 p.
4. Habermas Yu., Kuplina V.M. *Filosofskiy diskurs Modernu* [Philosophical discourse of Modernity]. Kyiv, Chetverta khvylya Publ., 2001. 424 p.
5. Govorunov A.V. *Filosofskaya antropologiya i strasti cheloveka* [Philosophical anthropology and the passions of man]. Available at: http://anthropology.ru/ru/texts/govorun/philos_%20anthr.html. (Accessed 23.Nov.2015).
6. Gogotishvili L.A. Retseptsiya simvolizma v gumanitarnykh naukakh [The reception of symbolism in the Humanities]. *Literaturovedeniye kak literatura. Sbornik v chest S. G. Bocharova* [The study of literature as literature. Collection in honor of S. G. Bocharov]. Moskva, Yazyki slavyanskoy kultury Publ., 2004. 512 p.

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

7. Dokinz R. *Egoistichnyy gen* [Selfish gene]. Moscow, Mir Publ., 1993. 318 p.
8. Kiryushchenko V.V. *Charlz Sanders Pirs, ili Osa v butylke. Vvedeniye v intellektualnuyu istoriyu Ameriki* [Charles Sanders Pierce, or the Wasp in the bottle. Introduction to the intellectual history of America]. Moscow, ID «Territoriya budushchego» Publ., 2008. 376 p.
9. Leontev D.A., Bratchenko S.L. *Punktirnyy chelovek* [Dotted man]. Moscow, Smysl Publ., 1999. 181 p.
10. Liutyi T. *Rozumnist nerozumnoho* [Unreasonable reasonableness]. Kyiv, PARAPAN Publ., 2007. 419 p.
11. Rudnev V.P. *Proch ot realnosti: Issledovaniya po filosofii teksta. II* [Away from reality: Research into philosophy of text. II]. Moscow, Agraf Publ., 2000. 432 p.
12. Sycheva S.G. *Problema simvola v filosofii* [The problem of symbol in philosophy]. Tomsk, Izdatelstvo Tomskogo universiteta Publ., 2000. 205 p.
13. Bek D.E., Kovan K.K., Freyman I., Mironov P. *Spiralnaya dinamika. Upravlyaya tsennostyami, liderstvom i izmeneniyami v XXI veke* [Spiral dynamics. Managing values, leadership and change in the twenty-first century]. Moscow, Otkrytyy Mir Publ., BestBusinessBooks Publ., 2010. 424 p.
14. Tabachkovskiy V.H. *Polisutnisne homo : filosofsko-mystetska dumka v poshukakh «neevklidovoi refleksyvnosti»* [The essential homo poly : philosophivcal andart thought in researches of "not Euclid reflexivity"]. Kyiv, PARAPAN Publ., 2005. 432 p.
15. Khaydegger M. *Vremya i bytiye : stati i vystupleniya* [Time and being : articles and speeches]. Moscow, Pespublika Publ., 1993. 447 p.
16. Khekht-Nilsen R. *Neyrokompuyting : istoriya, sostoyaniye, perspektivy* [Neurocomputing : history, status, prospects]. Otkrytye sistemy – Open Sysytems, 1998, no. 4, Available at: <http://www.osp.ru/os/1998/04/179534>. (Accessed 23.Nov.2015).
17. Sheler M. *Polozheniye cheloveka v kosmose* [The position of man in space]. Sheler M. Izbrannyye proizvedeniya [Sheler M. Selected works]. Moscow, Gnozis Publ., 1994. 413 p.
18. Yulina N.S. *Koevolutsiya prirody-kultury i «meme-virusy»*. Tvoreniye samosti yazykom [The co-evolution of nature-culture and the "meme-virus". The creation of the self language]. *Filosofskaya mysl v SShA. XX vek* [Philosophical thought in the United States. The twentieth century]. Moscow, Kanon+ Publ., 2010. 600 p.
19. Deodato S., Itao A. Paul Ricoeur's Hermeneutics of Symbols: A Critical Dialectic of Suspicion and Faith. *Kritike*, 2010, vol. 4, issue 2, pp. 1-17. Available at: http://www.kritike.org/journal/issue_8/itao_december2010.pdf. (Accesed 23.Nov.2015).
20. Duszak A. *Text, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*. Warszawa, PWN Publ., 1998. 242 p.
21. Eco U. *Semiotics and the Philosophy of language*. Bloomington, Indiana University Press Publ., 1979. 252 p. doi: 10.1007/978-1-349-17338-9
22. Borshe T., Bohachov A. *Klasyky filosofii movy. Vid Platona do Noama Khomskoho* [Classics of philosophy of language. From Plato to Noam Chomsky]. Kyiv, Kurs Publ., 2008. 535 p.
23. Novak P. *Mental Symbols: A Defence of the Classical Theory of Mind*. Netherlands, Kluwer Academic Publishers Publ., 1996. 267 p.
24. Pinker St. *The Sense of Style: The Thinking Person's Guide to Writing in the 21st Century*. New York, Penguin Publ., 2014. Available at: <https://goo.gl/yKQGZy>. (Accessed 23.Nov.2015). doi: 10.5860/choice.191126.
25. Sadowski P. *From Interaction to Symbol: A systems view of the evolution of signs and communication*. Amsterdam, John Benjamins Publishing Publ., 2009. 297 p.
26. Skorupski J. *Symbol and Theory. A Philosophical Study of Theories of Religion in Social Anthropology*. Cambridge, Cambridge University Press Publ., 1983. 284 p. doi: 10.2307/2184767.
27. Stamatescu I.-O. *On the Use and Character of Symbols in Modern Physical Theories. Symbol and Physical Knowledge*. New York, Springer-Verlag Berlin Heidelberg Publ., 2002. pp. 33-72. Available at: http://link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-3-662-04855-9_2. (Accessed 23.Nov.2015). doi: 10.1007/978-3-662-04855-9_2.

Стаття рекомендована до публікації д. філ. н., проф. В. В. Хмілем (Україна)

Надійшла до редколегії 23.11.2015

Прийнята до друку 01.12.2015

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

УДК 141.333

С. Р. КАРПЕНКО^{1*}

^{1*} Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара (Дніпропетровськ), ел. пошта sr.karpenko@meta.ua,
ORCID: 0000-0003-1456-8812

ДИСКУРС ВЛАДИ І ДИСКУРС МАС У СУЧАСНІЙ ФІЛОСОФСЬКІЙ АНТРОПОЛОГІЇ: КУЛЬТУРНИЙ, БІОЛОГІЧНИЙ ТА РЕЛІГІЙНИЙ ВИМІРИ

Метою статті є встановлення особливостей антропологічного змісту владного та масового дискурсів в умовах сучасних перетворень. Тема філософсько-антропологічного значення дискурсивного зв'язку між владою і масами у суспільстві постмодерну набуває значної актуальності через технологізацію процесів володарювання та перетворення раніше сакральної владної функції на сукупність стандартних процедур. **Методологія** статті полягає у розкритті особливостей культурних та змістовних форм дискурсу влади та дискурсу мас в основних підрозділах філософської антропології середини ХХ та початку ХХІ століття. **Наукова новизна.** Визначено інституціональні напрями смисловиразу у дискурсі влади про маси та зафіксовано процес змішування владно-управлінської та представницької антропології. Виокремлено біологічний, релігійний та культурний рівні, відображення антропологічного значення дискурсу влади. Надано визначення антропному змісту дискурсивних масивів владної мовленнєвої діяльності, а також способів філософської рефлексії мас щодо владного дискурсивного самовиразу. Визначено специфіку взаємодії владного та масового дискурсів у національних та загальнолюдських смислових просторах. У **висновках** зазначено, що антропний простір сучасної масової людини істотно звужується, оскільки участь індивідів у технологіях управління суспільством остаточно виключається. На цій основі розпадається навіть ключовий аспект дискурсу мас - наративи мас про владу, оскільки влада здійснює пряме втручання у смислотворчі структури дискурсу мас шляхом сугестії.

Ключові слова: дискурс влади, дискурс мас, релігійна антропологія, смисловий простір, антропний символізм дискурсу.

Актуальність теми дослідження

Соціальна філософія рефлексії сучасності перебуває перед низкою викликів, що змушують уточнювати поняттєво-категорійний апарат та способи відповідей на питання щодо способів забуття нових філософських знань. Цими викликами є інформатизація і масовізація суспільства. Зменшення смислової ваги умовного індивіда відбувається в умовах стандартизації, зниження статусу міжособистісної комунікації на основі широкого опосередкування міжлюдської взаємодії новітніми комунікаційними та електронними мережами й системами. Знеособлення та усереднення людини виступають тими культурними чинниками, які до певної міри знижують актуальність основних питань філософії, зокрема таких, як буття, місце людини у всесвіті та можливості еволюції людської спільноти. Концентрованим виразом нового змісту людських комунікацій є дискурс влади як феномен виразу статусних позицій та інтенцій людей, які приймають рішення щодо долі та поведінки інших людей.

Також непересічного значення набуває антропний зміст сприйняття пересічною людиною (людиною натовпу) владних практик та можливостей впливати на них через механізми зворотного зв'язку. Тема філософсько-антропологічного значення дискурсивного зв'язку між владою і масами у суспільстві постмодерну набуває значної актуальності через технологізацію процесів володарювання та перетворення раніше сакральної владної функції на сукупність стандартних процедур. Зазначене докорінно змінює статус владного дискурсу, який стає не лише відображенням буття певного елітарного прошарку у суспільстві, а виступає сукупністю керівних імпульсів, на які маси мають відповідати запрограмованим чином.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відображенням еволюції дискурсу влади від утаємничених практик до процесу кодування інформації в сучасному філософському контексті, можливий на основі виявлення антропологічного змісту сучасності за допомогою антропологічного підходу, який в останній час

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

також перебуває під впливом процесів структуризації та диверсифікації. Розкриття архетипових нашарувань дискурсів влади і мас, як самостійних феноменів можливе на основі культурного рівня філософської антропології, представленої роботами Е. Касієра [9], В. Ільїна [6]. Окремі аспекти сакралізації та десакралізації владного і масового дискурсу знаходять своє розкриття в роботах М. Бердяєва [2], С. Булгакова [4], Л. Карсавіна [8], Н. Лоського [13]. Біологічний антропологізм, а також біологічний напрям ідеологічних та когнітивних структур масового та владного дискурсу представлений роботами А. Гелена [5], К. Лоренца [12]. Актуальні проблеми антропологічного виміру дискурсу розробляли такі зарубіжні вчені, як П. Ахонен, Й. Тієнарі та С. Мерілейнен [17], С. Харді та Р. Томас [18], Б. Яблонська [19]. Ними, відповідно, розкриті приховані аспекти дискурсу [17], взаємовідносини стратегії, дискурсу і влади [18], співвідношення влади і знання у критичному дискурсі [19]. Однак, попри значний внесок, тема антропологічного виміру дискурсівних просторів влади і мас потребує подальшого опрацювання.

У зв'язку з цим, проблемою статті є взаємозв'язок між дискурсами влади і мас, яке розкривається через антропний зміст мовленнєвих структур та форм дискурсівного виразу.

Мета дослідження

Метою статті є встановлення специфіки антропологічного відображення філософського змісту владного дискурсу та дискурсу мас. З урахуванням напрямків децентралізації та структурування самої філософської антропології в сучасних умовах завданнями статті є послідовне розкриття вимірів антропологічного відображення дискурсів влади і мас в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу

Сутність і антропологічне значення дискурсів влади і мас в сучасних умовах розглядається на основі основних засад буття людини як живої істоти та її відмінностей від природного світу. В зв'язку з цим, дискурс як особлива мовленнєва і текстуальна реальність є формою символічної взаємодії, яка властива людському роду, який, своєю чергою, віддалений від природних способів комунікації. Водночас біологічна обумовленість антропного змісту

дискурсу зумовлює його зв'язок з основними потребами людини як живої істоти. В цьому плані дискурс влади може бути відображений як мовлення людських істот, які стверджують своє домінування у дискурсівному просторі. Тим часом, дискурс підвладних може бути втіленням спілкування підпорядкованих індивідів в тому, чи іншому середовищі - біологічній, чи соціальній спільноті. Згідно з Е. Касієром, «людина зуміла відкрити новий спосіб адаптації до навколишнього середовища. У неї між системою рецепторів і ефекторів є ще третя ланка, яку можна назвати символічною системою. Це нове надбання цілком перетворило все людське життя. У порівнянні з іншими тваринами людина живе не просто в більш широкій реальності - вона живе немовби в новому вимірі реальності. Існує безсумнівна відмінність між органічними реакціями та людськими відповідями» [9]. Отже, дискурс як форма реакції на навколишній світ, має певні особливості, зумовлені темпоральними та іншими умовами. Водночас втілення антропологічних особливостей людини у процес дискурсу відповідає досить високій соціальній організації соціуму.

Диференціація первісного суспільства та, загалом, архаїчних прототваринних колективів на підвладних та керуючих не могла не знайти втілення у владному дискурсі через його функціональність - тобто необхідність звернення осіб, які мають владний статус до решти соціального колективу. Саме тому дискурс влади стає більш визначеним, різноманітним і має більш абстрактне і символічне значення, оскільки владна роль передбачає, передусім, застосування розуму у формулюванні владних приписів у зверненнях до маси. Статусна відокремленість провідної верстви керівної меншості від підлеглої більшості формувала символічну відокремленість владного дискурсу від дискурсу мас на основі дихотомій типу розвинений - відсталый, складний - примітивний та інших. Водночас зі зростанням загального рівня культури людства, зазначені розбіжності ставали умовними, що має особливий прояв у сучасному суспільстві. «Розум - дуже неадекватний термін для всеосяжного позначення форм людської культурного життя в усьому її багатстві та розмаїтті. Але всі ці форми суть символічні форми. Замість того, щоб визначати людину як *animal rationale*, ми повинні, отже,

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

визначити її як *animal symbolicum*, символічну тварину. Саме так ми зможемо позначити її специфічну відмінність, а тим самим і зрозуміти новий шлях, відкритий людині, - шлях цивілізації», вважає Е. Кассіпер [9]. Слід зазначити при цьому, що антропологічний зміст дискурсу влади формулюється також на основі імпульсивного змісту, або інтенціональних намірів, які наявні у дискурсивних актах влади і мас.

Від'єднання людини від природи, на думку класиків філософської антропології, спричиняє появу зовсім іншого, ніж у тваринному світі, набору смислів та інструментів самовиразу. Також, ці символи мають іншу мету, яка не пов'язана з задоволенням базових тваринних потреб. Вираз розуму та аспектів запланованої діяльності, які мають не емотивну, а раціональну основу, є основою прогресу дискурсу влади та її відокремлення від дискурсу мас. Однак, це положення є дискусійним, оскільки, як відомо, примітивним формам людської організації були властиві не лише засади одноосібного правління, але й форми колективних обговорень, а також військова демократія. В цих умовах дискурс влади і мас певним чином змінювався. Індивіди, посідаючи різні статусні позиції, мали досвід і кваліфікацію апробації антропного змісту різних рівнів дискурсу. Тому владно-управлінський дискурс, як один з різновидів дискурсу влади, не є повністю відокремленим від дискурсу мас, він є спеціалізованою частиною загальнолюдського дискурсу. На думку Е. Кассіпера, «різниця між пропозиціональними й емоційними мовами - це справжня межа людського і тваринного світів. Всі теорії та спостереження, що стосуються мови тварин, не досягають мети, якщо не враховують це основне розходження. У всій літературі на цю тему немає, здається, жодного доказу, здатного переконати нас у тому, що тварини дійсно зробили цей вирішальний крок від суб'єктивності до об'єктивності, від афективної до пропозиціональної мови» [9]. Тобто антропологічне обумовлення владного дискурсу пов'язане з уявленнями про розвиток людини як мислячої істоти.

Комунікація як продукт самостійного мислення визначається життєвими потребами людини у біологічному світі. Водночас дискусія між теологічною і дарвінівською концепціями призводить до невизначеності основної ан-

тропної рушійної сили і мотивації владного дискурсу. Як свідчать сучасні розробки, соціально-антропологічні знання цілком придатні для практичної діяльності в галузі управління. «Практика показала, що знання культурних відмінностей і вміле використання цих знань при побудові зовнішньої політики підвищують ефективність дій більш обізнаною стороною. Такий стан справ є цілком природним. Люди завжди прагнуть мати уявлення про те, що їх оточує, і будувати свою поведінку відповідно до цих знань», зауважує Е. Орлова [15, с.3]. Створення висловів і тверджень, які зумовлені мотивами владного впливу, антропологічний зміст і основа владного дискурсу мають зв'язок з ускладненням людських взаємин і потреб протягом розвитку людства.

Попри це біологічна еволюція не виступає концепцією, придатною для аналізу зумовленості мовленнєвих та текстуальних практик, які склалися після відокремлення людини від тваринного світу, як про це свідчить дарвіністська гіпотеза. «Логічний аналіз людської мови завжди приводить нас до елементу першорядної важливості, який не має паралелей у тваринному світі. Загальна теорія еволюції в жодному стосунку не перешкоджає встановленню цього факту. Навіть в області явищ органічної природи ми визнаємо, що еволюція не виключає виникнення нового. Повинен бути визнаний факт раптових мутацій і несподіваних еволюційних стрибків. Сучасна еволюційна теорія більше підходить до еволюції з мірками раннього дарвінізму; інакше пояснює вона і причини еволюції. Ми легко можемо припустити, що в розвитку деяких символічних процесів людиноподібні мавпи зробили значний крок вперед», вказує Е. Кассіпер [9]. Бачення особливостей людини як істоти, яка відокремилася від природи та панує над природним світом, справляє відбиток і на структуру владного дискурсу.

Якщо вважати, що на примітивних стадіях розвитку людства основними компонентами дискурсу влади були повеління та зміна поведінки підвладних, яка до певної міри пов'язана зі ставленням людини до свійських тварин та практики управління поведінкою живих істот. Однак, керування іншими мислячими істотами, крім суто примусових компонентів, повинне включати й аспекти логіки тлумачення і роз'яснення, що спонукає до більш широкого

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

та різноманітного використання мовного апарату. Тому біологіцистський напрям антропологічного дискурсу влади і має визначати необхідність розуміння не лише з точки зору примусу до виконання певних повелінь, але також і обґрунтування цих повелінь з точки зору раціональних міркувань і попередніх практик, зокрема, з боку релігійної традиції.

Це розкриває велике значення пояснювальної традиції та культури обґрунтування, яка існує в усіх суспільствах і є основою, спочатку сакралізації влади у примітивних та архаїчних соціумах, а надалі - надання владі пріоритету у прийнятті ефективних технократичних рішень. При цьому еволюція від посилення на сакральне і не визначене до раціоналізаторських аргументів позначає шлях людства від визнання до невизнання предметного матеріального світу. «Тварина здатна ухилитися від однозначно заданих стимулом реакцій. Вона може не тільки навчитися користуватися своїм інструментом, а й винайти знаряддя для своїх цілей. Тому-то деякі психобіологи і переконані в тому, що у тварин є конструктивна уява. Однак цей інтелект і ця уява не ті, які характерні для людини. Можна, коротше кажучи, зробити висновок, що тварина володіє практичними уявою та інтелектом, тоді як у людини розвинулася нова форма - символічна уява та інтелект», вказує Е. Кассіер [9]. Отже, невідповідність антропного виміру дискурсу основним біологічним засадам співвідношення тварин і середовища визначається у символічному рівні відображення потреб людини як специфічної істоти.

Фундаментальне відокремлення символу від предмету позначає значний шлях, який пройшло людство шляхом вироблення абстракцій та мислення. У природному світі існує лише буквально й однозначне розуміння предметності, що відображається у системі інстинктів та нервових реакцій. Ознакою вищої нервової діяльності людини є створення цивілізаційних символів та складних комунікаційних конструкцій. В зв'язку з цим дискурс влади включає також і систему символів та ідей, які не притаманні іншим людським дискурсам. Символічна витонченість та спеціалізація владного дискурсу забезпечує, з одного боку, герметичність його використання, а з іншого боку особливу символічну реальність та використання специфічних понять. Врешті, у владному дискурсі великою мірою і виражаються владні

відносини, які відбивають не лише систему підпорядкування та домінування, але й різноманіття різновидів цієї діяльності, а також претензій на владу з боку конкурентів. Як вважає Е. Кассіер, «людську культуру в її цілісності можна описати як процес послідовного самовизволення людини. Мова, мистецтво, релігія, наука суть різні стадії цього процесу. У кожному з них людина проявляє і випробовує нову можливість - можливість побудови свого власного «ідеального» світу. Філософія не може не брати участі в пошуці основоположної єдності в цьому ідеальному світі» [9]. Антропологічний зміст та обумовленість владного дискурсу і дискурсу має формуватися на основі належності людини до тваринного світу.

Не зважаючи на нашарування цивілізації, ускладнення і символізм владного мовлення, предметом частини дискурсивних висловлювань залишаються аспекти фізичного буття людини. Перетворення людини на особливий сегмент тваринного царства передбачає усвідомлення нею фізичних потреб. Влада й дискурс, як вже зазначалося, виступають одним зі способів реалізації тваринної потреби у домінуванні над іншими істотами. Наявність дискурсів контреліт та груп, що змагаються за владу також можуть розглядатися як давні відлуння тваринних прагнень та потреб. Положення людини та її дискурсивних проявів у суспільстві пов'язується класиками антропологічної філософії з буттям людини у всесвіті. Саме тому дискурс має про владу містити певні положення, які фіксують потрібні й ідеальні риси влади та можливість відповідності її практик масовим практикам у суспільстві. Згідно з М. Шелером, «уже слово і поняття «людина» містить підступну двозначність, без розуміння якої навіть не можна підійти до питання про особливе становище людини. Слово це повинно, по-перше, вказувати на особливі морфологічні ознаки, якими людина володіє як підгрупа роду хребетних і ссавців. Само собою зрозуміло, що, як би не виглядав результат такого утворення поняття, жива істота, названа людиною, не тільки залишається підпорядкованим поняттю тварини, але й становить порівняно малу область тваринного царства» [16]. Вказані аспекти реалізації фізичних і фізіологічних потреб у діяльності людини не можуть не знаходити відображення у дискурсах влади і має.

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

Влада як прояв інстинкту домінування (згідно з еволюційними підходами) може спричиняти прямий вплив на ситуацію дискурсивного мовлення і зміст промов. Це обґрунтовує думку про те, що владні дискурсивні висловлювання не можуть бути повністю позбавленими емоційного компоненту, навіть, в умовах сучасного технократичного суспільства. Явище харизми політичних діячів як проявів масового емоційного ставлення до лідерів свідчить про інстинктивні засади у багатьох психологічних відносинах між владою та масами. Мотивація до участі у владному дискурсі може розглядатися також як частина прояву інстинктивного тяжіння до влади, яка не має раціональних засад за цим критерієм. В умовах конкуренції за владу відбувається просування індивідів, які намагаються посісти владні позиції. Інтелект у цій ситуації виступає лише додатковою конкурентною перевагою. На думку М. Шелера, «інстинктивну поведінку не можна зводити й до автоматизації розумної поведінки. Швидше ми можемо сказати, що виокремлення співвідносних окремих відчуттів і уявлень зі складу дифузних комплексів (й асоціативний зв'язок між цими окремими утвореннями), а також виокремлення з інстинктивно-смыслового зв'язку поведінки певного потягу, що вимагає задоволення, з іншого ж боку, первістків інтелекту, який прагне «штучним» шляхом знову зробити осмисленим автоматизм, який став тепер безглуздим, - те й інше з генетичної точки зору суть початкові результати розвитку інстинктивного поведінки» [16]. Тому аспекти вибору людиною того, чи іншого способу дискурсивного мовлення пов'язаний з можливостями ситуації та здібності кожної істоти. Звідси, дискурс влади, як сукупність висловлювань, владних мовців підпорядкована особливостям середнього мовлення та рівня підготовки кожного владного індивіда.

Саме тому дискурсивна поведінка владних мовців не завжди відповідає раціональним критеріям в сенсі цілорациональності і можливостей досягнення мети. Як вказує український дослідник В. Козловський, «антропологія як прагматична чи то емпірична наука (психологія) також позбавлена необхідних ознак унормованості та засад розуму, бо судження, що формулюються в цих науках, є суто емпіричними і зосереджуються на дослідженні душі, бажань, здатностей людини, чи до вив-

чення її як істоти, що сама себе творить в обширі світу, підносячи себе на рівень громадянина світу». [11, с.60]. У цьому знаходить прояв дискурс мас, який ще у більшій мірі підпорядкований інстинктивним та позараціональним чинникам, оскільки кількість масових реакцій на дискурс влади є у випадку перетворення масового дискурсу на дискурс влади відбувається зниження рівня раціональності у впорядкуванні дискурсу. «Жива істота поводить розумно, якщо вона без пробних спроб або всякий раз додає нових проб здійснює смислову - «розумну» або ж хоча і не досягає мети, але явно прагне до неї, тобто «дурну» - поведінка по відношенню до нових ситуацій, не типово ні для вигляду, ні для індивіда, і притому раптово, і насамперед незалежно від числа зроблених до того спроб вирішити завдання, певну потягом», справедливо зазначає М. Шелер [16]. Специфічними відмінностями, які знаходять своє відображення у дискурсах влади і мас, є напрацювання людського суспільства, що остаточно віддаляють людину від природного світу (див. Є. Івашев [7]).

Еволюційно-філогенетична гіпотеза визначає антропні відмінності людини на основі специфічних комплексів і практик людської поведінки, які мають у тому числі і актуальний характер. З ускладненням людського суспільства дискурс влади підпорядкований запобіжникам і складним передумовам, які не дають змоги масам піддатися емоціям та тваринним мотивам (див. М. Бутовська, Л. Файнберг [3]). Логічні посилення владного дискурсу одразу відокремлюють людину від тваринного світу і заперечують думку про можливості отождолення людських практик з природними мотивами і умовами. В зв'язку з цим, соціальні чинники формування дискурсу влади і мас виступають органічними властивостями людської природи, втіленої в межах реалізації божественного задуму. У зв'язку з цим, специфічні особливості людини, як окремого феномена всесвіту, перетворюються на постійно діючий комплекс, є однією з передумов, які визначають і форму дискурсу і його зміст і вплив на розвиток соціуму. М. Шелер вказує, що «завдання філософської антропології - точно показати, як з основної структури людського буття, ...впливають всі специфічні монополії, звершення й справи людини: мова, совість, інструменти, зброя, ідеї праведного і неправедного,

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

держава, керівництво, образотворчі функції мистецтва, міф, релігія, наука, історичність та громадськість» [16]. Специфічними відмінностями, які знаходять своє відображення у дискурсах влади і мас, є напрацювання людського суспільства, які остаточно віддаляють людину від природного світу.

У зв'язку з цим, специфічні особливості людини, як окремого феномена всесвіту, перетворюються на постійно діючий комплекс, стають однією з передумов, які визначають і форму дискурсу, його зміст і вплив на розвиток соціуму. Визначальну роль у цьому контексті відіграє дискурсивна суб'єктність. На думку М. Бердяєва, «людина усвідомлює себе також суб'єктом і насамперед суб'єктом. Таємниця про людину розкривається в суб'єкті, у внутрішньому людському існуванні. В об'єктивізації, у викинутих людиною в об'єктивний світ таємниця про людину закривається, вона дізнається про себе лише те, що відчужене від внутрішнього людського існування. Людина не належить цілком до об'єктивного світу, вона має свій власний світ, свій немирний світ, свою несумірну з об'єктивною природою долю. Людина як цілісна істота не належить природній ієрархії і не може бути в неї вміщена. Людина як суб'єкт є акт, зусилля. У суб'єкті розкривається, йде зсередини творча активність людини» [2]. Звертаючи увагу на суб'єктні та духовні інтереси як антропологічні властивості людини, слід зауважити, що оцінювальний критерій тих чи інших властивостей людської природи не завжди базуються на дихотомії позитивний-негативний.

Через існування великої кількості релігійних систем як способів виразу духовних прагнень і потреб людини перетворювальний вплив духовності та релігійної самосвідомості на дискурс набуває релятивістського ситуативного значення. Особливий статус дискурсу влади не дає можливості втілення однозначних морально-етичних критеріїв розуміння добра і зла через різні модуси застосування влади (див. В. Алексєєв [1]). Неоднозначність морального і негативного змісту дискурсу мас утверджується в емпіричній поведінці натовпу і не дотримання індивідами вимог відповідності морально-етичним вимогам та духовно-релігійним настановам. М. Бердяєв стверджує, що «людина є низькою і високою, нікчемною і великою.

Людська природа є полярною. І якщо щось стверджується в людині на одному полюсі, то це компенсується утвердженням протилежності на іншому полюсі» [2]. Тому дискурс, як наслідок об'єднання протилежностей, набуває значення лише за умови розуміння творчих задатків та творчості людини.

Самовираз у дискурсі підпорядкований не лише зовнішнім умовам та станам людської свідомості (душевними злетами і падіннями). Він реалізується також на основі бажання індивідів та спільнот здійснювати самовираз у творчості. Звідси на релігійному рівні антропологічного відображення змісту дискурсу влади і мас можна побачити ключову відмінність між креаціоністською діяльністю влади щодо перетворення суспільства (і забезпечення більш високого в естетичному плані оформлення дискурсу) і посереднім, іноді примітивним в творчому плані дискурсом мас (див. В. Кириченко [10]).

Красномовство поза владою (наприклад, в контрелітних дисидентських групах) лише підкреслює відмінність між антропологічною природою дискурсу влади і дискурсом мас. Саме тому дискурсивна взаємодія влади і мас як спільний простір висловлювань є досить рідкісним явищем, навіть в умовах громадянської рівності й ліберальної демократії. «Можна ще сказати, що людина творить саме тому, що вона істота хвора, роздвоєна і незадоволена собою. Творчість подібно до платонівського Еросу має своє джерело не тільки в багатстві та надлишку, але й в бідності і нестачі. Творчість є одним із шляхів зцілення хворої істоти людини. У творчості долається роздвоєність. У творчому акті людина виходить з себе, перестає бути поглинутою собою і картати себе», зауважує М. Бердяєв [2]. Реалізація духовних творчих інтенцій окремої людини у дискурсі влади дає основу для гіпотези про загальний творчий та духовно-інтенціональний характер формування дискурсу влади і дискурсу мас.

У різних формах виразу народний дискурс виступає виразом смисложиттєвих обставин та намірів людини в межах певної соціальної дійсності. Тим часом дискурс влади має інші соціальні та творчі базові засади. Він виходить з функціонального навантаження влади та її відповідальності за долю всієї людської спільноти. Індивідуальна творчість людини в межах дискурсу влади є необмеженою тоді, коли лю-

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

дина повною мірою виступає одноосібним і повновладним мовником, ієрархічний статус якого перевищує статус і значення інших мовників. Ця моральна і духовна еволюція людини виступає не лише запобіжником для біологічних імпульсів природи людини та їх поширення і відображення у дискурсі, але також може служити більш високому призначенню, тобто реалізації місця людини не лише у космологічній, але й у телеологічній перспективі розвитку всесвіту. Як вказує Л. Карсавін, «довершена тварна єдність дозволяє зрозуміти й нашу збиткову або відносну всеєдність, нашу емпірію. - В емпірії немає повноти, досконалості кожного моменту. Він у ній лише стає, але не досягає межі і цілі становлення, тобто істинного свого буття» [8, с.346].

У зв'язку з цим душевний та духовний устрій людини, згідно з Бердяєвим, виконує роль внутрішньої ієрархії, яка відіграє ключову роль в обранні пріоритетів висловлювань і самовиразу людини у творчій мовній і мовленнєвій сфері. М. Бердяєв зазначає, що «особистість є цілісною духовно-душевно-тілесною істотою, в якій душа і тіло підпорядковані духу, одухотворені і цим з'єднані з вищим, понадособовим і надлюдським буттям. Такою є внутрішня ієрархічність людської істоти. Порухення або перекидання цієї ієрархічності є порушенням цілісної особистості, врешті-решт, руйнування її» [2].

Таким чином, рівні відображення антропологічного змісту дискурсу влади і дискурсу мас набувають виразної емоціональної специфіки. Біологічний рівень реалізує природні умови людини як істоти та відмінності її можливостей від природного середовища на основі мовлення і символно-знакових систем спілкування. Культурний рівень визначає складність дискурсивних відносин через накопичення традицій і культурних артефактів і ментифактів у кожному суспільстві та на певному рівні його розвитку. Духовно-релігійний рівень відкриває перспективу виразу людини як творчої особистості, яка має духовні потреби і інтенції, що пов'язані з загальною світобудовою та особливостями загальної самосвідомості. Вказані особливості антропологічного підпорядкування дискурсів влади і мас впливають на формування пріоритетів і наголосів у формах дискурсів її будові і впливу. Водночас стандартність та багатоманітність в середині дискурсів влади і мас,

виражених антропологічними чинниками, зумовлюють переважання колективних та індивідуальних позицій і значень у динамічному стані дискурсивних просторів.

Висновки

Таким чином, антропологічний простір як чинник смислотворення дискурсів влади і мас виступає підходом для визначення становища людини на різних етапах розвитку суспільства. Ретроспективи дискурсу влади дають зрозуміти, що управлінський та владний модуси у дискурсі владних статусних мовців визначають однакове ставлення до людини - як до об'єкту перетворювальної дії. Розкриття протиріччя між формою дискурсивних промов та їх змістом забезпечується на рівні філософської антропології через аналіз когнітивних та епістемічних структур.

Дискурс влади має на меті підкреслити особливий статус промовців, а також забезпечити вигреш у замкненій мовній грі, притаманній тому чи іншому історичному соціуму. Дискурс мас, як свідчить антропологічний аналіз, в більшості випадків набуває демократичного та опозиційного виміру. Плебейські мотиви та архетипи у дискурсі мас виступають основною позачасовою вимогою народного представництва. При цьому народ не є сукупністю розумних мислячих індивідів, а певною спільнотою, яка має самостійне існування.

Антропні простори дискурсів влади і мас зближуються та пов'язуються у сегменті спільних смислів щодо долі суспільства і держави. У кризові моменти перетворення суспільства модуси та мотиваційна спрямованість дискурсів влади і мас зближуються і консолідується з метою розв'язання завдань виживання тієї, чи іншої етнічної спільності в умовах технократичного суспільства. Цей зв'язок остаточно руйнується через десакралізацію та розгерметизацію дискурсу влади. З іншого боку, руйнування зв'язку відбувається через остаточне усунення мас від каналів експертного управління. Маси остаточно дискваліфікуються через некомпетентність і складність управлінських процедур контролю і планування в інформаційному суспільстві.

Антропний простір сучасної масової людини істотно звужується, оскільки участь індивідів у технологіях управління суспільством остаточно виключається. На цій основі

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

розпадається навіть ключовий аспект дискурсу мас - наративи мас про владу, оскільки влада здійснює пряме втручання у смислотворчі структури дискурсу мас шляхом сугестії та навіювання (див. Б. Марков [14]). Перспективи

подальшого розгляду проблеми, порушеної в даній статті є типологізація розкриття змісту індивідуальних та творчих компонентів дискурсів влади і мас як виразу антропологічного статусу сучасної людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеев, В. П. Историческая антропология и этногенез / В. П. Алексеев. – Москва : Наука, 1989. – 445 с.
2. Бердяев, Н. Проблема человека (К построению христианской антропологии) [Электронный ресурс] / Н. Бердяев // Путь. – 1936. – № 50. – Режим доступа: <http://www.spasi.ru/biblt/berd7.htm>. – Назва з екрана – Перевірено 24.11.2015.
3. Бутовская, М. Л. У истоков человеческого общества / М. Л. Бутовская, Л. А. Файнберг. – Москва : Наука, 1993. – 255 с.
4. Булгаков С. Н. Апокалипсис Иоанна: Опыт догматического истолкования / С. Н. Булгаков – Москва : Православное Братство Трезвости «Отрада и Утешение», 1991. – 351 с.
5. Гелен, А. О систематике антропологии / А. Гелен // Проблема человека в западной философии: Переводы. – Москва : Прогресс, 1988. – С.151 – 201.
6. Ильин, В. В. Политическая антропология / В. В. Ильин, Д. В. Бадковский, А. С. Панарин / Под ред. В. В. Ильина. – Москва : МГУ, 1995. – 254 с.
7. Івашев, Є. В. Антропологія як підґрунтя аксіології права: людські потреби — інтереси — цінності / Є. В. Івашев // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – Вип. 61. – С. 298–305.
8. Карсавин, Л. П. Малые сочинения / Л. П. Карсавин. – Санкт-Петербург : Алетейя, 1994 – 532 с.
9. Кассирер, Э. Опыт о человеке. Введение в философию человеческой культуры [Электронный ресурс] / Э. Кассирер / Перевод с англ. яз. Ю. А. Муравьева. – Режим доступа: http://www.bim-bad.ru/biblioteka/article_full.php?aid=337. – Назва з екрана. – Перевірено 24.11.2015.
10. Кириченко, В. Г. Релігійна антропологія та філософія В. Зінківського (1881–1962 рр.) / В. Г. Кириченко // Гілея: науковий вісник. – 2013. – № 77. – С. 212–216.
11. Козловський, В. Кантова моральна антропологія: загальні контури проекту / В. Козловський // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. : Філософія. – 2013. – Вип. 13. – С. 53–61.
12. Лоренц, К. Агрессия (так называемое «зло») / К. Лоренц / Пер. с нем. Г. Ф. Швейника. – Москва : Издательская группа «Прогресс», «Универс», 1994. – 272 с.
13. Лосский, В. Н. Спор о Софии. Статьи разных лет / В. Н. Лосский. – Москва : Изд-во Свято-Владимирского Братства, 1996. – 195 с.
14. Марков, Б. В. Философская антропология / Б. В. Марков. – Санкт-Петербург : Лань, 1997. – 352 с.
15. Орлова, Э. А. Культурная (социальная) антропология / Э. А. Орлова. – Москва : Академический проект, 2004. – 480 с.
16. Шеллер, М. Положение человека в космосе [Электронный ресурс] / М. Шеллер – Режим доступа: <http://sophia.nau.edu.ua/2010-07-29-11-48-45/2010-07-29-11-55-07/101-2010-07-31-11-59-14>. – Назва з екрана. – Перевірено 24.11.2015.
17. Ahonen, P. Hidden contexts and invisible power relations: A Foucauldian reading of diversity research / P. Ahonen, J. Tienari, S. Meriläinen, A. Pullen, //Human Relations. – 2014. – № 67(3). – P. 263–286. doi: 10.1177/0018726713491772.
18. Hardy, C. Strategy, Discourse and Practice: The Intensification of Power / C. Hardy, R. Thomas // Journal of Management Studies. – 2014 – Vol. 51 – Issue 2 – P. 320–348. doi: 10.1111/joms.12005.
19. Jablonska, B. Power and Knowledge in Critical Discourse Studies – Theoretical Reflections /B. Jablonska // Studia socjologiczne. – 2012 – № 1 – P. 75–92.

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

С. Р. КАРПЕНКО^{1*}^{1*}Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара (Дніпропетровськ), ел. пошта sr.karpenko@meta.ua, ORCID: 0000-0003-1456-8812

ДИСКУРС ВЛАСТИ И ДИСКУРС МАС В СОВРЕМЕННОЙ ФИЛОСОФСКОЙ АНТРОПОЛОГИИ: КУЛЬТУРНОЕ, БИОЛОГИЧЕСКОЕ И РЕЛИГИОЗНОЕ ИЗМЕРЕНИЕ

Целью статьи является установление особенностей антропологического содержания властного и массового дискурса в условиях современных преобразований. Тема философско-антропологического значения дискурсивной связи между властью и массами в обществе постмодерна приобретает значительную **актуальность** из-за технологизации процессов властвования и превращения ранее сакральной властной функции в совокупность стандартных процедур. **Методология** статьи заключается в раскрытии особенностей культурных и содержательных форм дискурса власти и дискурса масс в основных подразделениях философской антропологии середины XX и начала XXI века. **Научная новизна.** Определены институциональные направления смысловыражения в дискурсе власти о массах и зафиксирован процесс смешивания властно-управленческой и представительной антропологии. Выделены биологический, религиозный и культурный уровни, отображения антропологического значения дискурса власти. Дано определение антропному содержанию дискурсивных массивов властной речевой деятельности, а также способов философской рефлексии масс по властного дискурсивного самовыражения. Определена специфика взаимодействия властного и массового дискурса в национальных и общечеловеческих смысловых пространствах. В **выводах** отмечается, что антропное пространство современного массового человека существенно сужается, поскольку участие индивидов в технологиях управления обществом окончательно исключается. На этой основе распадается даже ключевой аспект дискурса масс - нарративы масс о власти, поскольку власть осуществляет прямое вмешательство в смыслообразующую структуру дискурса масс путем суггестии.

Ключевые слова: дискурс власти, дискурс масс, религиозная антропология, смысловое пространство, антропный символизм дискурса.

S. R. KARPENKO^{1*}^{1*}Oles Honchar Dnipropetrovsk National University (Dnipropetrovsk), e-mail sr.karpenko@meta.ua, ORCID: 0000-0003-1456-8812

DISCOURSE OF POWER AND DISCOURSE OF MASSES IN MODERN PHILOSOPHICAL ANTHROPOLOGY: CULTURAL, BIOLOGICAL AND RELIGIOUS DIMENSIONS

The **aim** of the paper is the identification of anthropological content of the power and mass discourses in contemporary social transformations. The theme of philosophical and anthropological meaning of discourse communication between mass and power in post-modern society acquires the significant relevance because of technologization of the governance processes and transformation of previously sacred power as a set of standard procedures. **Methodology** of the paper consists on the disclosure of cultural peculiarities and substantial forms of power discourse and mass discourse properties in major directions of philosophical anthropology of middle XX and at the beginning of the XXI century. **Scientific novelty.** The directions of the institutional sense expression in the discourse of power supply are disclosed and the process of mixing power and management and representative anthropology is fixed. The biological, cultural and religious levels of displaying the anthropological significance discourse of power are identified. The definition is given to the anthropic content of discursive power of speech activities and methods and philosophical reflection of the discursive self-expression of powerful masses. The specificity of the interaction of power and mass discourses of national and universal semantic spaces are defined. In **conclusions** it is indicated that the anthropic space of the contemporary mass human is narrowing significantly, because the individuals' participation in technology of society management is finally excluded. On this basis even the key aspect of mass discourse breaks - the mass narrations about the power, because the power performs the direct intervention in the mass discourse structure of sense-creation by the way of suggestion.

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

Key words: discourse of power, discourse of masses, religious anthropology, semantic space, anthropic symbolic discourse.

REFERENCES

1. Alekseev V.P. *Istoricheskaya antropologiya i etnogenez* [Historical anthropology and ethnogenesis]. Moscow, NAuka Publ., 1989. 445 p.
2. Berdyaev N. *Problema cheloveka (K postroeniyu khristianskoy antropologii)* [The problem of man (To the construction of Christian anthropology)]. Put – Path, 1936, no. 50, Available at: <http://www.spasi.ru/biblt/berd7.htm>. (Accessed 24.Nov.2015).
3. Butovskaya M.L., Faynberg L.A. *U istokov chelovecheskogo obshchestva* [At the origins of human society]. Moscow, Nauka Publ., 1993. 255 p.
4. Bulgakov S.N. *Apokalipsis Ioanna: Opyt dogmaticheskogo istolkovaniya* [The Apocalypse of John: the Experience of dogmatic interpretation]. Moscow, Pravoslavnoye Bratstvo Trezvosti «Otrada i Utesheniye» Publ., 1991. 351 p.
5. Gelen A. *O sistematike antropologii* [About the systematics of anthropology]. *Problema cheloveka v zapadnoy filosofii: Perevody* [The problem of man in Western philosophy: Translations]. Moscow, Progress Publ., 1988, pp.151-201.
6. Ilin V.V., Badovskiy D.V., Panarin A.S. *Politicheskaya antropologiya* [Political anthropology]. Moscow, MGU Publ., 1995. 254 p.
7. Ivashev Ye.V. Antropologiya yak pidgruntia aksiologii prava: liudski potreby — interesy — tsinnosti [Anthropology as the foundation of the axiology of law: human needs — interests — values]. *Aktualni problemy derzhavy i prava – Actual problems of state and law*, 2011, issue 61, pp. 298-305.
8. Karsavin L.P. *Malye sochineniya* [Small works]. Saint-Petersburg,: Aleteyya Publ., 1994. 532 p.
9. Kassirer E., Muraveva Yu.A. *Opyt o cheloveke. Vvedeniye v filosofiyu chelovecheskoy kultury* [The essay on man. Introduction to philosophy of human cultur]. Available at: http://www.bimbad.ru/biblioteka/article_full.php?aid=337. (Accessed 24.Nov.2015).
10. Kyrychenko V.H. *Relihiina antropologiya ta filosofiya V. Zinkivskoho (1881–1962 rr.)* [Religious anthropology and philosophy of V. Zenkovsky (1881-1962)]. *Hileia: naukovyi visnyk* [Gilea: research bulletin], 2013, no. 77, pp. 212-216.
11. Kozlovskiy V. *Kantova moralna antropologiya: zahalni kontury proektu* [Kant's moral anthropology: outline of the project]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriya : Filosofiia* [Scientific notes of National University "Ostrog Academy". Series : Philosophy], 2013, issue 13, pp. 53-61.
12. Lorents K., Shveynik G.F. *Agressiya (tak nazyvaemoye «zlo»)* [Aggression (the so-called "evil")]. Moscow, Izdatelskaya gruppa «Progress», «Univers» Publ., 1994. 272 p.
13. Losskiy V.N. *Spor o Sofii. Stati raznykh let* [The dispute about Sophia. Articles from different years]. Moscow, Izdatelstvo Svyato-Vladimirskogo Bratstva Publ., 1996. 195 p.
14. Markov B.V. *Filosofskaya antropologiya* [Philosophical anthropology]. Saint-Petersburg, Lan Publ., 1997. 352 p.
15. Orlova E.A. *Kulturnaya (sotsialnaya) antropologiya* [Cultural (social) anthropology]. Moscow, Akademicheskiiy proekt Publ., 2004. 480 p.
16. Sheler M. *Polozheniye cheloveka v kosmose* [The position of man in space] Available at: <http://sophia.nau.edu.ua/2010-07-29-11-48-45/2010-07-29-11-55-07/101-2010-07-31-11-59-14>. (Accessed 24.Nov.2015).
17. Ahonen P., Tienari J., Meriläinen S., Pullen A. Hidden contexts and invisible power relations: A Foucauldian reading of diversity research. *Human Relations*, 2014, no. 67(3), pp. 263-286. doi: 10.1177/0018726713491772.
18. Hardy C., Thomas R. Strategy, Discourse and Practice: The Intensification of Power. *Journal of Management Studies*, 2014, vol. 51, issue 2, p. 320-348. doi: 10.1111/joms.12005.
19. Jablonska B. Power and Knowledge in Critical Discourse Studies – Theoretical Reflections. *Studia socjologiczne*, 2012, no. 1, pp. 75-92.

Стаття рекомендована до публікації д. філ. н., проф. В. В. Хмілем (Україна)

Надійшла до редколегії 23.11.2015

Прийнята до друку 01.12.2015

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

УДК 132/34.7

Л. В. ОСАДЧА^{1*}

^{1*}Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова (Київ), ел. пошта osadcha.lv@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0797-2788

ГЕНЕТИЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ МЕНТАЛЬНОСТІ

Мета. Стаття присвячена з'ясуванню ролі тілесності та психофізичних характеристик людини як передумови формування певного типу ментальності. Здійснено ретроспективний аналіз формування дискурсу про ментальність: зміст поняття, його темпоральні характеристики та колективна обумовленість. Поняття ментальності широко досліджувалося у різних галузях соціо-гуманітарного знання: історії, психології, а то й у контексті маргінальних наукових дискурсів, зокрема езотерики. У даному дослідженні здійснено спробу проаналізувати феномен ментальності крізь призму поняття досвіду. **Методологія.** Поняття досвіду набуло свого сутнісного обґрунтування завдяки доробкам представників феноменологічного підходу - пізнього Е. Гуссерля, М.-М. Понті, Б. Вальденфельса. З іншого боку, до наукового лексику поняття ментальності ввели представники французької історичної науки - М. Блок, Л. Февр, Ж. Легоф та ін. На сплаві цих двох методів, історичного та феноменологічного, утвердився генетичний метод - як історія осмислювання, досвід інтеріоризації. Завдяки застосуванню генетичного методу відкривається траєкторія переходу феномена у поняття. **Новизна.** Аналізується питання динаміки змін шарів ментального феномену, зокрема такого його різновиду, як психо-фізична природа людини, що було лише проблематизовано у роботах Ф. Броделя, однак не отримало належного теоретичного висвітлення. Для пояснення практик тілесності та обумовленості цим чинником діяльнісного компоненту культури здійснено огляд напрацювань таких авторів, як В. Розін (2005), М. Епштейн (2005), Н. Брунов (2003), А. Соарес, М. Фарханмехр, А. Шохем (2007), Д. Васкул, Ф. Ванніні (2012). **Висновки.** Перехід до парадоксальної поведінки, орієнтованої на знакові, а не сигнальні дії, до продуктивної, а не реактивної діяльності трансформувалася людська тілесність, а отже й параметри самосприйняття людини та уможливив формування специфічно людського середовища існування, що ми називаємо у широкому значенні світом культури, а не натури.

Ключові слова: ментальність, динаміка колективних уявлень, тілесність, символічно означена поведінка, гендерні відмінності, солідарність, соціальна інтеграція.

Актуальність теми дослідження

Не зважаючи на технічну, комунікативну, освітню глобалізованість світу, деякі соціологічні показники (тривалість та якість життя, «індекс щастя» тощо) свідчать про неможливість чи й непотрібність цивілізаційного уодноманітнення світу. Звичайно, людство є єдиним видом, однак різноманітним завдяки численним впливам локальних природних середовищ, різній соціальній консолідації, діяльнісній орієнтації тощо. Розглядом даного питання - поєднання природного, а отже спільного, та відмінного, соціальноорієнтованого - займалися представники різних поколінь французької історично-антропологічної школи «Анналів». В їх інтерпретації дане питання постало як проблема динаміки змін у ментальності соціальної групи. Якщо досвідно детерміновані ментальні шари різних швидкостей, як-то структури короткої тривалості (політичні уподобання), середньої (економічні цикли та відносини) та значної тривалості (соціальні структури), поставали

об'єктом окремих досліджень в роботах представників школи Анналів, то тілесність, як передумова подальших культурних практик, соціальних відносин, була лише побіжно зауважена у роботах Люсьєна Февра та Жоржа Дюбі.

Мета дослідження

Мета дослідження: з'ясувати як під впливом зовнішніх впливів середовища та знакової поведінки відбулися незворотні зміни способу життя (від натури до культури) та тілесних характеристик людини.

Виклад основного матеріалу

Першим за дослідження шарів ментальності та зміну форм їх наповненості взявся представник другого покоління історично-антропологічної школи - Фернан Бродель.

Для прояснення контексту аналізованої нами проблеми звернемося до ретроспективного контексту історико-антропологічної методологічної школи. Її засновниками були фран-

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

цюзькі історики - Марк Блок та Люсьєн Февр. Їх теоретичні інтереси стали реакцією на тогочасні політичні події та ідеологічне підкорення науки. З одного боку - широка обізнаність із марксистським тлумаченням історії, як зміною суспільних формацій, коли технологічний прогрес й удосконалення засобів виробництва сприяють руйнуванню попередніх усталених суспільно-виробничих відносин і сприяють виникненню якісно іншому співвідношенню продуктивних сил, формуючи інший суспільний порядок. Марк Блок жваво цікавився як історією, так і економікою, навіть читав курс з економічної історії у Сорбонні. Однак існуючі філософсько-економічні інтерпретації рушійних сил історії його не задовольняли, бо у цій системі не було місця людині, що було ідеологічно вигідно пануючим тоталітарним режимам того часу - сталінізму та гітлеризму. Суспільні відносини не є різновидом позитивістського механіцизму, на думку теоретика. Його теорія посилюється й доводиться біографічними фактами, оскільки будучи євреєм, він відмовився емігрувати до США з окупованої нацистами Франції, брав участь у підпільному опорі, врешті у 1944 році арештований та страчений, однак, не зважаючи ні на що, лишився вірним своїм переконанням, що Франція його батьківщина і за неї варто померти.

Для винесення своїх думок на розсуд широкої публіки Марком Блоком та Люсьєном Февром і був заснований часопис «Аннали соціальної та економічної історії», що й дав назву історичній школі, котра вводила «свідомісний фактор» як рушій історичних трансформацій. Суть їх методологічного повороту полягала у переорієнтуванні історичної науки з «вивчення верхівки айсберга» - битв, договорів, ротації влади - до її основи - життя широких мас населення. Якими є детермінанти цього «життя широких мас населення»? Саме відповідь щодо околу детермінант феномену й лягла в основу поколіннєвого поділу доробку представників школи, вирізняла теоретичні здобутки кожного із представників, забезпечила широту проблемної палітри та можливість крос-галузевого орієнтування досліджень. Отож, Марк Блок першим зауважив у роботі «Апологія історії» [2] потребу дослідження життя простих верств населення, поряд зі специфікою елітарного способу життя, звернув увагу на те, що історик, як би він не відмежовувався від власного пов-

сякдення на догоду об'єктивності професійного інтересу, теж має свою життєву історію, й запропонував ввести останню як повноцінну детермінанту історичного дослідження, а не витіснити її як незначущу.

Люсьєн Февр, торкаючись матеріального тла життя середньовічної людини, з'ясував, що воно підпорядковане умоглядним параметрам світосприйняття, тобто матеріальне, наочне є похідним від символічних настанов колективної свідомості. Феномен колективного свідомого, котре є реальним за результатами функціонування (загальнозрозумілість доктрини служіння, що лягла в основу феодального суспільного устрою; гомогенність релігійних цінностей, яка окреслила обриси християнської ойкумени, а на сьогодні - Європи як геополітичного простору, в основі якого лежать не просто цінності гідного життя, а аксіологія християнської життєвої настанови), однак не раціоналізоване й вербалізоване однозначно, а отже, неусвідомлене у всій своїй повноті, Люсьєн Февр окреслив поняттям ментальність.

Представники наступних поколінь школи «Аналів» то уточнювали зміст поняття, то демонстрували на конкретному історичному матеріалі його життєву зануреність. Саме невизначеність поняття ментальність стала підставою для критики історико-антропологічної методології та причиною її постійного «осучаснення» й реактуалізації.

Вже Люсьєн Февр визнав, що ментальність характеризує, вичерпує проблемне поле, змістовну наповненість життя широких верств населення деякого хронологічного періоду, а тому її варто вивчати послідовно, системно. До ряду базових детермінант він відносив вплив природного та соціального середовища, а також психофізіологічні особливості самого людського організму.

На розкритті першої детермінанти - впливу соціального та природного середовища у контексті виробничої активності соціальних груп - зосередився представник другого покоління представників школи «Аналів» Фернан Бродель, перу котрого належить 2-томна робота «Матеріальна цивілізація, економіка й капіталізм, XV-XVIII ст.» [3]. Він першим поставив питання щодо механізмів ментальної динаміки, виділивши її сфери та швидкості. Найбільш швидко змінюваною є сфера громадсько-політичних пріоритетів, на другому

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

місці - тип економічних відносин, найбільш інерційними є зміни у соціальній структурі.

Надалі дана періодизація історичної динаміки стане аксіоматичною для представників історико-антропологічної школи, однак є момент, котрий «спливе» у роботі представника третього покоління - Жоржа Дюбі - й котрий, тим часом, відсилає до постановки питання про детермінанти ментальності засновником школи - Люсьєном Февром, а саме еволюція генетичних параметрів «колективного неусвідомленого свідомого» - самої людської тілесності та її перенесення у створюване матеріальне, технічне оточення людини. Іншими словами, щоб зрозуміти тип ментальності, потрібно визначитися з умовами її формування: це і система влади, покликана консолідувати людей у єдине колективне ціле, і матеріальне виробництво, котре забезпечує життєві потреби членів соціуму та формує статусне, привілейоване, надмірне споживання, що виражає систему суспільної стратифікації. Однак засадничим чинником, на думку Ж. Дюбі, є людська природа, котру він запропонував розглянути проблемно, а не констативно. Більш розгорнуту відповідь на питання щодо детермінованості характеру людської діяльності, створюваного нею окультуреного світу, параметрів мислення та самопізнання дала феноменологія. Однак у контексті огляду здобутків історико-антропологічної школи нам важливо відмітити, що рухаючись не шляхом опису суб'єкта *cogito* та структур його індивідуальної свідомості, а йдучи від історії суспільної координації, тобто зі сфери інтерсуб'єктивних взаємодій, ми впираємося все у теж питання - пограничності людської тілесності як умови можливості будь-якого досвіду світу.

Питання психо-фізіологічного чинника у детермінованні змістовного наповнення колективних уявлень про світ, про належний лад у ньому (те, що А. Гуревич назвав «згодою мовчазної більшості» в роботі «Категорії середньовічної культури» [5]) було лише обережно висловлене представниками школи Анналів, але не було запропоновано переконливої відповіді на нього, а тому варто спробувати розкрити специфіку генетичної динаміки як умови можливості феномену ментальності.

Наукова новизна

Наукова новизна пропонованого досліджен-

ня полягає у з'ясуванні «ціни» окультуреності й етапів напрацювання того коду самосприйняття, котрий унеможлиблює повернення людини до стану дикості й зафіксований у параметрах її тілесності. В даному випадку у нагоді нам стає еволюціоністський підхід. З-поміж інших підходів до визначення культури - дифузійзму, біологізму, функціоналізму, психологізму - еволюціонізм зазнав чи не найбільше критики. Підґрунтям для цього стало спростування самого погляду на культуру як на те, що пов'язане з біологічним розвитком чи з прогресистськими настановами природничих наук. Культура не зводиться до матеріальності артефактів, завдяки представникам семіотичного підходу культура почала трактуватися як сфера соціально значимих смислів. Тому є підстави для типологізації підходів до визначення культури як таких, що, по-перше, спрямовані на пояснення феномену поставання людини як окремого виду з-поміж живих істот. Цей тип пояснень відображає історію виокремлення культурологічної проблематики, її пов'язаність з натуралізмом просвітницького проекту. Його ми окреслимо як «реалізаційний», тобто такий, що пропонує модель фіксованих діяльнісних й технологічних здобутків людини. Це ніби зовнішній погляд на подоланий видом *homo sapiens* шлях від тваринного стану до цивілізованості. Як і будь-яка модель, цей тип визначень хибує умовністю.

По-друге, після семіотичного повороту в гуманітарній науці актуальним стає інший тип визначення культури - *репрезентаційний*, - покликаний розкрити сутнісні характеристики людини як соціальної істоти, здатної засвоювати досвід інших через інтеріоризацію-екстеріоризацію смислових домінант дійсності. Цей тип визначень зосереджується на потрактуванні суб'єкта культури як носія свідомості. Репрезентаційний тип визначення культури за формою є феноменологічним, за змістом - семіотичним, а тому це постпросвітницький проект, бо біологічні параметри людської природи, як й історичний контекст її досвіду відходять на другий план.

Еволюціонізм же належить до реалізаційного типу визначень культури, розглядаючи основного актора культури темпорально, констативно. Вихідні положення підходу наступні: єдність людського роду у зв'язку зі спільністю виду першопредків, всі культури

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

проходять один і той же шлях свого розвитку, останній є лінійно спрямованим: від простішого до складнішого. Російський дослідник Андрій Белік додав до цього переліку: «... ідея суспільного прогресу, історичного оптимізму, просвітницько-раціоналістичний ідеал майбутнього розвитку культур, психологічне обґрунтування явищ культури й нерідко визначення закономірностей розвитку культури із психологічних особливостей індивіда» [1].

У контексті нашого дослідження звернення до еволюціоністського підходу не передбачає його апологетичне відстоювання. Це лише інструмент моделювання процесу культурогенезу.

Кожен із зазначених вище підходів плідний на своєму ареалі дослідження, а тому вони не є суперечливими, бо сприяють прирощенню нового знання кожен на своїй проблемній ділянці. Тут значущим є ще й темпоральний аспект проблеми: при актуалізації дослідження того чи іншого аспекту дійсності наука оперувала деяким інструментарієм, і саме на його базі виробляла свої гіпотези. Тому звертаючись до того чи іншого предмету культурологічного дослідження, ми вступаємо в той дослідницький період, коли інтерпретація розгорталася в на той час доступному діапазоні, котрий, можливо, вже розширений або ж призабутий. Тому якщо підходи до визначення культури і є суперечливі між собою в принципі, то в їх екстраполяції на конкретне дослідницьке поле можуть бути взаємодоповнюваними. Цю методологічну ситуацію можна пояснити на зразок того, як Томас Кун обґрунтовував паралельне співіснування різних, часом суперечливих, наукових парадигм: «Кумулятивне накопичення відкриттів не просто стається рідко, але в принципі є неможливим. Дослідження, що здається кумулятивним, зобов'язане своїм успіхом умінню вчених відбирати проблеми, що можуть бути вирішені завдяки концептуальному та технічному зв'язку із вже існуючими проблемами.» [6]

Так, еволюціоністська парадигма є найбільш плідною при дослідженні комплексу проблем, що стосуються первісної культури й при моделюванні того, як «все починалося». Оскільки в контексті пропонованого дослідження ми звертатимемося до окресленого проблемного ареалу, то еволюціоністський підхід видається нам найбільш валідним.

З іншого боку, семіотичний підхід до культури доповнює еволюціоністський у частині обґрунтування необхідності й значущості фізіологічних та поведінкових змін. Або ж надає причини анатомічної еволюції людини, які є похідними від ускладнення смислового, сигнально-знакового виміру колективного життя.

Людина, як істота, що живе у культурі, не лише створила комфортне, безпечне середовище власного існування, але й змінилася сама, творячи цей простір людиновимірності. Отож, якою є ціна окультуреності, чим довелося поступитися, віддавши перевагу свободі та творчості над інстинктом?

Так, російський дослідник Вадим Розін саме у такий спосіб обґрунтовує доречність, історичну аподектичність ускладнення форм людської поведінки й групової координації, що закладає підвалини для феномену соціальності. Він моделює ситуацію з життя первісного колективу, коли несподівана поява хижака викликає окрик переляку у працюючих першопредків. З несподіванки із їх рук випадають знаряддя праці, а деякі з них досягають хижака. Останній, не очікуючи такої колективної реакції, вдається до втечі. З часом спонтанна дія колективного захисту стає обов'язковою: «Чим частіше первісні люди вдавалися до парадоксальних дій, тим більше сигналів перетворювалося у знаки, і тим ефективнішою ставала людська співпраця. Врешті-решт процес логічно підходить до свого завершення: парадоксальна поведінка стає основною, повністю витісняючи старі форми сигнальної поведінки» [7, с.111]. Творення колективно значущих символів, новий режим координації групових дій спричиняє зміну фізіології: смисловий чинник запускає процес еволюції фізіологічних параметрів людини. «Ціна окультуреності» відбилася на фізіології людини.

Якими є ці відбитки, якою є «ціна» смислової, а не інстинктивної координації поведінки?

Вадим Розін вказує на одну із суттєвих фізіологічних змін: формуються особливості статевої поведінки та менструальний цикл у жінок. У первісному колективі виокремлюється лідер - організатор знакової (парадоксальної) поведінки. Очевидно, користуючись преференціями влади та престижу, він схилив особин жіночої статі до статевого спілкування й поза нормальним для такого спілкування періодом

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

(тічкою). Внаслідок цього формується нова тілесність на мутаційній основі - біологічний зсув, коли жінка стає здатною завагітніти протягом року, а не лише в окремий період року, як переважна більшість представників тваринного світу.

Наступною фізіологічною мутацією, котрою людина поплатилася за перехід до парадоксальної, знакової, а отже культурної поведінки - є прямоходіння. Підняття по вертикалі збільшувало оглядовість довколишнього простору, це робило життя безпечнішим, оскільки здатність довго триматися на задніх кінцівках дозволяла заздалегідь побачити ворога й унеможливити його несподіваний напад. Прямоходіння є чи не найбільш парадоксальною мутацією людини, оскільки у такий спосіб відкривалася найменш захищена ділянка тіла - живіт. Якщо спина, на котру мала б приходитися атака ворога-хижака, захищена кістковою основою - «корсетом» з ребер, то живіт відкривав при фронтальному нападі найлегший доступ до життєво важливих внутрішніх органів. При пересуванні на чотирьох кінцівках він був недоступний завдяки самому розташуванню корпусу. Однак прямоходіння сприяло кращому орієнтуванню на місцевості, відстежуванню ворога ще на підступах. Особи почала демонструвати випереджальну, а не реагуючу дію.

Вертикальність розміщення себе у просторі відбилася на способах самозасвідчення людини у первісному мистецтві. Так, періоду пізнього неоліту сягає створення такого архітектурного об'єкту, як менгір. Це доісторична пам'ятка мегалітичної культури, що являє собою вертикально розміщений кам'яний блок. Його висота може коливатися від 2 до 20 метрів. Саме такої форми моноліт набув при таненні льодовиків та сходженні лавин під час інтергляціалів льодовикової ери, останній із яких відбувся близько 12 тис років тому. За припущенням, тоді уламки каміння разом з льодовою масою поступово зсувалися у рівнини, шліфуючись завдяки взаємному тертю. Людина, таким чином, отримала готовий, оброблений природою об'єкт. Однак саме спосіб його застосування вказує на культурну, символічну чи парадоксальну діяльність первісної людини. Остання засвідчує менгіром освоєність території, маркує свою присутність у просторі. Як доводять археологічні дослідження, менгір є наслідком цілес-

прямованих, консолідованих людських зусиль.

М. І. Брунов спростовує у роботі «Нариси історії світової архітектури» такі закономірні припущення щодо призначення менгірів, як позначення могил предків чи вождів. Під монолітами не завжди виявляли рештки поховань. Він відкидає також версію про їх божественну символіку на зразок єгипетських обелісків, що встановлювалися на честь солярного божества Амона. Щодо того часу можна говорити лише про проторелігійні феномени, отже культ як такий ще не був сформований. Дослідник пропонує семіотичну інтерпретацію пам'ятки: менгір символізував саму людину, її першу ознаку для вирізнення з-поміж решти представників живої природи. «Вертикаль - головна вісь людського тіла. Людина - мавпа, яка стала на задні лапи і ствердила вертикаль як свою основну вісь. Вертикаль є головною зовнішньою ознакою людини, яка вирізняє її з точки зору зовнішнього вигляду від тварини. Коли дикуни чи діти малюють людину, то вони ставлять вертикальну паличку, до якої домальовують голову, руки й ноги, на відміну від горизонтальних паличок, що зображають у них тварин» [4, с.26].

У зв'язку з прямоходінням можна констатувати третю фізіологічну мутацію: вивільнені руки почали застосовуватися для інструментальної дії. Врешті, змінюється анатомічна конструкція долоні: великий палець розміщується у протистоянні до решти чотирьох, що уможливорює хапальні рухи й тривале утримування предмету. Рухи ставали дедалі точнішими, а контактування з матеріальною дійсністю - все ефективнішими. На період мезоліту припадає сплеск накопичення майстерно виготовлених предметів, що потребувало умілого орудування дрібними інструментами.

Четвертою фізіологічною зміною, пов'язаною з аномальністю культурної поведінки людського виду, є специфіка процесу дітонародження. Прямоходіння впливало на деформацію тазових кісток жінки: вони ущільнилися, деякі хрящові тканини стали кістковими під впливом тиску внутрішніх органів та плоду на таз, а не підребер'я, як у більшості ссавців. Тазові кістки жінки набули чашоподібної форми, при чому родові канали втратили свою еластичність, бо їх почав оточувати кістковий пояс. Ці медичні факти є поясненням того, чому дітонародження для жінки перетвори-

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

лося на випробування, що часто межує зі смертю.

Фізіологам також належить припущення про те, що оптимальний період виношування дитини має складати 12 місяців. За звичайних умов дев'ятимісячного виношування немовля має несформованими деякі системи органів: орган зору; м'язовий пояс - немовля не тримає голову, не здатне самостійно рухатися; центральна нервова система теж ще продовжує своє фізіологічне формування, про що свідчить не-координований рух кінцівок. У віці 3-х місяців дитина починає системно реагувати на оточуючі подразники, вона проявляє увагу, пам'ять, її емоції стають передбачуваними. З цього періоду починає домінувати її психічний, а не фізіологічний розвиток. Таким чином, прямоходіння впливало не лише на жіночу фізіологію, але й на перебіг онтогенезу людини.

Парадоксальна культурна поведінка лягла в основу подальшого гендерного розподілу ролей у суспільстві. Жінка фізіологічно пристосована до подальшої турботи за новонародженим. Вона стала прив'язаною до дому, до домашнього простору, де найлегше створити оптимальні умови для виживання потомства. Незавершена фізіологічна сформованість новонародженого зробила цей період досить тривалим. Агентом зовнішньої дії, тобто здобувачем харчів став чоловік.

Тривалість життя людини первісної епохи складала у середньому тридцять років. Дорослішання наставало досить рано. Це особливо ускладнювало участь жіночих особин, оскільки їх вагітність наставала надзвичайно рано за сучасними мірками - з десяти років. Пологи для несформованого організму, очевидно, ставали нелегким випробуванням, починаючи з летального завершенням, адже з фізіологічної точки зору дитина народжувала дитину. А звідси впливають наступні гіпотези, що отримали підтвердження завдяки археологічним знахідкам: ранні пологи призводили до високої смертності саме серед жіночих особин, тому склалася ситуація «дефіциту жінок».

Це припущення підтверджують факти в галузі археології: перші військові зіткнення відносять ще до палеолітичних часів, якими датують знахідки з Передньоазійського регіону деформованих кістяків чоловічих особин, що явно полягли насильницькою смертю. Якими ж

могли бути причини таких смертоносних сутичок, оскільки ареол розселення дозволяв на той час уникати територіальної конкуренції. Найвірогідніша гіпотеза щодо причин міжплемінних конфліктів - боротьба за жінок, котрих з причин високої ранньої смертності не вистачало, а тому чоловіча конкуренція посилювалася.

Історична демографія підтверджує подібне припущення ще й тим, що, фактично, до XIV століття навіть у місцях організованого захоронення людей у Європі, жіночих останків майже немає. Твердження про можливі окремі захоронення жінок не підтверджуються ані знахідками, ані будь-якими іншими теоретичними аргументами, оскільки християнський світогляд не надає обґрунтування подібним вчинкам. Швидше за все, ранні шлюби, що практикувалися в Європі на той час, демонструють ту ж таки ситуацію народження дитини дитиною. Дитячих останків, до речі, так само у місцях давніх захоронень не знайдено. Жіночі, як і дитячі, кістяки не встигали достатньою мірою ущільнитися, увібравши необхідну кількість мінеральних речовин, а тому, порівняно з чоловічими, зазнавали швидшого розпаду.

Висновки

Таким чином, перехід до парадоксальної поведінки, перетворення її на норму, віддавання переваги знаковим діям над сигнальними, продуктивній діяльності над реагуючою уможливили формування специфічно людського середовища існування, що ми називаємо у широкому значенні світом культури, а не натури.

Трансформація тілесності пов'язана з наступними змінами: сигнальна поведінка людини змусила її піднятися на задні кінцівки, діяти випереджаюче, а не реагуюче, що змінило будову долоні, пристосувавши її до оволодіння інструментами праці. Знакова та сигнальна поведінка змусила особин консолідуватися у колектив з єдиним лідером. Статус престижності дозволив йому користатися владою та спонукати жінок до статевого спілкування всупереч річним фізіологічним циклам, як у тварин. Людські жінки стали дітородними протягом усього року, а не лише у певні періоди. Прямоходіння значно вплинуло на будову жіночого організму: пологи ускладнилися й пришвидшилися - період виношування скоротився з року (за припущенням деяких фізіологів) до дев'яти

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

місяців. Новонароджене дитя продовжувало фізіологічно формуватися ще тривалий час. З'являючись на світ кволим і непридатним до самостійного життя ще тривалий час, воно надовго прив'язувало матір до обмеженого простору дому, у зв'язку з чим агентом зовнішньої дії став чоловік. Етика гендерних відносин теж склалася з огляду на факт високої смертності жінок, оскільки рано вагітніючи, вони часто були нездатні витримати пологи, а

тому останні перетворювалися на смертельне випробування. Звідси феномен «товаризації жінок», про який згадує Клод Леві-Строс, коли жінка є несамостійною, відповідальність за неї несуть чоловіки: батько, брат, чоловік. Наша тілесність, таким чином, є доказом високої ціни, котру заплатила людина за можливість бути парадоксальною, творчою та окультуреною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белик, А. Культурология. Антропологические теории культур [Электронный ресурс] / А. Белик. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Belik/_01.php. – Назва з екрана. – Перевірено 24.11.2015.
2. Блок, М. Апология истории или ремесло историка / М. Блок. – Москва: Наука, 1986. – 236 с.
3. Бродель, Ф. История и общественные науки. Историческая длительность [Электронный ресурс] / Ф. Бродель. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Brod/index.php. – Назва з екрана. – Перевірено 24.11.2015.
4. Брунов, Н. И. Очерки по истории мировой архитектуры. Т. 1. / Н. И. Брунов. – Москва: Центрполиграф, 2003. – 400 с.
5. Гуревич, А. Я. Избранные труды. Средневековый мир / А. Я. Гуревич. – Санкт-Петербург: Изд-во С-Петерб. ун-та, 2007. – 560 с.
6. Кун, Т. Логика и методология науки. Структура научных революций [Электронный ресурс] / Т. Кун / Перевод с английского И. З. Налетова. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Science/Kun/_Index.php. – Назва з екрана. – Перевірено 25.11.2015.
7. Розин, В. М. Культурология: Учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. / В. М. Розин. – Москва: Гардарики, 2005. – 462 с.
8. Эпштейн, М. Тело на перекрестке времен. К философии осознания / М. Эпштейн // Вопросы философии. – 2005. – №8. – С. 66-82.
9. Waskul, D. Introduction: the Body in Symbolic Interaction / D. Waskul, P. Vannini // Body/Embodiment: Symbolic Interaction and the Sociology of the Body. – Wilshire: Ashgate Publishing, 2012. – p. 1-19.
10. Soares, A. M. Hofstede's dimensions of culture in international marketing studies / A. M. Soares, M. Farhangmehr, A. Shoham // Journal of Business Research. – 2007. – Vol. 60 – P. 277-284. doi: 10.1016/j.jbusres.2006.10.018.

Л. В. ОСАДЧАЯ^{1*}

^{1*}Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова (Киев), эл. почта osadcha.lv@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0797-2788

ГЕНЕТИЧЕСКИЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ МЕНТАЛЬНОСТИ

Цель. Статья посвящена выяснению роли телесности и психо-физических характеристик человека как условия формирования определенного типа ментальности. Осуществлен ретроспективный анализ дискурса о ментальности, его темпоральных характеристик и коллективной обусловленности. Понятие ментальности широко исследовалось в разных направлениях социо-гуманитарной науки: истории, психологии, а также в контексте маргинальных научных дискурсов, в частности, эзотерики. В данном исследовании совершена попытка проанализировать феномен ментальности в связи с понятием опыта. **Методология.** Понятие опыта было сущностно обосновано благодаря теоретическим наработкам представителей феноменологического подхода - позднего Э. Гуссерля, М.-М. Понти, Б. Вальденфельса. С другой стороны, в научный лексикон понятие ментальности ввели представители французской исторической науки - М. Блок, Л.Февр, Ж. Легоф и др. На пересечении этих двух методов, исторического и феноменологического, утвердился генетический метод - как история осмысления, опыт интериоризации. Благодаря использованию генетического метода открывается траектория перехода феномена в понятие. **Новизна.** Анализируется проблема динамики изменений пластов ментального феномена, в частности такой его разновидности, как психо-физическая природа

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

человека, что были проблематизированы в работах Ф. Броделя, однако не получили надлежащего теоретического продолжения. Для объяснения практик телесности и обусловленности этим фактором деятельностного компонента культуры совершен обзор наработок таких авторов, как В. Розин (2005), М. Эпштейн (2005), Н. Брунов (2003), А. Соарес, М. Фарханмехр, А. Шохем (2007), Д. Васкул, Ф. Ваннини (2012). **Заключение.** Переход к парадоксальному поведению, ориентированному на знаковые, а не сигнальные действия, к продуктивной, а не реактивной деятельности, трансформировал человеческую телесность, а также параметры самовосприятия человека и содействовал формированию специфически человеческой среды существования, которую мы называем в широком понимании миром культуры, а не натуры.

Ключевые слова: ментальность, динамика коллективных представлений, телесность, символически обозначенное поведение, гендерные отличия, солидарность, социальная интеграция.

L. V. OSADCHA^{1*}

^{1*}National Pedagogical Dragomanov University (Kyiv), e-mail osadcha.lv@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0797-2788

GENETIC DETERMINATIONS OF MENTALITY

Purpose. The article is devoted to clarifying the role of physicality and psycho-physical characteristics of a person as a preconditions of the mentality forming. It is conducted a retrospective analysis of discourse on the mentality, the history of the concept, its temporal characteristics and collective conditioning. The concept of mentality has been widely studied in various fields of socio-humanities such as: history, psychology, and even marginal context of scientific discourses, including the esoteric. This study attempted to analyse the mentality phenomenon through the prism of the concept of experience. **Methodology.** The concept of experience was acquired by essential justification through the representatives of the phenomenological approach - the late Edmund Husserl, Maurice Merleau-Ponty, Bernhard Waldenfels. On the other hand the concept of mentality as a form of collective unconscious experience was entered to the scientific vocabulary by the representatives of the French historical science - M. Bloch, L. Febvre, J. Le Goff and others. At the intersection of these two methods, historical and phenomenological, the genetic method has been established - as a history of coverage and experience of internalization. Thanks to the application of genetic method the transition of phenomenon into the concept was examined. **Novelty.** The problem of change dynamics of mental phenomenon, in particular psycho-physical nature of a person, which has been only mentioned in F. Braudel works but has not received the adequate theoretical coverage, is analysed. To explain the practices of physicality and causality of this factor the action component of the cultural the overview of developments of such authors as V. Rozin (2005), M. Epstein (2005), N. Brunov (2003), A. Soares, M. Farhangmehr, A. Shoham (2007), D. Vaskul, F. Vannini Hospital (2012) was committed. **Conclusions.** The transition to paradoxical behaviour that is oriented on sign, and not on signalling actions, to the productive, and not to reactive activity, transformed the human physicality, as well as the person's self-image and contributed to the formation of specifically human environment of existence, which is called in the broadest sense the world of culture, but not nature.

Key words: mentality, the dynamics of collective representations, physicality, symbolically loaded behavior, gender differences, solidarity, social Integration.

REFERENCES

1. Belik A. Kulturologiya. *Antropologicheskiye teorii kultur* [Cultural studies. Anthropological theories of cultures]. Available at: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Belik/_01.php. (Accessed 24.Nov.2015).
2. Blok M. *Apologiya istorii ili remeslo istorika* [Apology of history or the craft of the historian]. Moscow, Nauka Publ., 1986. 236 p.
3. Brodel F. *Istoriya i obshchestvennyye nauki. Istoricheskaya dlitelnost* [History and social science. Historical duration]. Available at: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Brod/index.php. (Accessed 24.Nov.2015).
4. Brunov N.I. *Ocherki po istorii mirovoy arkhitektury. T. 1* [Essays on the history of world architecture. Vol. 1]. Moscow, Tsentrpoligraf Publ., 2003. 400 p.
5. Gurevich A.Ya. *Izbrannyye trudy. Srednevekovyy mir* [Selected works. The medieval world]. Saint-Petersburg, izdatelstvo Sankt-Peterburgskogo universiteta Publ., 2007. 560 p.
6. Kun T., Neletov I.Z. *Logika i metodologiya nauki. Struktura nauchnykh revolyutsiy* [The logic and methodology of science. The structure of scientific revolutions]. Available at: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Science/Kun/_Index.php. (Accessed 25.Nov.2015).

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

7. Rozin V.M. *Kulturologiya: Uchebnik* [Cultural Studies: extbook]. Moscow, Gardariki Publ., 2005. 462 p.
8. Epshteyn M. Telo na perekrestke vremen. K filosofii osyazaniya [The body is at the crossroad of time. To the philosophy of touch]. *Voprosy filosofii – The problems of philosophy*, 2005, no.8, pp. 66-82.
9. Waskul D., Vannini P. Introduction: the Body in Symbolic Interaction. *Body/Embodiment: Symbolic Interaction and the Sociology of the Body*. Wilshire, Ashgate Publishing Publ., 2012, pp. 1-19.
10. Soares, A.M., Farhangmehr M., Shoham A. Hofstede's dimensions of culture in international marketing studies. *Journal of Business Research*, 2007, vol. 60, pp. 277-284. doi: 10.1016/j.jbusres.2006.10.018.

Стаття рекомендована до публікації д. філ. н., проф. В. В. Хмілем (Україна)

Надійшла до редколегії 23.11.2015

Прийнята до друку 01.12.2015

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

UDC 37.032

G. MOSKALYK^{1*}

^{1*}Kremenchug National University named after M. V. Ostrogradskiy (Kremenchug), e-mail G21023@yandex.ru, ORCID: 0000-0002-2137-5384

SOCIETY OF KNOWLEDGES AS SPACE OF DEVELOPMENT OF INTELLECT OF PERSONALITY

Purpose. In the article the author analyzes the history of the formation of the concept of "knowledge society", stressed the ambiguity of the category "knowledge". We consider the views of various researchers on topics studied question, their difference and contradiction, analyzed the degree of research scholars of the subject. The author of the article pays attention to the integrity and consistency - logical properties of the educational process. The concept of "resources", "intellectual resources". Proven strategic resources of building a "knowledge society" are creativity and intellectual development. **Methodology.** The author in the publication examines the concept of intelligence, its nature from the perspective of the intellect of the person. Reviewed and defined the essence of the new paradigm of education - "Education throughout life", and the element of the new educational paradigm is the concept of fundamentalization of education. **The scientific novelty.** The analysis of the conceptual apparatus, the formation of a new educational paradigm. **Conclusions.** After consideration of all factors and reasons, the author concludes that the scope for the functioning and deployment of intelligence of the individual is the knowledge society.

Key words: society of knowledge, knowledge, intellect, education during all life.

Introduction

The modern information revolution initiated the formation of the phenomenon of the knowledge society, the leading features of which are: 1) the fact that knowledge is a key component in any sphere of human activity and 2) the fact that knowledge is the main product of human activity, its main raw material. Philosophical and pedagogical understanding of the nature and essence of the "knowledge society", particularly in its definition as a medium of personal development, is in the initial state in our literature.

We need to stop the formation of the concept of "knowledge society" and its basic characteristics. In practice the increasing role of knowledge in all spheres of life is the most important regularity of the modern stage of society development. A characteristic feature of modern human activity is the presence of an intellectual component in each product and service. Today the scientific community has not yet formed a unified holistic view of the changes that are happening now in the society, economy, education and industry. However, now there is an active search of new models of social development.

"Knowledge society" becomes one of the key notions of scientific discourse in the beginning of this century. As a stage in social development, following the post-industrial and information society,

the ethos of the "knowledge society" appears to be an extremely urgent problem for the world scientific and educational community. This situation is caused by the fact that the developed countries due to economic development increasingly focused on the service sector, which becomes the basis for drafting the budget. This creates the preconditions for the emergence of a new form of public organization "information society". The problem arises from identifying the specific development of education, science and knowledge in the context of the information society. The problem of the "knowledge society" in the context of global and domestic educational space found fundamental lighting in the works of V. Flint (problem of informatization of society), V. Andrushchenko (organization of society and processes of globalization), V. Beha (society of knowledge and entertainments), B. Budzan ("society of knowledge" determines the type of economy), S. Vovcanitcha (increase of knowledge as strategic factor of construction of innovative societies), L. Guberski ("Society of knowledge" is an attribute of development of society (informative society), P. Davydova (Ukrainian society as antipode of society of knowledge ("headless society")), N. Zgurovsky (motion of universities to society of knowledge), V. Kovalerov (problem of education in the context of informative society), I. Kaleniuk (conformities to law of becoming of informative society and economy

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

knowledge), V. Lanovoy (prospect development Ukrainian society) and other authors. Informational dimension of the educational space in the era of civilizational transformations are the works A. Sukhomlinsky, A. Verbitsky, V. Larionova, S. Syssoeva and others.

But conceptual analysis of new problems, updated the "knowledge society", shows the divergence of philosophers, educators, sociologists, political scientists, economists on objective substantial characteristics of a given society, which is still being formed. **The aim of the study** is to determine the prerequisites that define the knowledge society as a space deployment of intelligence of the individual. It is in this perspective that the pursuit of science by anyone else of the scientists was not conducted. An important challenge remains the clarification of the definition of a knowledge society that gives the opportunity of personality in the development and realization of their intellectual potential.

However, studies over the last two decades have proven that the field of education (understood in a broad sense as an element of culture) is its base. This database has its specific structure, social functions, and other organizational characteristics. However, internal problems of education remain unexplored: subject-disciplinary, organizational, methodological, legal, management and the like. These findings point to the need for proper philosophical analysis of these questions.

Materials and Methods

Today it becomes clear that education itself is not a private matter but a social technology for the production of the person, his (her) key abilities. Obtaining and using new knowledge becomes a key feature of the new (information) economy. Today knowledge and general education serve not only as a commodity, but also as a factor of social development, as individuals and society as a whole. It should be noted that even in the late twentieth century many Western researchers focus on the role and the powerful importance not only of information but also, to a greater extent on knowledge. This led, naturally, to a new definition of the state of modern society that has the name "society of knowledge".

Regarding the understanding of knowledge as a commodity and education as one of the key elements of the system services, we note that the key point in the adoption of these approaches arose, the

inclusion of education in the context of GATS (General Agreement of Trade in Services – General agreement on trade in services). On this issue researcher J. Tilak is disturbing to notice that the GATS does not differentiate between trade in educational services, selling cars, computers, clothes or financial services, it is logical to make use of privatization and commercialization in higher education, as well as to create the most favorable conditions for international education without barriers for foreign firms regarding access to educational markets [17, p.124].

However, today there is a fairly well-reasoned theory that would substantiate comprehensive historical aspects of the new phenomenon, the essence of which is the desire of most countries to develop an innovative path that will lead to the knowledge society [3, p.161]. The concept of "knowledge society" has a relatively short history, the beginning of which belongs to the second half of the twentieth century - the beginning of XXI century, for the first time the term "knowledge society" was introduced into scientific circulation in 1966, the American researcher R. Lane, who examined the impact of scientific knowledge to the field of public policy and management [11, p.5]. The basis for the concept of the "knowledge society" was made up from the study of Americans F. Mahlup and P. Drucker.

Studying the impact of the role of knowledge on the structure of employment and highlighting the main trends of further development of the knowledge economy F. Mahlup assumed that there are certain quantitative characteristics in the field of education to justify the transition to a new phase of social development, which is qualitatively different from the previous one [11, p.5].

According to the theory of the knowledge economy based on F. Mahlup education is the main resource of the economy because it allows generating high-quality human capital that will determine the prospects of development of production, technology, science. So taking into account this concept economic progress will be determined primarily by the performance of intellectual capital, not of physical resources. But in this case the knowledge society is explored through the prism of the economic paradigm.

Another author P. Drucker pays attention to deep social changes, but not only the analysis of the dynamics of technology development and economic growth. The researcher believes that the basis of all three stages of increasing role of

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

knowledge (the industrial revolution, a revolution in productivity and the revolution in management) is a fundamental change in the value of knowledge. According to P. Drucker, we have gone from knowledge (in the singular) to knowledge (in the plural), i.e. to numerous fields of knowledge. In earlier times, knowledge was of a General nature. According to P. Drucker, scientific discipline assigns "craft" in the category of methodology, for example, production technology, scientific methodology, quantitative method or differential diagnosis (medicine), when each such methodology converts private expertise into the system, individual cases and events – in information [9].

Consequently, there is reason to believe that American researcher P. Drucker "knowledge society" is following the information society, the stage of social development, in which a special place belongs to education and management; intelligent society, where knowledge in a number of resources such as capital, land or labor has a dominant place.

It must be emphasized that P. Drucker conceptualized and supplemented disparate currents in Economics, sociology, social psychology within the framework of a unified system with largely socio-philosophical ideas about the "knowledge society". In the "knowledge society" P. Drucker emphasizes the role of education, considers its main task to be is to teach the individual to learn, making the knowledge society become a medium for the qualitative development of intellectual potential of the members of this society.

In the future, the concept of "knowledge society" was developed in the works of D. Bell, N. Stehr, R. Reich, P. Weingart and other authors.

Professor at a Canadian University N. Stehr, who has made a significant contribution to the establishment of the concept of "knowledge society" as an independent scientific and philosophical concept, indicates the activity aspect of the knowledge. The researcher addresses the issues of knowledge transfer in the context of globalization, noting, along with the empowerment of the society, its fragility and vulnerability [11, p.6].

Speaking about the fragility of modern society in the framework of postmodern philosophical tradition S. Bauman notes that today the most valuable quality is the flexibility: all components must be flexible and mobile, so they can be instantly regroup, without having too strong links between components: strength and persistence brought the curse of the day not allowing to adapt to quickly

changing and unpredictable world [1, p.290-291].

And one of the influential representatives of sociology mobile notes J. Urry leads as an example this sandy metaphor: "Consider a heap of sand; if an extra grain of sand is placed on top it may stay there or it may cause a small avalanche. The system is self-organized, however, the effects of local changes can vary enormously... the heap will maintain itself to the critical height and we cannot know in advance what will happen to any individual action or what its consequence will be for the pile of sand" [18, p.198].

E. Toffler argues that the field of knowledge is the axis around which new technologies, economic growth, social stratification are organized, for every dollar that is invested in the economy of the Third wave, you have few dollars to invest in human capital - in education; the most important thing is the transformation not machines, and people upgrading their consciousness, the transition to understanding the primary importance of culture in the life of human communities [12, p.47].

You can make an intermediate conclusion that the main goal of a modern, developed society is the construction of a "knowledge society". In relation to this definition, most scientists are exploring the "knowledge society" in the light of the information revolution, which shows the transformation of knowledge into a key component of any sphere of the subject area.

In our view, the main result of the analysis of the concept of "knowledge society" is that every conscious person of this society needs to learn all his life. In this context, social development has been published for educational paradigm. For "the knowledge society" it is necessary to shape the environment for comprehensive development of personality, a special role should be given to the development of intellectual potential of the individual.

However, we are aware of the fact that the knowledge society is not formed by itself from information. It is clear that increased information does not necessarily lead to the growth of knowledge.

In this way with us is E. Naumkin, who argues that it is necessary that the means of obtaining, processing, interpreting and using this information should also be adequate to the task of producing and using knowledge for the development of human society, both in spiritual and material spheres, the notion of "information society" is determined

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

by the advances of technology, while the concept of "knowledge society" refers to the broader social, psychological, ethical, axiological and other parameters [8, p.34].

As we can see "knowledge" is a key component of the knowledge society and the basis of intelligence personality, because in such a society the overwhelming majority of the active population performs as a primary professional activity - mental activity. In addition, the acquisition of knowledge in this society is not limited by the walls of educational institutions (in space), or completion of primary education (in time), and life becomes constant and imperative in the new world which is becoming more complex, where everyone in the course of a lifetime may be required to perform various tasks, it becomes necessary to study all life.

It is necessary to emphasize the ambiguity of the category of "knowledge". This category is revealed with sometimes radically different psychological, philosophical and pedagogical science. So, the researcher N. Korableva notes that knowledge should be understood as everything that is interpreted as knowledge in real human life, that is all that is cognitive in nature, as the study of knowledge does not start with a fixing concept, but with the building of the socio-historical picture of the cognitive situation and the subsequent superimposing it onto the knowledge that is to be analyzed [5, p.37].

A. Singaevskaya rightly argues that philosophy usually examines the phenomenon of knowledge as a fundamental mental category, which characterizes the awareness of specific individual objective reality and reflects a person's worldview, however, knowledge also functions as an impersonal phenomenon, as a public good, collective intelligence and becomes the dominant resource, the main driving force and organizing principle of society development and also the "knowledge society" [10, p.70].

It is clear that education as an institution is directly related to the formation of knowledge of the personality, although the sources of knowledge exist outside the educational and institutional space. From the standpoint of pedagogy, knowledge is understood as a form of existence, as well as specific tools for systematization of the results of the cognitive activity of the individual. [9, p.141].

Regarding the role of non-linear thinking in ed-

ucational processes, O. Uvarkina states the following: "Referring to the experience of the Western information society with its established forms of education, it should be noted that the modern education system also has moved away from classic (Cartesians) linear circuits, rejecting the idea of universalism and encyclopaedism education at all levels" [13, c.212].

According to the approach proposed by N. Sterom, knowledge is a universal property of man, and his dual nature is characterized, first, by the acquisition of practical experience and, secondly, by the basis for scaling up (i.e. next) knowledge, this is the main change in the model for the development of education in the intellectual development of the knowledge society [15].

Knowledge, according to the researcher, can be defined as "the ability to act" as the ability "to set in motion", and the specifics of the current stage is that the number of occupations associated with knowledge-based work is growing, while the share of jobs requiring limited cognitive skills is rapidly declining, and as a result fewer people are employed in the sphere of material production [15].

So, indeed, knowledge has become a key component of the knowledge society and also the fundamental basis of the intellect of the person. As for the knowledge society as a modern form of social development it is rapidly evolving, stimulating perpetual mass increase and diffusion of knowledge.

The etymology of the term "knowledge" shows that it is formed from the verb "know". Modern scholars argue that knowledge is not divided into parts in the human consciousness, they are integral and inseparable in word formation. Undoubtedly, obtaining knowledge is important, the role of information and communication (transportation) of this static resource is not moved by the vectors of space and time, because the basis of communication is information.

Knowledge by its nature is an information product. Information after consumption does not disappear as for example conventional financial product. In order to be ready and accurate knowledge of a particular person information undergoes comprehension, critical evaluation, conscious mental processing, its own mental interpretation, thus consciously fixing the condition of the objective world. But the instance of the consciousness with ignorance of something does not represent his (her) knowledge instantly and automatical-

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

ly.

But in our opinion, educational approach focusing on the role of education in intelligence development pushes the problem of cultural transformation factors of intellectual development, the problems of formation of the environment for personality development to the fore. Intelligence is understood as the principal means of acquiring knowledge, and in the "knowledge society" knowledge is the main product of human activity.

Due to intellectual ability, modern postmodern man is able to comprehend its purpose (professional orientation), to form professional competence, to assess his (her) own choice during school years. Therefore, the formation of knowledge (transfer students, acquisition of knowledge) is a key component of the educational process in the "knowledge society".

The changes taking place in modern society on the path of becoming a "knowledge society" in a new way highlighted the problem of the organization of educational space, because it needs to adequately meet the modern imperatives, in particular, to prepare and educate the necessary personnel to support the operation of production and economy and their development. The modern paradigm of education is losing its relevance in the "knowledge society", therefore, there is a need for new principles, methods and technologies of education and training.

One of the key requirements of the system of education and upbringing in the conditions of formation of the "society of knowledge" is learning skills to learn.

In the modern "knowledge society" knowledge creation is a key component of the educational process. Therefore, the knowledge gained in the process of their formation gives members of the public the opportunity to respond to the following questions, according to S. Yablochkova:

"What?" (analytical knowledge, which is used for the analysis of the causes of certain phenomena, events, and interpretation of tangible and intangible properties of objects);

"How?" (pragmatic or factual knowledge, which are required for appropriate solutions, including managerial);

"Why?" (target knowledge that helps you identify the goal, to predict the results of the implementation of a specific process or set of actions);

"How exactly?" (technological knowledge, which help to understand and design the sequence,

algorithm or technology to perform a set of actions and their structure);

"Under what conditions?" (situational knowledge, which characterize the conditions of implementation and development of certain processes, phenomena, events and functioning objects) [16].

And before the philosophy of education there are a number of new problems. And the first of them consists in a fundamental review of the existing teaching paradigm.

Researcher T. Upland writes that you can highlight features that distinguish competence from traditional notions of knowledge, abilities, skills, experience; its integrated nature; the correlation with the value-semantic characteristics of the individual; the practice-oriented focus [2].

So, really, competence-based approach not only reduces the role of knowledge in the system of the educational process, and optimizes and organizes it.

Cognition, scientific knowledge, and also an open system which operates on the principle of development are important in educational reform in the transition to a "knowledge society". And it is quite natural and logical the nature of this process will differ from the process in the early twentieth century, and even a few decades ago. As it is rightly pointed out by G. Myhaylishyn, "the main feature and the basis of the new world order of the third Millennium is the transformation of scientific knowledge in key strategic and commercial product, conditions of access and use of which is determined by the leadership and the relations between countries in a new global community. The division of countries into producers and consumers of knowledge is becoming a major geopolitical factor in the world. Confront here is not ideal and material, knowledge and the subject is assumed in the concept of materialization of knowledge, and knowledge in the form of a commercial product - product-for-sale - knowledge in the form of cognitive (creative) product" [7, p.457].

Thus, the integrity and consistency are logical properties of the educational process. They objectively exist precisely so far as the modern "knowledge society" demonstrates the need for the formation of both the environment harmonious development of the intellect of the person. Hence objectively derive the requirements for unity of education, upbringing, the need to develop pupil/student as a person, focus on the comprehensive

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

development of intelligence, personality and the like.

Strategic resources of building a "knowledge society" brought creativity and intellectual development. In these conditions, an integral part of preserving the social status of an active member of the society becomes continuous education, which is aimed at building skills of each day to find new knowledge, to adequately perceive and productively apply. But this new knowledge and new information need to be comprehensive.

In contemporary postmodern society of knowledge new characteristics, namely the synergistic nature, are acquired. The world is presented as a complex and dynamic system that is constantly evolving. Here man is not sovereign, but only a part of nature. The impact of a changing world on any system (and humans) requires appropriate responses and changes. But it could dissolve in the chaos of constant change and to preserve the viability, if not the stability of structures. Therefore, this combination of variability and stability already has synergistic nature because this synergy works in the fields of dynamic balance between stability and variability. The property of the inherent dynamic stability is of complex nonlinear systems, that explore the synergy.

The spirit of reductionism dominates in the content of modern educational process. The content of education should consider a much wider, namely as pedagogically adapted to broadcast social experience of all mankind. The society that is on the verge of an ecological crisis, in order to survive it is time to move to a qualitatively new level of socio-cultural development, and its basis is formed by patterns of activity and behaviour based on the knowledge of the mechanisms of self-organization of both nature and humanity.

In these circumstances as the aim of education and education it self changed: the person does not identify with a particular profession chosen for life. She (he) throughout her (his) life changes a profession several times, working on various projects that require constant training and retraining.

The scientific novelty

Humanity's entrance into the information society naturally puts forward innovative education requirements. These requirements resulted in the need to change the configuration (models) for the development of education. If the essence of the old paradigm can be expressed as "Education for life",

the essence of the new paradigm of education can be expressed as "Education throughout life".

The task of the educational process in the "knowledge society" raises welfare society fundamentally prepared by competent professionals, able to creatively apply the latest results of modern science and technology, to use innovative technologies, responding flexibly to the requests of a market economy. Therefore, the most important element of the new educational paradigm is the concept of fundamentalization of education, which understands the fundamental nature as a category for estimating the overall quality of education and the education of a person.

Indeed, modern universities in creating curricula and in its research activities should focus on fundamentality of knowledge that they produce as a result of scientific research, and broadcast in the learning process: it is about fundamentality as the openness and clarity for investors from other countries, and the universities themselves must be aware of the national-supranational duality as one of its fundamental characteristics [9, p.79].

Conclusions

Therefore, the formation of a "knowledge society" requires the solution of an important historic task that is to understand the ways of ensuring the full realization of the creative potential of each individual man, that, undoubtedly, is the condition not only of the development and its qualitative functioning, but also the actual physical and spiritual survival. Therefore, new educational path (in most cases it is the individual) is able to solve these problems, focusing on the requests, needs, opportunities, potential of each individual person.

Modern education is in a state of change paradigms. The last paradigm is guided by industry-specific training and pre-known market specialties and qualifications. The task of education in this case is to provide the customer with basic knowledge in one or more directions in education - natural, human or technical. Educational production should capture changes in demand and quickly embody it in your programs.

At the present stage of social development the acquired knowledge is an important indicator of the level of employment and investment in education and science - the condition of full employment in the future.

Discussion and Conclusions

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

Thus we investigated the knowledge society as a productive space deployment of the intellect of the person. It is shown that the modern national education system is an independent socio-economic sector and represents a set of educational programs, educational institutions, governments

and state-public associations. It is in constant motion and takes into account in its development not only of national experience, but also global trends and traditions, leading among which is the formation of a "knowledge society".

LIST OF REFERENCE LINKS

1. Бауман, З. Индивидуализированное общество / З. Бауман [Перевод с англ. В. Л. Иноземцева]. – Москва : Логос, 2005. – 390 с.
2. Борова, Т. А. Професійна компетентність науково-педагогічних працівників вищого навчального закладу як індикатор ефективності їхньої діяльності / Т. А. Борова // Проблеми інженерно-педагогічної освіти. – 2011. – № 32-33. – С. 265-269.
3. Давидов, П. Г. Роль освіти у формуванні «суспільства знань»: філософія та практика / П. Г. Давидов // Ноосфера і цивілізація. – 2011. – Вип. 10/11. – С. 160-164.
4. Дракер, П. Посткапиталистическое общество [Electronic resource] / П. Дракер // Новая индустриальная волна на Западе. Антология. – Москва : Academia, 1999. – Available at: http://iir-mp.narod.ru/books/inozemcev/page_1067.html. – Title from the screen. – Accessed: 30.Nov.2015.
5. Корабльова, Н. С. Багатомірність ролі реальності: ролі і маски – лік і личина / Н. С. Корабльова. – Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2000. – 288 с.
6. Котлярова, А. В. Интеллект та його місце у розвитку особистості студента / А. В. Котлярова // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. – 2011. – Вип. 5. – Р. 152-159.
7. Михайлишин, Г. Й. Актуальні проблеми створення сучасної моделі інноваційної освіти в Україні / Г. Й. Михайлишин. // Грані. – 2012. – №9 (89). – С. 51-55.
8. Наумкина, Е. А. От информационного общества к обществу знаний: образовательный аспект / Е. А. Наумкина // Філософські науки: Збірник наукових праць. – Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2009. – С. 30-37.
9. Свириденко, Д. Б. Академічна мобільність: відповідь на виклики глобалізації: монографія / Д. Б. Свириденко. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – 279 с.
10. Сингаївська, А. М. Новому суспільству – нові знання / А. М. Сингаївська // Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка : збірник наукових праць. – 2008. – № 1(22). – С. 68-74.
11. Соломатина, Е. О. "Общество знания": новые тенденции в стратегии образования: социально-философский анализ : автореф. дис... канд. филос. наук : 09.00.11 / Соломатина Екатерина Олеговна : Российская Академия Государственной Службы при Президенте Российской Федерации. – Москва, 2011. – 167 с.
12. Тоффлер, О. Третья хвиля / О. Тоффлер // Сучасна зарубіжна соціальна філософія [пер. з англ.]. – Київ : Либідь, 1996. – С. 275-334.
13. Уваркіна, О. В. Освітній потенціал нації: монографія / О. В. Уваркіна. – Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. – 382 с.
14. Хміль, В. В. Освіта: суще та належне / В. В. Хміль. // Антропологічні виміри філософських досліджень. – 2012. – № 2. – С. 115-124.
15. Штер, Н. Мир из знания [Electronic resource] / Н. Штер // Deutschland [Пер. С нем. А. Н. Малинкина]. – 2001. – №. 1. – Available at: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000958/st000.shtml>. – Title from the screen. – Accessed: 30.Nov.2015.
16. Яблочников, С. Л. Тлумачення поняття «формування знань» у межах системно-кібернетичного підходу / С. Л. Яблочников // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки). – 2012. – № 4. – С.314-319.
17. Tilak, J. B. G. Trade in Higher Education: The role of the General Agreement on Trade in Services on Higher Education (GATS) / J. B. G. Tilak. – Available at: <http://unesdoc.unesco.org/images/0021/002149/214997E.pdf>. – Title from the screen. – Accessed: 30.Nov.2015. doi: 10.1177/102831530263002
18. Urry, J. Mobile Sociology / J. Urry // British Journal of Sociology. – 2000. – Vol. 51. – Iss. 1. – P. 185-203. doi: 10.1080/000713100358499

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

Г. МОСКАЛИК^{1*}

^{1*}Кременчуцький національний університет імені М. В. Остроградського (Кременчук), ел. пошта G21023@yandex.ru,
ORCID: 0000-0002-2137-5384

СУСПІЛЬСТВО ЗНАНЬ ЯК ПРОСТІР РОЗГОРТАННЯ ІНТЕЛЕКТУ ОСОБИСТОСТІ

Мета. У статті автором проаналізовано історію формування поняття «суспільство знань», підкреслена неоднозначність категорії «знання». Розглянуті погляди різних дослідників на тематику, що вивчається, їх відмінність та протиріччя, проаналізовано ступінь дослідженості предмета вченими. Автор статті звертає увагу на комплексність і системність - закономірні властивості освітнього процесу. Розглянуто поняття «ресурсів», «інтелектуальних ресурсів». Доведено, що стратегічними ресурсами побудови «суспільства знань» є творчий потенціал, а також інтелектуальний розвиток людини. **Методологія** дослідження полягає в застосуванні компаративного аналізу. Автор публікації розглядає поняття інтелекту, його сутність у ракурсі інтелекту особистості людини. Розглянуто і визначено сутність нової парадигми освіти - «Освіта впродовж усього життя», а елементом нової освітньої парадигми постає концепція фундаменталізації освіти. **Новизна.** Проведено аналіз понятійного апарату, розглянуто систему формування нової освітньої парадигми. **Висновки.** Після розгляду усіх факторів і причин автор публікації робить висновок про те, що простором для функціонування і розвитку інтелекту особистості є суспільство знань.

Ключові слова: суспільство знань, знання, інтелект, освіта протягом усього життя.

Г. МОСКАЛИК^{1*}

^{1*}Кременчугский национальный университет имени М. В. Остроградского (Кременчуг), эл. почта G21023@yandex.ru,
ORCID: 0000-0002-2137-5384

ОБЩЕСТВО ЗНАНИЙ КАК ПРОСТОР РАСКРЫТИЯ ИНТЕЛЛЕКТА ЛИЧНОСТИ

Цель. В статье автором проанализирована история формирования понятия «общество знаний», подчеркнута неоднозначность категории «знание». Рассмотрены взгляды различных исследователей на тематику изучаемого вопроса, их различие и противоречие, проанализирована степень исследованности предмета учеными. Автор в статье обращает внимание на комплексность и системность - закономерные свойства образовательного процесса. Рассмотрено понятие «ресурсов», «интеллектуальных ресурсов». Доказано, что стратегическими ресурсами построения «общества знаний» являются творческий потенциал, а также интеллектуальное развитие человека. **Методология** исследования строится на использовании компаративного анализа. Автор в публикации рассматривает понятие интеллекта, его сущность в ракурсе интеллекта личности человека. Рассмотрена и определена сущность новой парадигмы образования - «Образование на протяжении всей жизни», а элементом новой образовательной парадигмы предстает концепция фундаментализации образования. **Новизна.** Проведен анализ понятийного аппарата, рассмотрено систему формирования новой образовательной парадигмы. **Выводы.** После рассмотрения всех факторов и причин автор публикации делает вывод о том, что простором для функционирования и разворачивания интеллекта личности является общество знаний.

Ключевые слова: общество знаний, знание, интеллект, образование на протяжении всей жизни.

REFERENCES

1. Bauman Z., Inozemtseva V.L. *Individualizirovannoye obshchestvo* [The individualized society]. Moscow, Logos Publ., 2005. 390 p.
2. Borova T.A. *Profesiina kompetentnist naukovopedagogichnykh pratsivnykh vyshchoho navchalnoho zakladu yak indyikator efektyvnosti yikhnoi diialnosti* [Professional competence of scientific and pedagogical staff of higher educational institutions as an indicator of efficiency of their activity]. *Problemy inzhenerno-pedagogichnoi osvity – The problems of engineering and pedagogical education*, 2011, no. 32-33, pp. 265-269.

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

3. Davydov P.H. Rol osvity u formuvanni «suspilstva znan»: filosofii ta praktyka [The role of education in forming the "society of knowledge": philosophy and practice]. *Noosfera i tsyvilizatsiia – Noosphere and civilization*, 2011, issue 10/11, pp. 160-164.
4. Draker P. Postkapitalisticheskoye obshchestvo [Post-capitalist society]. *Novaya industrialnaya volna na Zapade. Antologiya* [New industrial wave in the West. Anthology]. Moscow, Academia Publ., 1999. Available at: http://iir-mp.narod.ru/books/inozemcev/page_1067.html. (Accessed 30.Nov.2015).
5. Korablova N.S. *Bahatomirnist rolovoi realnosti: roli i masky – lik i lychyna* [The multidimensionality of role-playing reality: roles and masks – face mask and]. Kharkiv, Kharkovskyi natsionalnyi unyversytet imeni V.N. Karazina Publ., 2000. 288 p.
6. Kotliarova A.V. Intelpekt ta yoho mistse u rozvytku osobystosti studenta [Intelligence and its role in the development of the individual of student]. *Mizhnarodnyi naukovyi forum: sotsiologhiia, psykholohiia, pedahohika, menedzhment* [International scientific forum: sociology, psychology, pedagogy, management], 2011, issue 5, pp. 152-159.
7. Mykhailishyn H.Y. Aktualni problemy stvorennia suchasnoi modeli innovatsiinoi osvity v Ukraini [Actual problems of creation the modern innovative model of education in Ukraine]. *Hrani – Facets*, 2012, no. 9 (89), pp. 51-55.
8. Naumkina Ye.A. Ot informatsionnogo obshchestva k obshchestvu znaniy: obrazovatelnyy aspekt [From information society to knowledge society: the educational aspect]. *Filosofski nauky* [Philosophy sciences], 2009, pp. 30-37.
9. Svyrydenko D.B. *Akademichna mobilnist: vidpovid na vyklyky hlobalizatsii* [Academic mobility: the challenges of globalization]. Kyiv, Vydavnytstvo Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova Publ., 2014. 279 p.
10. Synhaivska A.M. Novomu suspilstvu – novi znannia [New society – new knowledge]. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «Kyivskiy politekhnichnyi instytut: Filofofiia. Psykholohiia. Pedahohika»* [Bulletin of the National technical University of Ukraine “Kyiv Polytechnic Institute”: Philosophy. Psychology. Pedagogy], 2008, no. 1(22), pp. 68-74.
11. Solomatina Ye.O. «Obshchestvo znaniya»: novye tendentsii v strategii obrazovaniya: sotsialno-filosofskiy analiz. Avtoreferat. Diss. [«The knowledge society»: new trends in the strategy of education: socio-philosophical analysis. Author's abstract]. Moscow, 2011. 167 p.
12. Toffler O. Tretia khvylya [Third wave]. *Suchasna zarubizhna sotsialna filofofiia* [Modern foreign social philosophy]. Kyiv, Lybid Publ., 1996, pp. 275-334.
13. Uvarkina O.V. *Osvitnii potentsial natsii* [Educational potential of the nation]. Kyiv, Vydavnytstvo Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova Publ., 2011. 382 p.
14. Khmil V.V. Osvita: sushche ta nalezhne [Education: being and tribute]. *Antropologichni vymiry filofofskykh doslidzhen – Anthropological measurements of philosophical research*, 2012, no. 2, pp. 115-124.
15. Shter N., Malinkina A.N. Mir iz znaniya [The world of knowledge]. *Deutschland*, 2001, no. 1. Available at: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000958/st000.shtml>. (Accessed 30.Nov.2015).
16. Yablochnikov S.L. Tlumachennia poniattia «formuvannia znan» u mezhakh systemno-kibernetichnoho pidkhodu [The interpretation of the concept "knowledge creation" within the framework of systemic and cybernetic approach]. *Zbirnyk naukovykh prats Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu (Pedahohichni nauky)* [Proc. of Berdyansk State Pedagogical University (Pedagogical science)], 2012, no. 4, pp.314-319.
17. Tilak J.B.G. Trade in Higher Education: The role of the General Agreement on Trade in Services on Higher Education (GATS). Available at: <http://unesdoc.unesco.org/images/0021/002149/214997E.pdf>. (Accessed 30.Nov.2015). doi: 10.1177/102831530263002.
18. Urry J. Mobile Sociology. *British Journal of Sociology*, 2000, vol. 51, issue 1, pp. 185-203. doi: 10.1080/000713100358499.

Prof. Dr. Phil. V. V. Khmil, (Ukraine) recommended this article to be published

Received: Nov. 23, 2015

Accepted: Dec. 2, 2015

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

УДК 001.2+101.8

В. Е. ГРОМОВ^{1*}

^{1*}Национальный горный университет (Днепропетровск), эл. почта 0676338872@mail.ru, ORCID: 0000-0002-6585-4600

К ВОПРОСУ О СОЦИО-КУЛЬТУРНОМ И ГНОСЕОЛОГИЧЕСКОМ СТАТУСЕ ИДЕОЛОГИИ В САМОСОЗНАНИИ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА

Цель. Рассмотреть субъективный фактор культурно-исторического самосознания общества как идеологию, без которой невозможно никакое положительное социальное и личностное развитие. Привести аргументы против фальшивой риторики о деидеологизации и «научном», «постмодерном» ниспровержении «субстанциальных» ценностей культуры, как вредной псевдodemократической порчи общественного сознания, нацеленной не на утверждение свободы самодетерминации людей, а на их тотальное оболванивание и манипулирование. **Методология** исследования означенной проблемы не что иное, как его аналитический результат, который сначала в виде побудительного мотива и общей схемы направлял автора к экспликации его замысла. Этот субъективизм мышления «на свой страх и риск» (К. Ясперс) и без «опоры на сущее» (М. Хайдеггер) автор попытался подкрепить современными представлениями учёных о нелинейных отношениях причинности в сложных самоорганизующихся системах. **Научная новизна.** О научной новизне говорить сложно, если только не понимать её настоятельной необходимостью переосмысления «хронических» вопросов идейной жизни современного общества и его мировоззренческих ориентиров. Можно говорить об экзистенциальной новизне, подъёме личного неравнодушия в связи с той безответственной неадекватностью, с какой сегодня под видом демократического преодоления тоталитарных нарративов легкомысленно ставятся под сомнение общезначимые нравственные ценности, принижается философская классика и протаскивается фальшивая свобода идейной всеядности и обесценивания высокой культуры. **Выводы.** От характера мировоззренческих установок зависят как личные судьбы индивидов, так и исторические результаты их совместной жизнедеятельности. Человек без идеологии подобен потерявшему существо со слабой волей и неуверенной совестью. Проблема состоит не в преодолении идеологии, а в её выработке и выборе. На идеальных принципах и общезначимых смыслах вряд ли удастся построить столь же идеальные общественные отношения, но без них невозможно представить общество, способное к продуктивному развитию. Без культуры, которая была бы отражением консолидирующего общества философских ориентиров, человек может создать только руину и подготовить себя к апокалипсису.

Ключевые слова: самосознание, самодетерминация, трансцендентный проект, нелинейная система, продуктивное воображение, идеология, метафизическая ответственность.

Актуальность темы исследования

В длительном историческом периоде, и в значительной степени теперь, исследование природы человека и общественно-исторического процесса, совершается под знаком объективности, внешней детерминации, когда люди как предмет познания берутся «вещно», воспринимаются страдательно. Такой подход дал многое для понимания «физики» и социологии индивидов, определил пути поиска средств манипулирования их сознанием, но обеднил и даже поставил под сомнение метафизическое истолкование человека, как силу свободной, развивающейся субъективности.

Упадок надежды на более достойную нравственную жизнь в обстановке господства обусловленного сознания, породил недоверие и к

высоким идеологиям как к несбыточным прекраснотворческим утопиям. Все лучшие устремления в природе человека подверглись разъедающему скепсису, как нечто плохо обоснованное, догматически наносное, не согласующееся с правдой реальности или основными инстинктами сферы бессознательного.

Демократия и плюрализм, провозгласив установку на свободу личности и утверждение её неотъемлемого права на творческую самореализацию, вместо роста духовной силы человека, породили в обществе нравственную растерянность, соблазнили вседозволенностью, нашли основания для популярности и культурного оправдания любой пошлости и эпатажного оригинальничания. Массовая культура устремилась к внешним эффектам, превратилась в средство оболванивания людей. Впечатление

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

такое, что демократические свободы оказались поверхностно освоенными идеями, обернулись или по глупости, или злему умыслу фальшивками, принесшими нравственности общества больше ущерба, чем продуктивного развития. Если общество и дальше будет находиться под властью кукловодов, которые, суля свободу потребления, не способны обеспечить народу даже хорошее питание и надёжных врачей, то это будет означать лишь углубление нравственной деградации, синдром тотального безверия и полное культурное оскудение.

Китайская мудрость гласит, что правитель должен желудки народа держать полными, а головы пустыми. В древности для цели социальной стабильности лучшей философии и не придумаешь. Её стремятся применить и сейчас. По крайней мере, с целью опустошения голов, превращая информационное пространство в свалку ментального мусора, и преобразуя мозговую деятельность людей в бездумное и ненасытное потребительство.

Однако эта дурная тенденция заинтересованных сил удерживать массового человека в духовной лени и оковах манипулирования при довольно масштабном общественно-историческом продукте культурного и цивилизационного развития, создаёт большие трудности и деформации на пути нравственного совершенствования человека как родового существа и может иметь фатальные последствия для дальнейшего существования цивилизации. Отстаивание ценности личности, индивидуальности, внимание к специфике социальных отдельностей и множеств в дискурсах философского гуманизма и антропологии («философии жизни», экзистенциализма, персонализма и т. д.), заслонили поиски общезначимых мировоззренческих основ, на которые как на консолидированную идеологию могло бы опираться общество, как целостный субъект разумного творчества своей собственной истории и мировой ответственности.

Цель исследования

Рассмотреть субъективный фактор культурно-исторического самосознания общества как процесс поиска всеобщего смысла и проекта человека, в котором принципы его миропонимания и онтологической экспансии становились бы идеологическим основанием позитивного строительства его жизненного мира.

Показать, что идеология, как смысловой фундамент человеческого существования, даже после её развенчания «деидеологизаторами», в действительности никогда не умирала, поскольку всегда находятся принципы, которые под видом всеобщих внушаются всем. Именно поэтому важно, чтобы, во-первых, под их общим видом были бы найдены действительно общезначимые мировоззренческие установки, требующиеся человеку как родовому существу для его универсального развития, а во-вторых, чтобы творцы идеологий, будучи частью общества, не являлись бы частью государства, искали поддержку у людей, а не властей.

Надо осознать, что именно идеологи, не имея прямых властных функций, являются высшей духовной властью над обществом и, что последнее не настолько безнадежно, чтобы в конкурентной борьбе идеологий не разобратся развитием или деградацией чреватых те или иные идеи.

Показать, что смысл демократии в том и состоит, чтобы идеологам было бы позволено говорить независимо о того, что хотят от них власти, которые всегда узурпируют идеологические функции.

Методология исследования

Методологической основой любого исследования, кроме приёмов, которые относятся к технике мышления, являются идеи, которые уже есть и предваряют свой же текстовый эксплицированный вид. Трудно и даже странно писать текст, то есть заниматься конструктивной деятельностью, не имея его идеи. Это общий закон сознательной самополагающей деятельности субъекта: вначале деятельности имплицитно уже должно быть нечто понято в отношении её конца. Кроме того, идея это не просто предварительное понятие, это источник ментального беспокойства, экзистенциального влечения, которое побуждает субъект к самополаганию. В связи с целью реабилитации идеологии такой важной побудительной идеей и методологической предпосылкой было для нас соображение Гегеля, который посчитал «странным зрелищем» образованный народ без метафизики, уподобив его храму без святыни [9, с. 76.]. Быть без метафизики - это как раз и означает быть без идеологии, утратить смысл и духовное оправдание своего существования.

Изложение основного материала

ФИЛОСОФИЯ КУЛЬТУРЫ И ОБЩЕСТВА

Человек, будучи частью природы, одновременно выпадает из неё, чтобы пересоздать её согласно своей мерке. Он вступает в отношение разотождествления и к самому себе в процессе самоосознания и самополагания, изменяя себя в направлении всё большей свободы и универсальности, поскольку эти потенции составляют его всеобщую сущностную основу, заданную ему онтологически, до всяких наличных эмпирических условий. В априорно-онтологическом смысле человеческая тотальность выступает как устойчивая трансцендентная детерминанта, «мировая постоянная», направляющая историческую жизнедеятельность людей.

В факторе априорной тотальности человек расположен к освобождению от природной и социальной причинно-следственной необходимости, выступает в интенции преодоления ограничений. В факторе наличных условий он должен принимать в расчёт законы природы, а также уровень и особенности своего исторического состояния. Во взаимодействии факторов сущности и существования причинно-следственную необходимость человек стремится преобразовать в форму свободы, культуры, в практический опыт реализации своей тотальности. В обстановке наличного мира он хочет быть «у себя дома», на свободе, а не в цепях суровой детерминации.

Трудно усомниться, что стремление людей к бытию, которое была бы их «благоустроенным домом», даже при разности понимания «благоустроенности», общезначимо и легко осознаётся. Однако при очевидности этого экзистенциального стремления, совсем не очевидно, что оно осознаётся реализацией человеческой тотальности, её историческим шествием к самой себе в культурно-историческом пространстве-времени. Факторы сущности и отношений детерминации существования на разных этапах истории в существенных определениях человека осознаются неравнозначно. Пока деятельность людей не приобрела конкретно-всеобщий, универсальный характер, человеческая тотальность, воздействующая на направление общественного развития, заслоняется внешними условиями. Человек, по преимуществу, осознаётся продуктом внешних обстоятельств, как обусловленное, подвластное необходимости существо, лишённое самости или герой, вступающий в борьбу с трудно преодолимыми препятствиями.

Продиктованная благоразумием и «позитивной научностью» связь человеческой субъективности с опытом и сопротивлением внешней среды ослабила её настроенность на метафизическое самораскрытие и трансцендентальное самополагание из глубин своей тотальности и из априорной мыслимости человека как мирового онтологического проекта. Это поставило под сомнение право людей на выработку трансцендентальной идеологии, формирование общезначимых нравственных ценностей, выводимых не из социального опыта, а субъективным метафизическим самополаганием.

В противодействии тоталитарному характеру государственных идеологий многие философы с поспешным энтузиазмом отказались от идеологии вообще, приведя души людей в состояние планктонной подвешенности, расхристанного морального сознания. Современный обыватель склонен думать, что культурный «верх» - это эфемерный слой надуманных ценностей, отмеченных притворством и необязательностью, а «низ» - с его тревожностями повседневности - это и есть отражение подлинного человека.

Авторитет науки, которая в методологии широкой массы исследователей склонна усматривать истинность и обоснованность суждений о мире и человеке в связи с внешними референтами, также сыграл определённую роль в ослаблении воли общества к росту мощи человеческой субъективности в свободе, то есть, в сознательном проекте, идеологии, ценностях, а не внешней обусловленности.

Однако сегодня сама наука, исследуя природу нелинейных систем, даёт многое для понимания роли субъективности в современном общественно-историческом процессе. Так известный учёный М. Б. Менский, занимаясь вопросом корректности измерений состояния квантовой системы, утверждает, что никакие измерения не ведут к редукции квантовой системы самой по себе. В суперпозиции некоторого количества векторов, влияющих на систему, не исчезают все, кроме одного. Однако в сознании наблюдателя остаётся только один компонент, то есть происходит выбор. Измерение фиксирует частицу, то есть редуцирует состояние системы в измерении. Все предсказания, полученные на основании редукции, подтверждаются, то есть, корректны, однако столь же корректными могут быть и другие альтерна-

ФИЛОСОФИЯ КУЛЬТУРЫ И ОБЩЕСТВА

тивы. Какой результат даст измерение можно предсказать лишь вероятностно, что выражается *принципом неопределённости*. Селекция альтернативы - это фиксация одного из множества равновероятных «эвереттовских миров». В выборе альтернативы происходит работа сознания, которая *физикой не определяется*. Сознание влияет на вероятность каждой из альтернатив. *Сознание выбирает мир, в котором мы живём*, заключает М.Б. Менский. Именно этот вывод учёного об активности сознания нам интересен в связи признанием растущей роли человеческой субъективности, её общественного самосознания и идеологии как детерминанты исторического самополагания человека.

Говоря о свободной селекции альтернатив в развитии самоорганизующихся нелинейных систем можно было ограничиться идеями философов, которые разрабатывались в отношении активности сознания, идеологических, моральных, ценностных факторов самополагания человека, как в жизни эмпирических индивидов, так и в истории общества. Достаточно вспомнить учение Канта о продуктивном воображении и его деонтологию, наукоучение Фихте о самополагающем «Я», философию самосознания младогегельянцев и т.д. Эти примеры можно множить, двигаясь по пространству историко-философского развития. Однако для многих постмодерных философов и учёных, которые думают, что дело философской спекуляции безвозвратно погибло, они выглядят догматическим, плохо обоснованным верополаганием, обветшалым трансцендентализмом. Мол, их суждения аналитичны, они исходят из предпосылки абсолютного знания, которое им, конечно, не известно и связывается лишь с чувством очевидности или с потребностью мыслить абсолютное. Поэтому, при такой философской растерянности и борьбе с идеологическими нарративами, как нельзя кстати, те подтверждения границ уместности идеологического субъективизма, которые делает естественнонаучная теория в отношении нелинейных систем.

Отказ от признания возрастающей регулятивной роли мировоззренческого, ценностного фактора в общественном самосознании под ложным видом плюралистической размытости образа достойного человека неизбежно ведёт к господству подтверждённых опытом, то есть, будто бы, корректных, но сниженных понятий

о человеке, которые, однако, затрудняют духовный прогресс, делают его беспочвенным, превращают в несбыточную утопию. Человеческая потенция свободы в лабиринте беспрепятственной циркуляции идей в массовой культуре современного потребительского общества редуцируется, работает на «низ», научно подтверждённые инстинкты и потребности, укореняет человека не в свободе, а в обусловленности. Следует, однако, иметь в виду, что опыт, имеющий устойчивый референтный смысл, для подтверждения «низкого человека» в действительности лишь подтверждает необходимость становления человека таким, каким его ещё нет, и каким он мог бы быть в своих лучших возможностях.

Обнаруженная наукой в связи с принципом неопределённости равновероятность факторов, направляющих эволюцию нелинейных систем, и влияние случайности на их активацию, указывает на неизбежное и разное по степени необходимости значение идей, мировоззренческих установок в истории общественного самосознания. Дело ничуть не изменилось и при притворно демократическом размахе деидеологизации. Только сейчас массовая культура и рекламное манипулирование сознанием людей опирается на идеологию потребительства, пивного оболванивания населения, на культ грубой силы и бездумной развлекательности. Идеология потребительства изолирует высокие ценности культуры, сообщая ей элитарный, замкнутый и нравственно не эффективный характер.

Растущая универсальность жизнедеятельности людей предполагает возможность широкой вариативности культурных форм, поэтому недостаточная идеологическая субъективность, ослабление или безволие философской вдумчивости в «либерально-демократическом» признании равноправия любого выбора, ведут к жизни в мире необязательного, лишённого смыслового оправдания. Сам культурный субъект, отпустив стихию существования на свободу саморганизации, фактически исключает из неё своё участие. Более того, желая избежать упреков в идеологических пристрастиях, сознательно отказывает себе быть влиятельным фактором для как-то возникающих культурных форм. Здесь существование завершает и обуславливает субъект, а не субъект выбирает свой жизненный мир. В обусловленности человек полный самоиронии не только не может

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

«вспомнить» свою абсолютную «платоновскую идею», он её без априорных разумных предписаний может только окончательно потерять, превратившись в социальное животное.

Однако развитая способность общества к универсальной деятельности, превращая людей в фактор опасности для природы и самих себя, требуют от человека быть активным в налаживания гармонии с собой и природным миром. Не примат иллюзорной свободы равновозможностей существования над сущностью, а примат сущности над существованием, должен быть принципом самосознания человека и его жизненного проекта. Все проблемы современной культуры и цивилизации лежат в идеологической плоскости человеческого самосознания и свободы, поскольку именно самосознание, мировоззренческие, и моральные установки являются основополагающим фактором и одновременно главным препятствием на пути нравственного развития общества.

Кем полагает себя человек, в какого себя верит, какие ценности и смыслы считает для себя абсолютными? Как сделать существование людей адекватной культурной формой реализации их человеческой сущности как онтологического проекта? Следует признать, что когда речь идёт о сущности человека в онтологическом аспекте, это означает не что иное, как наличие предзаданного для него мирового предназначения и регулирующих принципов существования. Сам себе человек свою родовую сущность не создаёт, он её получает в дар, одновременно являющийся испытанием за правильно или ложно понятую свободу. Поэтому философское погружение в свою тотальность является проникновением человека в проект Трансцендентного, с которым должны согласовываться цивилизационная и культурная деятельность людей. Человек творит свой жизненный мир из элементов существующего, но смысловое направление этого творчества, его «конечная цель» должны исходить из предписаний Абсолютного и морально связываться с ответственностью, которую можно назвать метафизической.

Понять, в какие априорные ограничения вписана эта метафизическая ответственность не сложно, - они давно как всеобщие моральные императивы даются во многих религиях. Например, законы Ману, десятизаконие Моисея, правила Ямы, моральные установки хри-

стианских евангелий, Корана и т. д. Их аналитическую разработку мы можем встретить в высказываниях мудрецов, философских афоризмах, этических учениях, экзегетике священных писаний. Они задаются как истинные очевидности, частные случаи абсолютной божественной мудрости, стремятся к форме моральных максим. Проникнутые чувством несомненности и моральной силы, они не нуждаются в «научном» обосновании. Именно они, сконденсированные во всеобщих принципах, могут составить основу той активной общечеловеческой идеологии, которая способствует реализации человеческой тотальности в лучших и более достойных свободного человека культурных формах.

Сейчас, однако, многие новейшие философы в борьбе с метафизическим фантомом Абсолютного, как предрассудком трансцендентализма и классической рациональности, отвергают наличие онтологически заданных априорных духовных основ и векторов развёртывания человеческой природы как нечто необоснованное или утопическое. Однако, суть проблемы оснований истинно направленной человеческой жизнедеятельности, совсем не в обосновании её основ, ведь нельзя же обосновать Абсолютное, и не в их утопичности, а в духовной готовности общества принять их как сакральные, незыблемые принципы создания онтологии культуры.

Судя по современному турбулентному и обусловленному состоянию ментальности человеческих сообществ по всему миру и у нас в Украине, люди к принятию такой абсолютной идеологии не готовы. Общество не созрело для овладения нравственными ценностями, которые давно выражены в религиях и многократно обсуждены богословами и философами. Дефицит веры людей в себя и в наличие проекта Трансцендентного указывает на их слабую волю и нравственную растерянность.

Под прикрытием демократической видимости деидеологизации заинтересованные силы пичкают общество элементарной, но легко усваиваемой «всемирной» идеологией потребительства, ценностно-ориентационной всеядности или, напротив, догматической непримиримости и агрессивного радикализма. Что же касается утопичности «идеологии от Абсолютного», то она как результат сознательного выбора одного из множества векторов развития системы, никогда не теряет элемента вымысла

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

ленности, творческого изобретения, поскольку предполагает акты опредмечивания выбранных смыслов, стихию формального своеобразия в сфере их эмпирической разработки.

В структуре самосознания деятельность продуктивного воображения в трудном деле соединения принципов метафизической ответственности человека с реальностью общественного существования огромно и его ничем не заменить. Бог в основном предостерегает человека и говорит ему чего не делать, поскольку задаёт принципы, делать же себя приходится человеку, поскольку речь идёт о целесообразных культурных формах как об овеществлённых смыслах. Такое впечатление, что у людей задачи по согласованию божественных предписаний со стихией особенного сложнее, поскольку уготованная человеку насущная необходимость самоосуществления должна воплощаться в образах свободной культурной деятельности. Их бесконечная вариативность придаёт им характер осуществлённых утопий, плохо обоснованной случайности даже в том случае, если они позитивно сказываются на развитии общества, и дают повод «догматически» настаивать на их особой необходимости и предпочтительности.

Значительно хуже, если выдумки и фантазии культурной самодеятельности, свободные от идеи метафизической ответственности, идут во вред развитию общества как нелинейной, самоорганизующейся системы. Тогда социум деградирует, скудеют и истончаются его сложные культурные образования, растёт энтропия. В практическом развёртывании своей тотальности человек, выпадает из цикла прогрессирующей самоорганизации, входит в противоречие с трансцендентным проектом. Дурные ценности, ложные верования и эгоистические цели частей целого (личностей, организаций, партий и т.п.) ведут к распаду и деградации общественной системы. Общество расплачивается дисбалансом, безумием системы за недостаток её холизма и разумности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Менский, М. Б. Квантовая механика, сознание и мост между двумя культурами / М. Б. Менский // Вопросы философии. – 2004. – № 6. – С. 64–74.

Выводы

Выходит, что самосознание человека, продуктивные силы его мышления и фантазии, воля и верования амбивалентны по отношению к цели практической реализации его трансцендентного проекта. Сознание является даром свободы, условием роста духовности в культуре общества и одновременно основанием заблуждений в эгоистической обусловленности. Поэтому от характера его мировоззренческих установок зависят и личные судьбы индивидов, и исторические результаты их совместного жизнетворчества. Человек без идеологии, выражающей сущность его трансцендентного проекта и метафизической ответственности подобен существу со слабой волей и неуверенной совестью.

Какой же императив, как абсолютное нравственное повеление для свободного творческого человека можно сформулировать позитивно, догматически? Если в самосознании принять, что человек онтологически есть проект Трансцендентного, то его жизнедеятельность должна стать осуществлением себя как трансцендентного проекта в новой космо-теоцентрической парадигме. То есть, стать служением не себе в рамках обусловленности и антропоцентрического мировоззрения, а Творцу, Мировому Разуму, тем самым, становясь фактором гармонизации жизненного мира, как в узких социальных, так и в широких космических масштабах.

Иначе, обречённый на свободу, человек будет способен предложить Богу в основном только дурные результаты своей деятельности, становясь жертвой собственной безответственности, безволия и эгоизма. А поскольку продукты жизнедеятельности людей приобрели ноосферный, геологический размах и создали угрозу планетарного бедствия, помрачение их разума и упадок нравственности уже не создаст иронический повод для похвалы глупости, но будет причиной неотвратимого апокалипсиса цивилизации.

2. Науковий світогляд на зламі століть: кол. моногр. / В. С. Лук'янець, О. М. Кравченко, Л. В. Озадовська, О. Я. Мороз. – Київ : ПАРА-ПАН, 2006. – 288 с.
3. Пригунов, А. С. Современное миропонимание. Теософия и наука / А. С. Пригунов – Днепропетровск : АРТ-ПРЕСС, 2012. – 159 с.

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

4. Глузман, С. А. Наука и философия. Жизнь в искривлённом пространстве / С. А. Глузман – Санкт-Петербург : Алетейя, 2010. – 295 с.
5. Громов, В. Е. Смысл и границы человеческой духовности / В. Е. Громов – Днепропетровск : НГУ, 2010. – 255 с.
6. Голосовкер, Я. Э. Имагинативный абсолютизм. Часть 1 / Я. Э. Голосовкер // Логика мифа. – Москва : Наука, 1987. – С. 114–187.
7. Святитель Лука (Войно-Ясенский). Дух, душа и тело / Святитель Лука (Войно-Ясенский). – Киев : Изд-во имени Льва, папы Римского. – 149 с.
8. Роттердамский, Э. Похвала глупости / Э. Роттердамский. – Москва : Художественная литература, 1983. – 239 с.
9. Гегель, Г. В. Ф. Наука логики. Том 1 / Г. В. Ф. Гегель. – Москва : Мысль, 1970. – 501 с.

В. Є. ГРОМОВ^{1*}

^{1*}Національний гірничий університет (Дніпропетровськ), ел. пошта 0676338872@mail.ru, ORCID: 0000-0002-6585-4600

ДО ПИТАННЯ ПРО СОЦІО-КУЛЬТУРНИЙ І ГНОСЕОЛОГІЧНИЙ СТАТУС ІДЕОЛОГІЇ У САМОСВІДОМОСТІ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Мета. Розглянути суб'єктивний фактор культурно-історичної самосвідомості суспільства як ідеологію, без якої важко уявити продуктивний розвиток суспільства і особистості. Навести аргументи проти брехливої риторики про деідеологізацію і «наукове», «постмодерне» усунення «субстанційних» цінностей культури, як шкідливе псевдомодерністичне пошкодження суспільної свідомості, що має на меті не свободу і самодіяльність людини, а її духовне знищення. **Методологія** дослідження цієї проблеми не що інше як її аналітичний результат, який спочатку у вигляді спонукального мотиву і загальної схеми керував автором у реалізації його задуму. Цей суб'єктивізм мислення на свій «страх і ризик» (К.Ясперс) і без «підпори на існуюче» (М.Гайдеггер) автор спробував пов'язати з сучасними уявленнями вчених про нелінійні відношення причинності у складних системах, що само організуються. **Наукова новизна.** Про наукову новизну говорити складно, як що тільки не розуміти її нагальною потребою перетлумачення хронічних питань ідейного життя сучасного суспільства і його світоглядних орієнтирів. Можливо говорити про екзистенціальну новизну, підйом особистої небайдужості у зв'язку з тією безвідповідальною недалекоглядністю, з якою під виглядом демократичного подолання тоталітарних наративів сьогодні легковажно відкидаються загальнозначущі моральні цінності, принижується філософська класика і протаскується фальшива свобода всюдозволеності і знецінювання високої культури. **Висновки.** Від характеру світоглядних настанов залежать як особисті долі індивідів, так і історичні наслідки їх спільної життєдіяльності. Людина без ідеології, що відображає сутність її світового онтологічного положення як «трансцендентного проекту» із «метафізичною відповідальністю» подібна до загубленої істоти із слабкою волею і невпевненою совістю. Немає людей без ідеології, оскільки як смислова істота людина завдана в пошуку виправдання свого існування. Проблема міститься не в подоланні ідеології, а в її виробленні і виборі.

Ключові слова: самосвідомість, самодетермінація, трансцендентний проект, нелінійна система, продуктивна уява, ідеологія, метафізична відповідальність.

V. E. GROMOV^{1*}

^{1*}State National Mining University (Dnipropetrovsk), e-mail 0676338872@mail.ru, ORCID: 0000-0002-6585-4600

TOWARDS THE QUESTION OF SOCIO-CULTURAL AND EPISTEMOLOGICAL STATUS OF IDEOLOGY IN CONTEMPORARY SOCIETY

Purpose. To consider the subjective factor of cultural and historical identity of society as an ideology, without which the positive social and personal development is inconceivable. To produce proofs against the false rhetoric about “deideologization”, as a harmful and destructive idea for social awareness, that aims to destroy basic humans’ ethical values and to manipulate their living motivations. **Methodology.** The method of investigation of the problem was indicated as analytical result of preliminary scheme that was directed by the author towards the realization of his conception. This subjectivism of thinking “on one’s own account” (K. Jaspers) and “without relying on existences” (M. Heidegger) the author attempted to corroborate with notions of modern scientists about the relations

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

of causes in non-linear systems. **Scientific novelty.** It would be difficult to talk about scientific novelty if we had no thought on “chronic” issues of contemporary society and its world outlook vectors. It is possible to talk about the existential newness, the rise of personal indifference in connection with the irresponsible short-sightedness with which today under the guise of democratic overcome the totalitarian narratives is lightly questioned the universally valid moral values, belittled the philosophical classics and dragged the false ideological omnivorous freedom and devaluation of high culture. **Conclusions.** Personal life of individuals and historical results of their vital activity are dependent on their world outlook orientation. Human being without ideology is similar to lost creature with weakened will and uncertain conscience. The problem is not in refutation of ideology, but in its production and selection. It's impossible to build ideal social relation based on ideal principles, but in the same time it is impossible to imagine social development without any general orientation. Man can create only ruin and prepare himself for apocalypse without the culture, which would be reflection of philosophical understanding and orientation.

Key words: self-consciousness, self-determination, transcendent project, non-lines system, productive imagination, ideology, metaphysics responsibility.

REFERENCES

1. Menskiy M.B. Kvantovaya mekhanika, soznaniye i most mezhdu dvumya kulturami [Quantum mechanics, consciousness and the bridge between two cultures]. *Voprosy filosofii – The Problems of Philosophy*, 2004, no. 6, pp. 64-74.
2. Lukianets V.S., Kravchenko O.M., Ozadovska L.V., Moroz O.Ya. *Naukovyi svitohliad na zlami stolit* [Scientific worldview at the turn of the century]. Kyiv, PARAPAN Publ., 2006. 288 p.
3. Prigunov A.S. *Sovremennoye miroponimaniye. Teosofiya i nauka* [The modern worldview. Theosophy and science]. Dnipropetrovsk, Art-Press Publ., 2012. 159 p.
4. Gluzman S.A. *Nauka i filosofiya. Zhizn v iskrivlennom prostranstve* [Science and philosophy. Life in curved space]. Saint-Petersburg, Aletyya Publ., 2010. 295 p.
5. Gromov V.Ye. *Smysl i granitsy chelovecheskoy dukhovnosti* [The meaning and boundaries of human spirituality]. Dnipropetrovsk, NGU Publ., 2010. 255 p.
6. Golosovker Ya.E. *Imaginativnyy absolyut. Chast 1* [Imaginative absolute. Part 1]. *Logika mifa* [The logic of the myth]. Moscow, Nauka Publ., 1987, pp. 114-187.
7. Svyatitel Luka (Voyno-Yasenskiy). *Dukh, dusha i telo* [Spirit, soul and body]. Kyiv, Izdatelstvo imeni Lva, papu Rimskogo Publ. 149 p.
8. Rotterdamskiy E. *Pokhvala gluposti* [Praise of folly]. Moscow, Khudozhestvennaya literature Publ., 1983. 239 p.
9. Gegel G.V.F. *Nauka logiki. Tom 1* [The science of logic. Volume 1]. Moscow, Mysl Publ., 1970. 501 p.

Статья рекомендована к публикации д. фил. н., проф. В. В. Хмелем

Поступила в редколлегию 23.11.2015

Принята к печати 02.12.2015

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

УДК [128+122]:37.01

О. Г. РОГОВА^{1*}

^{1*} Дніпропетровський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти (Дніпропетровськ), ел. пошта rogova69@bk.ru, ORCID 0000-0001-5498-6897

АКТУАЛІЗАЦІЯ ПОШУКУ СЕНСОЖИТТЄВИХ ЦІННОСТЕЙ ЯК ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНЯ ПРОБЛЕМА

Метою даної статті є визначення та розкриття філософсько-освітніх аксіостратегій актуалізації пошуку сенсожиттєвих цінностей у процесі формування аксіосфери зростаючої особистості як представника сучасного технократичного суспільства, що відбувається в процесі його освіти. **Методологія.** При дослідженні філософсько-освітніх конструктів актуалізації пошуку сенсожиттєвих цінностей застосовувалися методи системного, соціокультурного та компаративного аналізу, що дозволило визначити аксіостратегії розвитку сенсоутворюючої освіти. **Наукова новизна** роботи полягає в тому, що філософські конструкти актуалізації сенсоутворюючої освіти в умовах ціннісно-світоглядного плюралізму розглянуті в контексті визначення поняття аксіостратегії та глибинних зв'язків і синтезуючих цінностей «високого рівня узагальненості», які є спільними для найбільш поширених (атеїстичного та релігійного) різновидів екзистенційної освіти у сенсожиттєвому аспекті. **Висновки.** Сформульовані та розкриті аксіостратегії актуалізації пошуку сенсу життя як самостійної глобальної особистісної конструкції, що має потужну мотиваційну природу та засвідчує не тільки певний рівень філософської культури, а й внутрішню зміну особистості, підносить її на новий ступінь життя, який співпадає за своїм сенсом і кінцевою метою із утвердженням власне людського існування. Це сприяє самоактуалізації, самореалізації особистості відповідно до своїх індивідуальних можливостей, інтересів, прагнень, а також забезпеченню стійкості особистості в умовах постмодерну і є нагальним завданням сучасної освіти, бо актуалізація смисложиттєвих питань - одне з головних покликань загальноосвітньої школи.

Ключові слова: сенс життя, цінності, освіта, екзистенція, буття, свобода, особистість.

Актуальність теми дослідження

Різні епохи і культури, релігії та філософські течії виробляли свої концепції розуміння сенсу життя. У тій або іншій формі вони прагнули відповісти на питання, заради чого варто жити, що в житті головне і як побудувати своє життя, щоб це «головне» не загубити. Проте людина техногенного світу більше піклується про пошук ефективних інновацій, утвердження успіху і статусу, а не про пошук вищої мети життя, заснований на здатності та готовності людини усвідомити своє призначення, сенс свого існування. Розуміння, що в житті існує сенс, що життя може і має бути до чогось спрямоване, проживатися заради чогось, вимагає сьогодні певного рівня філософської культури. Відсутність сенсу життя занурює людину в стан, названий В. Франклом «екзистенціальним вакуумом». Саме екзистенціальний вакуум - причина, що породжує в широких масштабах специфічні неврози і розлади у сучасному світі, що виявляється в пасивності, апатії, байдужості, думках про самогубство, депресії, алкоголізмі, наркоманії, лудоманії. Подібні розлади

вважають і людей вельми успішних у кар'єрі та бізнесі, з великими матеріальними статками. Зазначені кризові стани постіндустріального суспільства, а також відсутність консолідуючих суспільних ідей, знецінення етичних норм і традицій, експансія сурогатів культури - все це загострило проблему відсутності сенсоутворюючих цінностей, що й порушило філософсько-освітні дискурси з акцентом на екзистенційних ціннісних сенсах з метою профілактики особистісних кризових станів. За постановку питання про сенс життя під час пробудження самоусвідомлення говорить П. Володін [3]. А. Анісін [1] розглядає логічні та світоглядні передумови постановки та рішення питання про сенс життя людини, що є суттєвим для розв'язання освітніх ціннісно-світоглядних завдань. Німецький філософ Р. Рейхенбах наголошує, що зосередження в шкільному навчанні на «складності, дискретності та різноманітті явищ може привести до певної «скромності» постмодерна, яка відрікається від віри модерна в те, що існують раціональні вирішення будь-якої проблеми і в те, що є якийсь вищий сенс і значення в будь-якій відмінності» [16, с.243]. М.

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

Боришевський вважає, що духовне самовдосконалення особистості (як одне з найголовніших освітніх завдань) - складна, напружена діяльність, спрямована на позитивний розвиток власних можливостей, на подолання буденності, на освоєння вищого сенсу людського життя [2]. А. Сьомушкін зауважує, що ціннісно-необхідне буття розглядається моральною свідомістю як мета та сенс життя людини [11], що має значення для сенсоформуючої освіти. За гостроту питання про сенс життя в період соціальних зрушень, що відбивається і в освітній площині, говорить М. Жулінський [4]. М. Култаєва зазначає, що розвинені суспільства «час від часу переживають «переоцінку всіх колишніх цінностей», відтак світоглядний компас у вигляді філософських компетентностей завжди має бути наготові у кожної сучасної людини, бо вона знаходиться посередині моря ідеологічних пропозицій і постійно змушена щось обирати або когось обирати» [8, с.72-73]. Систему соціокультурних практик щодо сенсожиттєвої проблематики Л. Сафонік [10] розглядає за допомогою з'ясування значення пошуку нової онтологічної вкоріненості людини у бутті. О. Сіфер-Сєдов важливим етапом духовного становлення особистості вважає визначення сенсу існування людини, припускаючи, що в посткласичний період побудова гармонійного суспільства навряд чи можлива, доки людина буде жити так, як звикла. На його думку, нові духовні можливості відкриваються поза межею буденності. Тільки духовний прорив за цю межу, в новий світоглядний простір, здатен вивести особистість на більш високий духовний рівень і відкрити людині нові сенси [12]. Слід зазначити, що освітні дискурси щодо сенсоутворення спираються не тільки на філософські розробки, але і на екзистенціальний напрям в психології (Л. Бінсвангер, М. Босс, А. Маслоу, Р. Мей, К. Роджерс, В. Франкл, Е. Фромм).

Однак слід зауважити, що сенсожиттєва проблематика, як найбільш загальний комплекс у сфері людської життєдіяльності вимагає сьогодні оновленого методологічного та цілісно-інтегруючого підходу, що дозволив би конструювати у полі сучасної освіти інноваційні проекти щодо актуалізації пошуку особистістю сенсожиттєвих орієнтирів та їх подальшого становлення в умовах ціннісно-світоглядного плюралізму.

Мета дослідження

В межах даної статті визначимо й накреслимо окремі філософсько-освітні аксіостратегії актуалізації найважливішої ціннісної категорії сучасної освіти - сенсу життя, як «параметру людяності», що мають єдину, спільну основу та інтегральні зв'язки в сучасному полікультурному суспільстві.

Виклад основного матеріалу

Для нашого дослідження визначимо та введемо поняття *аксіостратегії*. Під аксіостратегією будемо розуміти філософсько-освітній супровід становлення цінностей як сенсоутворюючих фундацій особистості, що спрямовують та мотивують людське життя. Щодо поняття сенсу, то у філософії воно зазвичай розглядається як суть, основна ідея, основний закон, що визначає призначення будь-якої речі, події або явища. Але дійсна суть не завжди доступна для сприйняття, її можна так і не побачити. Не зважаючи на те, що існують різні спроби дати означення сенсу життя, навіть такі, завдяки яким сенс життя виявляється і у істот не наділених свідомістю (наприклад, Н. Імянітов [6]), в нашому дослідженні під сенсом будемо вважати саме те значення, яке предметам, подіям і явищам надає сама людина - залежно від рівня її власного розуміння і від того, наскільки важлива для неї ця подія або цей предмет. Необхідно, щоб та мета, для досягнення якої призначена і придатна або навіть дійсно служить якась річ, подія, явище, була більш-менш цінною в очах особистості, щоб її варто було прагнути. І чим цінніша ця мета, тим більше сенсу в призначеній і придатній для цього речі, події чи явища. Таким чином, остаточне визначення поняття «сенс» вважатимемо таким: призначення і дійсна придатність предмета (речі чи ідеї) для досягнення такої мети, яку чомусь потрібно або належить досягати. Відштовхуючись від цього визначення, будемо вважати формування навичок вільного цілепокладання *первинно-підготовчою аксіостратегією* у процесі особистісної актуалізації сенсожиттєвої проблематики.

Сенс життя пов'язаний з особистісною свободою індивідуума, яка в екзистенціально-ціннісному розумінні, перш за все, свобода стати самим собою, взяти на себе відповідальність за свою долю та ухвалювати відповідальні рішення, свобода, пов'язана з умінням проти-

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

стояти долі. Смісловиттєві цінності при цьому мають переважно мотиваційну природу та визначають життєдіяльність людини в глобальному плані як систему сенсоутворюючих мотивів вищого рівня узагальненості.

Рівень сенсоутворюючих цінностей в ієрархії мотивів особистості визначає характер того, як ці цінності позначаються на поведінці, діяльності та взаєминах з іншими людьми. Тоді як окремі мотиви і цінності визначають досить звужені сторони життя людини, феномен сенсу життя зачіпає всі сторони її буття у різноманітні його проявів. Ця обставина дозволяє побачити за різними вчинками людини єдину, загальну основу, системоутворюючий характер якої забезпечує можливість аналізу і прогнозування багатьох аспектів життєдіяльності.

Найбільш продуктивним підходом до актуалізації найважливішої ціннісної категорії у сфері сучасної освіти - сенсу людського існування, на наш погляд, є підхід В. Франкла, який, розмірковуючи про сенс людського існування, указує на наявність надсенсу, що перевершує пізнавальні здібності людини, і який проте є доступним й складається з ідеальних ціннісних уявлень. Саме тому сенс не можна вигадати, а можна тільки знайти. Його також не можна дати, оскільки «при сприйнятті сенсу мова йде про виявлені можливості на тлі дійсності. І ця можливість завжди скороминуща...Сенс повинен бути знайдений, але не може бути створений» [13, с.36].

Виходячи з цього, ми розуміємо, що сенс не можна нав'язати, «прищепити» дитині, проте цілком можливим є «поштовх» зростаючої особистості у напрямку вільного та свідомого пошуку сенсожиттєвих цінностей. Унікальність як несхожість людського буття є підґрунтям особливого сенсу існування людини. Вона полягає в можливості як усвідомленого самостворення, так і саморуйнування, як розкриття потенційного змісту, так і самознищення. Виконання призначення покладається на саму людину, що наділена свободою вибору і усвідомлює відповідальність за наслідки цього вибору. Розуміючи свободу як відповідальний вибір, сучасна освіта для актуалізації сенсоутворюючого виміру, перш за все, має стати максимально свободовідповідною. Це вимагає перенесення акцентів з нормативно-регулюючої функції ціннісних аспектів в освіті з їх моралізаторством, примусовою моральністю (нав'язаними

нормами і цінностями, виконання яких підштовхується ззовні в репродуктивній освіті та маніпулятивному вихованні) на ціннісно-зорієнтовану, таку, що створює умови для вироблення сенсів і цінностей власними зусиллями. В освітній царині необхідно створити такі умови, щоб особистість знайшла себе, виявила б сенс і спосіб свого існування у складному світі, сформувала б свої неповторні якості. Завданням освіти звідси стає відкриття поняття буття-екзистенції, важливості ціннісного вибору, пошуку і визначення себе і свого життя. Це можливо при подоланні традиційного прагнення впливати на дитину, при переході до співпраці, взаємодії з нею у творчому освоєнні знань і досвіду попередніх поколінь. Тому *другою акціостратегією* актуалізації сенсоформуючої освіти вважатимемо спільне буття педагога і дитини в певному просторі-часі, основною формою якого є діалог, евристична бесіда, що розвиває потребу в самозаглибленні, самоаналізі та здатність дивитися відкрито життю в обличчя.

Освітням слід підтримувати дитину «в пошуках сенсу» в конкретних життєвих ситуаціях. Розуміння людини як істоти, що веде безперервний діалог із собою, з іншими, з природою, з Богом, виступає, на думку П. Фрейре [14], підставою, що об'єднує несхожі один на одного філософські і соціальні переконання. Освітній процес має будуватись на обговоренні проблем, ситуацій, у яких учні встановлюють «свою» істину і формують «своє» знання. Ми згодні з думкою Л. Виготського, що професіонали покликані зрозуміти і підтримати природне бажання учнів гідно самоактуалізуватися й самореалізуватися відповідно до своїх індивідуальних можливостей, інтересів, прагнень. Це сприятиме набуттю досвіду знаходження сенсів. Відзначимо, що в даний час існує, за висловом Канта, «мужність користуватися власним розумом» і діяти відповідно до своїх здібностей і цінностей, творити своє власне життя. Внаслідок цього, взаємодія учасників освітнього середовища має стати потенційно нескінченною, трансцендентною, час стає фактором усвідомлення руху до цієї нескінченності, а сама взаємодія набуває форм втілення людської сутності.

Наступною акціостратегією актуалізації пошуку сенсожиттєвих цінностей може стати подолання класичного підходу до навчання,

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

коли отримуються неінтегровані, фрагментарні знання. Для сучасної інформаційно-комунікативної цивілізації сприяло б духовно-ціннісному формуванню учня навчання за проблемами, а не за окремими дисциплінами (за В. Вернадським), що припускає синтез природничих і гуманітарних знань. Такий підхід дозволяє не зупинятися лише на утилітарних, прагматичних інтересах, а піднятися до формування світогляду та духовно-ціннісної сфери особистості.

Потужний освітній потенціал щодо пошуку життєвих сенсів, безперечно, має *аксіостратегія* залучення учнів до розв'язання нестандартних ситуацій, екстремальний характер яких (як екзистенціально-пограничних) сприяє актуалізації всієї ієрархічної структури мотивів учня - від вищих сенсожиттєвих цінностей до «глибинних» потреб, що наповнюють підсвідомість. Організованість ієрархії мотивів, ступінь їх позиції в цій ієрархії, а також усвідомленість зв'язків між ними є основними чинниками, що визначають ефективність впливу вищих мотивів (аж до сенсожиттєвих) на формування духовності учня в цілому. Бо рівень усвідомленості світоглядних цінностей, схильність суб'єкта до рефлексії є індивідуальними показниками сформованості уявлень про сенс життя. І, навпаки, тенденція відмовлятися від пошуків не тільки сенсу життя, але й сенсу простіших подій, свідчить про низький рівень сформованості світогляду людини, її ціннісної сфери.

Пошук сенсу життя як філософсько-освітнє завдання - це поступова та довготривала освітньо-виховна робота з засвоєння, осмислення та переосмислення тих цінностей, що формують змістовне наповнення людського життя. При цьому ми не погоджуємось з російською дослідницею Є. Черною [15, с.15], яка наголошує, що процес пошуку сенсу життя завжди йде поруч з його втіленням, що дозволяє здійснити переоцінку цінностей та трансформацію первинних сенсів. На нашу думку не тільки втілення, але й нездійсненність первинних сенсів здатна стати і дійсно стає мотивацією для пошуку нових сенсів.

Ми також не згодні з позицією А.Сматса [18, с.537] щодо завдання пошуку сенсу життя як способу оцінки життя. Це вимагає певного загального критерію (критеріїв?) оцінки життя. В такому випадку життя окремих особистостей,

які перебувають нижче порогу такого оцінного значення не будуть мати сенсу або матимуть антисенс в очах оточуючих. При такому підході можливість змін в особистості, що зростає, під тиском думки оточуючих зводиться майже нанівець. Дійсно, феномен сенсу є самостійною глобальною особистісною конструкцією, що має в основному мотиваційну природу, тобто є спонукальною силою, тоді як самосвідомість виступає умовою формування і розвитку цієї спонукальної сили. Якщо самосвідомість людини «міцно спить», то вона керується якимись миттєвими вигодами при ухваленні рішень, у неї немає чітких уявлень про свій життєвий шлях як про щось цілісне і доступне для розуміння. Проте у якийсь момент може статися подія (у тому числі й педагогічно спланована), достатньо неординарна відносно інших подій, щоб існуючий «пасивний» спосіб життя перестав бути можливим, щоб аморфність існування виявилася не дуже вдалим способом налагодити свої стосунки із зовнішнім світом і собою в ньому. Тоді й виявляються на повну силу цінності «високого рівня узагальненості», тоді й стає значущим і найбільш дієвим момент сенсу життя. А якщо сенсожиттєві цінності не сформовані або не відповідають реальності, тоді ця подія, точніше реакція суб'єкта на неї, може стати істотним поштовхом для формування і розвитку даних цінностей. Завдання педагога при цьому допомогти учневі самостійно здійснити пошук сенсу з огляду на те, що сенс - це конкретний сенс, це завжди вимога моменту. Навичка пошуку конкретного сенсу має поступово підводити особистість до пошуків вищих сенсожиттєвих цінностей.

Особистість не тільки конструє образи у своєму внутрішньому світі, але і співвідносить їх із зовнішнім середовищем, аналізує їхню сутність. Це допомагає актуалізувати пошук сенсу життя. А. Камю пише: «Будь я деревом або твариною, життя знайшло б для мене сенс. Точніше, проблема сенсу зникла б зовсім, оскільки я зробився б частиною цього світу» [7, с.258]. Тому індивід не може змиритися з думкою про визнання себе лише як органічної частини фізичного світу, він відчуває різницю між собою і природним середовищем. І у світі матерії, недосконалість якого усвідомлюється людиною, вона більш не бажає і не може знаходитись. Не бажає тому, що «той, хто раз скуштував цієї духовної прозорості, вічно ба-

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

жати́ме її і тужитиме від невлаштованості й непрозорості, в якій складається та виникає звичайне життя людей» [5, с.404]. Тому можна з одного боку погодитись з американським дослідником Р. Ф. Баумейстер <<http://aeon.co/magazine/author/roy-f-baumeister/>>ом [17], який визначає три джерела, що актуалізують сенсожиттєвий пошук: природа, культура й цілепокладання, а з іншого, ми все ж таки виділили б окремо з цього переліку той стрижень культури, що є її сенсоформуючим джерелом: релігійну віру. Бо, людська свідомість у прагненні до досконалості значно підноситься над фізичним світом і дисгармоніює з ним. Особистість виявляється сторонньою у світі виключно матеріальному і, не знаходячи в ньому місця для себе, залишається самотньою на вершині свого розвитку. Такі суперечності між людиною і світом, за переконаннями релігійних філософів, знімаються тільки вірою в інший, досконалий світ. І. Ільїн указує: «Для людини з духовним досвідом - земне життя є духовною підготовкою до смерті... і кінець земного мандрування є народженням до надземного життя» [5, с.539]. Тому *наступною аксіостратегією*, на нашу думку, цілком може стати ознайомлення учнів з релігійною точкою зору щодо сенсожиттєвих пошуків.

Проте питання віри в сучасному світі має неоднозначні інтерпретації. Розділення людей за принципом релігійності або безвір'я, зрештою, зводиться до вибору того світу, який за своєю суттю відповідає суті людини. Для представників атеїстичного напрямку екзистенція автономна і не детермінована ні вищим надособистісним началом, ні законами історії. Існування уявляється як певна замкненість, де фактично немає нічого, окрім свободи. Екзистенціалізм атеїстичного напрямку віддає кожній людині у володіння її буття і покладає на неї повну відповідальність за сенс існування. Це положення призводить до висновку, що людина не може вийти за межі людської суб'єктивності. Над нею немає ніяких об'єктивних законів, окрім її власних, над нею не владна ніяка «необхідність», ніякий моральний імператив. Проте такий повний індивідуалізм позбавляє людину критерію достовірності, що розчиняється в суб'єктивному відчутті, грі фантазій і домислів. Атеїстичний екзистенціалізм розуміє трансцендентне як «ніщо», яке не

підлягає пізнанню і є таким, що викликає жах. Свобода є виявом крайньої суб'єктивності в її ставленні до будь-чого. Людина абсолютно самотня, і лише сама «проектуює», створює себе.

Релігійний екзистенціалізм розуміє свободу як розкриття природних задатків людини, її «сутнісних» сил. Він полягає в більш оптимістичному погляді на сенс людського існування. Це знаходить свій вияв і в розумінні категорії трансценденції як фундаментального поняття релігійного екзистенціалізму. Онтологічне існування людини є відкритим до трансцендентного, особистісний сенс знаходиться на тлі вищого сенсу. Особистісне життя є «вписаним» в контекст вищого змісту, надаючи сенсу всьому, що існує. Релігійний екзистенціалізм захищає та проголошує трансценденцію до Бога, затверджуючи таким чином існування блага, любові і добра як загальних і вищих сенсоутворюючих цінностей.

Незважаючи на передумови щодо ділення екзистенціалізму на атеїстичний та релігійний, на думку окремих дослідників, яку ми поділяємо, правомірність розділення екзистенціалізму на два різновиди взагалі є досить умовною. Підґрунтя для такого висновку знаходимо у Ж.-П. Сартра, що стверджує: «Екзистенціалісти, навпаки, стурбовані відсутністю Бога, оскільки разом з Богом зникає всяка можливість знайти будь-які цінності на осяжному світі...Достоевський якийсь писав, що "якщо Бога немає, то все дозволено". Це - початковий пункт екзистенціалізму» [9, с.327]. Ця відмова визнати існування Бога сформульована таким чином, що надає можливість діалогу між атеїстичним та релігійним екзистенціалістами.

Основна теза Ж.-П. Сартра про наявність постійної прірви між задумом і результатом, між ідеалом і фактичним станом речей, згідно з якою здійснення бажань означає не їх задоволення, а лише необхідність мандрування від мрії до мрії в постійному пошуку й тузі за кращим життям, а здійснення бажань виявляє лише порожнечу, що свідчить про фальш, приховану за зовнішньою оболонкою явищ, - ця проблематика відкриває шлях для ірраціонально-релігійних рішень. Хіба самотня і беззахисна у світі людина не звертається до надприродної опори як до єдиного порятунку? Якщо умови самотності і беззахисності на світі розглядаються не як симптоми соціального зла, що випливають з певної історичної і суспільної струк-

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

тури, а як іманентна і незмінна особливість людського існування взагалі, то зміна цих умов не означає соціальних змін на матеріальному світі, а охоплює лише зміни в духовно-ціннісній сфері. А. Камю і Ж.-П. Сартр схильні розглядати релігійні образи як породження індивідуальної свідомості, як спонтанні суб'єктивні переживання. Тому визнаючи, що переживання кожної окремої людини не дають єдиних уявлень про Абсолют, А. Камю і Ж.-П. Сартр визначають свій підхід як атеїстичний.

На тлі глибоких відмінностей у поглядах науковців, які визначили оригінальність напрямів екзистенційної освіти у сенсожиттєвому контексті, визначимо множину внутрішніх зв'язків, що об'єднують її атеїстичний і релігійний різновиди. Їх ідейна спільність виявляється у розумінні людини як *істоти не завершеної і не досконалої, яка творить себе в повсякденному досвіді*, в життєвих випробуваннях, розумінні *унікальності та значущості сенсу людського буття, абсолютної цінності особистісного начала в людині, її сенсожиттєвого вибору, відповідальності та свободи*, уявлення про прорив крізь площину всіх змістовних визначень до такого нового простору, який є недоступним виключно розумовим можливостям людини. В обох варіантах, що є особливо важливим для полікультурної модернізації сенсоформуючої освіти, наголошується, що актуалізація пошуку сенсожиттєвих цінностей - це не просто акцент на необхідності відповідати відомим і загальноприйнятим нормам, а специфічний і живий досвід переживання, відмінного від звичайного стану, який засвідчує *внутрішню зміну особистості, підносить її на новий ступінь життя і вимагає постійно та свідомо поновлювати зусилля щодо його утримання, зусилля, що співпадає за своїм сенсом і кінцевою метою із затвердженням власне людського існування*. Обидва різновиди екзистенційної освіти у сенсожиттєвому аспекті, по суті, є двома варіантами вирішення проблеми подолання духовної немочі людини в сучасному світі, утвердження пріоритету духовного в житті над біологічним. Тому знайомство учнів з релігійними поглядами на сенс буття людини є потужною аксіостратегією актуалізації пошуків учнями сенсожиттєвих цінностей в сучасній освітній царині.

Наукова новизна

Філософські конструкти актуалізації сенсоутворюючої освіти в умовах ціннісно-світоглядного плюралізму розглянуті в контексті визначення й розкриття праксеологічних аксіостратегій та глибинних зв'язків і синтезуючих цінностей «високого рівня узагальненості», які є спільними для найбільш поширених (атеїстичного та релігійного) різновидів екзистенційної освіти у сенсожиттєвому аспекті.

Висновки

Сучасність витягла на поверхню глибинні питання людського існування, сенсу життя. Але відповіді на смисложиттєві питання - головне покликання загальноосвітньої школи. Оскільки будь-яке явище або предмет знаходять сенс тільки завдяки зв'язку з ідеальними цінностями, то усвідомлення того, що сенс життя визначає поведінку і діяльність людини через вільне цілепокладання, актуалізуючись в конкретних, особливо нестандартних, ситуаціях і відносинах через «суб'єкт-суб'єктний» характер взаємодії та спільне буття педагога і дитини в певному просторі-часі, основною формою якого є діалог, а також навчання за проблемами, а не за окремими дисциплінами, що припускає синтез природничих і гуманітарних знань, включаючи релігійну гуманітарну освіту, можна віднести до найбільш потужних аксіостратегій актуалізації сенсоутворюючої освіти, здатних впливати на прагнення особистості до формування світогляду та сенсожиттєвих пошуків.

Внутрішні зв'язки атеїстичного та релігійного різновидів екзистенційної освіти у сенсожиттєвому вимірі утворюються навколо спільної актуальної освітньої мети: формувати в особистості, що зростає, таку систему сенсоутворюючих цінностей, яка б інспірувала й скеровувала процес її самовдосконалення у напрямку досягнення нової якості життя, сприятливої для духовного розвитку особистості на підставі розуміння людини як істоти не завершеної і не досконалої, яка творить себе в повсякденному досвіді, розумінні унікальності та значущості сенсу людського буття, абсолютної цінності кожної особистості, її сенсожиттєвого вибору, відповідальності та свободи.

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анисин, А. Л. Смысл жизни человека: логические и мировоззренческие условия его возможности [Электронный ресурс] / А. Л. Анисин // Концепт. – 2014. – № 9. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/smysl-zhizni-cheloveka-logicheskie-i-mirovozzrencheskie-usloviya-ego-vozmozhnosti>. – Назва з екрана. – Перевірено: 25.11.2015.
2. Боришевський, М. Й. Духовність як міра довершеності особистості / М. Й. Боришевський // Проблеми загальної та педагогічної психології: збірн. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – Київ : 2006. – Т. VIII. – Вип. 6. – С. 26–31.
3. Володін, П. В. Сенс життя людини як філософська проблема / П. В. Володін // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2012. – Вип. 51. – С. 115–123.
4. Жулінський, М. Сенс життя у світлі теорії еволюційної свідомості / М. Жулінський // Світогляд - Філософія - Релігія. – 2013. – Вип. 4. – С. 33–42.
5. Ильин, И. А. Аксиомы религиозного опыта: в 2-х томах. Т. 2 / И. А. Ильин. – Москва : Рарогъ, 1993. – 586 с.
6. Имянитов, Н. С. Объективные смыслы жизни и существования / Н. С. Имянитов // Вопросы философии. – 2006. – № 7. – С. 84–94
7. Камю, А. Миф о Сизифе. Эссе об абсурде: пер. с фр. / А. Камю // Сумерки богов: сборник ; сост., ред. А. А. Яковлев. – Москва : Политиздат, 1989. – С. 222–318.
8. Култаева М. Д. Філософія: життя після смерті / М. Д. Култаева // Філософська думка: Український науково-теоретичний часопис. — 2011. — № 2. — С.70–85.
9. Сартр, Ж.-П. Экзистенциализм — это гуманизм / Ж.-П. Сартр // Сумерки богов: сборник ; сост., ред. А. А. Яковлев. — Москва : Политиздат, 1989. — С.319–344.
10. Сафонік, Л. М. Пошук нової онтологічної вкоріненості людини у бутті як сенс життя / Л. М. Сафонік // Вісник Львівського університету. Серія : Філософські науки. – 2012. – Вип. 15. – С. 53–59.
11. Семушкин, А. В. Ценностное измерение в системе образовательной парадигмы / А. В. Семушкин // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – 2011. – Вип. 2. – С.355–364.
12. Сифер-Седов, О. О. О духовном прорыве или о стратегии гармонизации [Электронный ресурс] / О. О. Сифер-Седов. – Режим доступа: <http://www.siefer.org/o%20dyxovnom.htm>. – Назва з екрана. – Перевірено 25.11.2015.
13. Франкл, В. Человек в поисках смысла : сборник / В. Франкл // пер. с англ. общ. ред. Л. Я. Гозмана, Д. А. Леонтьева. – Москва : Прогресс, 1990. – 366 с.
14. Фрейре, П. Образование как практика освобождения (фрагмент книги) [Электронный ресурс] / П. Фрейре – Режим доступа: http://prosv.ru/ebooks/best_pdf/paul_freire.pdf. – Назва з екрана. – Перевірено 25.11.2015
15. Черная, Е. В. Особенности исследования проблемы смысла жизни в философии / Е. В. Черная // European Social Science Journal. – 2014. – Т. 2. – №. 6. – С.8-15.
16. Reichenbach, R. Postmodern Knowledge, Modern Beliefs, and the Curriculum / R. Reichenbach // Educational Philosophy and Theory. – 1999. – Vol. 31. – Iss. 2. – P. 237–244. doi: 10.1111/j.1469-5812.1999.tb00389.x.
17. Roy, F. Baumeister. Meanings of Life / F. Roy // New York : Guilford Press. – 1991/ – 448 p.
18. Smuts, A. The Good Cause Account of the Meaning of Life / A. Smuts // Southern Journal of Philosophy. – 2013. – Vol. 51. – Iss. 4. – P. 536–562. doi: 10.1111/sjp.12044.

Е. Г. РОГОВА^{1*}

^{1*}Днепропетровский областной институт последипломного педагогического образования (Днепропетровск), эл. почта rogova69@bk.ru, ORCID 0000-0001-5498-6897

АКТУАЛИЗАЦИЯ ПОИСКА СМЫСЛОЖИЗНЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ КАК ФИЛОСОФСКО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА

Целью данной статьи является определение и раскрытие философско-образовательных аксиостратегий актуализации поиска смысложизненных ценностей в процессе формирования аксиосферы растущей личности как представителя современного технократического общества, происходящее в процессе его образования. **Методология.** При исследовании философско-образовательных конструкторов актуализации поиска смысло-

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

жизненных ценностей применялись методы системного, социокультурного и компаративного анализа, что позволило определить аксиостратегии развития смыслоформирующего образования. **Научная новизна** работы заключается в том, что философские конструкты актуализации смыслоформирующего образования в условиях ценностно-мировоззренческого плюрализма рассмотрены в контексте определения понятия аксиостратегии, а также глубинных связей и синтезирующих ценностей «высокого уровня обобщения», которые являются общими для наиболее распространенных (атеистического и религиозного) разновидностей экзистенциального образования в смысловом аспекте. **Выводы.** Сформулированы и раскрыты аксиостратегии актуализации поиска смысла жизни как самостоятельной глобальной личностной конструкции, которая имеет мощную мотивационную природу и свидетельствует не только об определенном уровне философской культуры, а и о внутреннем изменении личности, поднимает ее на новую ступень жизни, которая совпадает по своему смыслу и конечной цели с утверждением собственно человеческого существования. Это способствует самоактуализации, самореализации личности в соответствии с собственными индивидуальными возможностями, интересами, стремлениями, а также обеспечивает стойкость личности в условиях постмодерна и является важнейшим заданием современного образования, так как актуализация смысловых проблем - одна из главных задач общеобразовательной школы.

Ключевые слова: смысл жизни, ценности, образование, экзистенция, бытие, свобода, личность.

E. G. ROGOVA^{1*}

^{1*}Dnipropetrovsk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Dnipropetrovsk), e-mail rogova69@bk.ru, ORCID 0000-0001-5498-6897

THE ACTUALIZATION OF SEARCH OF SENSE-VITAL VALUES AS A PHILOSOPHICAL-EDUCATIONAL PROBLEM

The **purpose** of this article is determination and revelation of philosophical and educational axiostrategies of actualization of searching the special place of sense-vital values in the process of axio-sphere forming by growing the personality as a representative of the modern technocratic society which takes place in the process of his education. **Methodology.** In the study of the philosophic and educational constructs of actualization of the searching the sense-vital values the methods of the systematically, socio-cultural and comparative analysis were used, that allowed to define the axiostrategies of subsequent development of meaning and formative education. **Scientific novelty** of work consists in the philosophical constructs of development by the meaning-formative education in the conditions of the world values-view pluralism which are considered in the determining context of definition of «axiostrategy» notion and also the deep connections and synthesizing values of «the generalizing high level». They are general for most wide-spread (atheistic and religious) varieties of the existential education in the sense-vital aspect. **Conclusions.** The axiostrategies of searching of the life sense are formulated and exposed as an independent global personality construction which has powerful motivational nature and not only shows the certain level of philosophical culture, but also the internal change of personality brings it on the new degree of life, which is identical in its sense and ultimate aim with the adoption of own human existence. That is instrument in self-actualization, self-realization of personality in accordance with the individual possibilities, interests, aspirations, and also providing the firmness of personality in Postmodern terms and that is the urgent task of modern education, because the actualization of sense-vital problems is one of the main mission of comprehensive school.

Key words: sense of life, values, education, existence, being, freedom, personality.

REFERENCES

1. Anisin A.L. Smysl zhizni cheloveka: logicheskiye i mirovozzrencheskiye usloviya ego vozmozhnosti [The meaning of human life: the logical and ideological conditions of its possibility]. *Kontsept – Concept*, 2014, no. 9. Available at: <http://cyberleninka.ru/article/n/smysl-zhizni-cheloveka-logicheskie-i-mirovozzrencheskie-usloviya-ego-vozmozhnosti>. (Accessed 25.Nov.2015).
2. Boryshevskiy M.Y. Dukhovnist yak mira dovershenosti osobystosti [Spirituality as a measure of the perfection of the personality]. *Problemy zahalnoi ta pedahohichnoi psykholohii: zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii im. H. S. Kostiuka APN Ukrainy* [Problems of General and pedagogical psychology: collection of scientific papers of the Institute of psychology. G. S. Kostyuk APS of Ukraine]. Kyiv, 2006, vol. VIII, issue 6, pp. 26-31.

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

3. Volodin P.V. Sens zhyttia liudyny yak filosofska problema [The meaning of human life as a philosophical problem]. *Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii* [Humanitarian Bulletin of Zaporizhya State Engineering Academy], 2012, issue 51, pp. 115-123.
4. Zhulinskyi M. Sens zhyttia u svitli teorii evoliutsiinoi svidomosti [The meaning of life in the light of evolutionary theories of consciousness]. *Svitohliad - Filosofiia – Relihiia – Worldview - Philosophy – Religion*, 2013, issue 4, pp. 33-42.
5. Ilin I.A. *Aksiomy religioznogo opyta* [Axioms of religious experience]. Moscow, Rarog Publ., 1993. 586 p.
6. Imyaninov N.S. Obektivnye smysly zhizni i sushchestvovaniya [The objective meaning of life and existence]. *Voprosy filosofii – The Problems of Philosophy*, 2006, no. 7, pp. 84-94.
7. Kamyu A. Mif o Sizife. Esse ob absurde [The myth of Sisyphus. An essay on the absurd]. *Sumerki bogov* [The twilight of gods]. Moscow, Politizdat Publ., 1989, pp. 222-318.
8. Kul'taieva M.D. Filosofiia: zhyttia pislia smerti [Philosophy: life after death]. *Filosofska dumka: Ukrainskyi naukovy-teoretychnyi chasopys* [Philosophical thought: the Ukrainian scientific and theoretical journal], 2011, no. 2, pp.70-85.
9. Sartr Zh.-P. Ekzistentsializm – eto gumanizm [Existentialism is a humanism]. *Sumerki bogov* [The twilight of gods]. Moscow, Politizdat Publ., 1989, pp.319-344.
10. Safonik L.M. Poshuk novoi ontolohichnoi vkorinenosti liudyny u butti yak sens zhyttia [The search for a new ontological rootedness of man in Genesis as the meaning of life]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii : Filosofski nauky* [Bulletin of Lviv University. Series : Philosophical Sciences], 2012, issue 15, pp. 53-59.
11. Semushkin A.V. Tsennostnoye izmereniye v sisteme obrazovatel'noy paradigmy [The value dimension in the educational paradigm]. *Filosofiia i politolohiia v konteksti suchasnoi kultury – Philosophy and political science in the context of contemporary culture*, 2011, issue 2, pp.355-364.
12. Sifer-Sedov O.O. *O dukhovnom proryve ili o strategii garmonizatsii* [Spiritual breakthrough or harmonization strategies]. Available at: <http://www.siefer.org/o%20dyxovnom.htm>. (Accessed 25.Nov.2015).
13. Frankl V., Gozmana L.Ya., Leonteva D.A. *Chelovek v poiskakh smysla* [Man's search for meaning]. Moscow, Progress Publ., 1990. 366 p.
14. Freyre P. *Obrazovaniye kak praktika osvobozhdeniya* [Education as practice of liberation] Available at: http://prosv.ru/ebooks/best_pdf/paul_freire.pdf. (Accessed 25.Nov.2015).
15. Chernaya Ye.V. Osobennosti issledovaniya problemy smysla zhizni v filosofii [Features of the problem study of the life meaning in philosophy]. *European Social Science Journal*, 2014, vol. 2, no. 6, pp .8-15.
16. Reichenbach R. Postmodern Knowledge, Modern Beliefs, and the Curriculum. *Educational Philosophy and Teory*, 1999, vol. 31, issue 2, pp. 237-244. doi: 10.1111/j.1469-5812.1999.tb00389.x.
17. Roy F. Baumeister. Meanings of Life. New York, Guilford Press Publ., 1991. 448 p.
18. Smuts A. The Good Cause Account of the Meaning of Life. *Southern Journal of Philosophy*, 2013, vol. 51, issue 4, pp. 536-562. doi: 10.1111/sjp.12044.

Стаття рекомендована до публікації д. філ. н., проф. В. В. Хмілем (Україна)

Надійшла до редколегії 23.11.2015

Прийнята до друку 02.12.2015

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

УДК 316.728+304.444

Е. В. ХОДУС^{1*}

^{1*} Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара (Днепропетровск), эл. почта hodus2@ukr.net,
ORCID: 0000-0001-9566-6128

ПРИНУДИТЕЛЬНОЕ СЧАСТЬЕ КАК СОВРЕМЕННЫЙ СОЦИОКУЛЬТУРНЫЙ ИМПЕРАТИВ

Цель работы. В рамках настоящей статьи предпринята попытка «прочитать» культурный код феномена счастья в актуальных социальных обстоятельствах. При этом фокус исследовательского интереса сосредоточен преимущественно на специфических особенностях современной культурной ситуации, которая определяет, в том числе, и эмоциональную инфраструктуру жизнедеятельности индивидов. **Методология.** В качестве эвристического ресурса, позволяющего осмыслить транзит ценностно-смысловых кодов феномена счастья, предлагается ряд концептов, предложенных М. Фуко, Н. Элиасом, в частности - «фигурационный баланс власти», «культура себя», «забота о себе», «практики себя», «дискурс власти/знания». Такая аналитическая оптика дает возможность прочтения современной социальной реальности как дискурсивного пространства, пронизанного визуальной эстетизацией разнообразных эмоций, легитимизированных знанием/властью. При этом дисциплинарный дискурс не только кодифицирует «правильное» выражение эмоций, но и культурно кодирует иерархию этих «правильных» эмоций. **Научная новизна.** Доказывается, что характерной приметой актуальной социальной ситуации (наличествующей и в украинских реалиях) является изменение статуса счастья, превращение его в «нормативную» эмоцию, которую индивидам следует чувствовать и демонстрировать. Иными словами культ счастья становится доминантным культурным императивом, своеобразной повинностью, вменяемой в качестве морального долга. Утверждается, что «принудительное счастье» есть социальный эффект терапевтической культуры, рационализирующей эмоциональную жизнь индивида, межличностные отношения, сценарии успеха и счастья. Обосновывается ключевая роль культурных медиаторов, коммерческих нарративов, интента, СМК) в конструировании и продвижении идеологии «принудительного счастья». **Выводы.** Предлагаемый исследовательский подход позволяет деконструировать эмоциональный режим современности в аспекте проблематизации феномена счастья. Речь идет о том, что право на счастье, на частные удовольствия и заботу о себе как базовые идеи эпохи Просвещения трансформируются в культовый объект колоссальной индустрии в современном обществе потребления, жизнеспособность которого зависит от того, насколько эффективно осуществляется потребление символических благ. При этом определяющей чертой современного рыночного общества становится интенсификация практик удовольствия, раскрепощения желаний, что не только не освобождает индивида, не делает его счастливым, напротив, индивид существует здесь в атмосфере постоянной экзистенциальной тревоги, выраженной в чувстве опасности не быть счастливым, не вписаться в установленный «эмоциональный режим».

Ключевые слова: эмоциональный режим, принудительное счастье, общество впечатлений, терапевтическая культура, терапевтический Self.

Актуальность темы исследования

Каждая эпоха вырабатывает свою «эмоциональную» парадигму, в рамках которой складываются определенные отношения к чувствам, аффективным состояниям, тому, что У. Редди назвал «эмоциональным режимом» - «набором нормативных эмоций и официальных ритуалов, методов и эмоциональных практик, которые служат их выражению и внушению; это необходимое подкрепление любого устойчивого политического режима» [12, с.166]. Иными словами, именно общество формирует эмоциональный опыт индивидов посредством социокультурного дискурса и практик социализации

(общеузнаваемых символов, ценностей, норм, нарративов, эпистемологических моделей) и определяет стиль их эмоционального поведения. Заметим, что проблематика эмоциональных переживаний, приватный мир чувств долгое время оставалась периферийной тематикой, а предметом активной научной рефлексии становится только в 80-ые годы XX века. В работах П. Бурдьё, М. Фуко, М. Мерло-Понти, З. Баумана, Ж. Липовецки, П. Брюкнера фокус исследовательского интереса сосредоточен на социокультурной детерминации эмоциональных состояний.

В этом плане интересны исследования Н. Элиаса, который предложил рассматривать ис-

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

торические процессы в аспекте психосоциогенеза, то есть параллельного формирования социальных структур и соответствующих им телесно-эмоциональных паттернов индивидуального поведения [11]. Теория Н. Элиаса позволяет увидеть, каким образом изменение «фигурационного баланса власти», характеризующее социально-экономическую историю Нового времени, отразилось на характере регулирования аффектов и поведения индивидов, способствуя тому, что внешнее принуждение стало играть меньшую роль, и возросла роль самопринуждения, самоконтроля в форме «стыда» или «внутренней мотивации». При этом «мягкий контроль», его эффективность строились на глубоко интериоризированном взгляде «Другого», принижающего структуры индивидуального существования. «Другой» в данном случае - это государственные институты, монополизировавшие «психическое насилие и агрессию», вынуждающие «прятать в шкаф» собственную агрессивность и добиваться собственных целей ненасильственным путем - политическим, хозяйственным, эротическим.

Для целей нашего исследования теория Н. Элиаса представляется хорошим эвристическим ресурсом, позволяющим осмыслить фактор культурного прессинга как объективирующей практики, в результате которой индивиды становятся объектами анализа и мягкого контроля как перманентного внутреннего насилия над проявлением эмоций и человеческих страстей. Объективация индивида «запускает» в свою очередь субъективирующие практики - способы, с помощью которых индивид становится действующим и знающим субъектом, в том числе и в отношении своей эмоциональной инфраструктуры (способы, артикулированные впоследствии М. Фуко в концептах «культуры себя», «заботы о себе», «практиках себя»). Такая аналитическая оптика дает возможность прочтения современной социальной реальности как дискурсивного пространства, пронизанного визуальной эстетизацией разнообразных эмоций, легитимизированных знанием/властью. При этом дисциплинарный дискурс не только кодифицирует «правильное» выражение эмоций, но и культурно кодирует иерархию «правильных» эмоций. Итак, принимая во внимание утверждение о том, что эмоции являются социально и культурно обусловленными, можно утверждать, что характерной приметой акту-

альной социальной ситуации (наличествующей и в украинских реалиях) является изменение статуса счастья, превращение его в «нормативную» эмоцию, которую индивидам следует чувствовать и демонстрировать. Иными словами культ счастья становится доминантным культурным императивом, своеобразной повинностью, вменяемой в качестве морального долга. «Ныне у нас есть все права, - пишет П. Брюкнер, - кроме права не быть счастливым» [1, с.11]. Ведь «Счастье - это просто!», убеждают нас рекламные слоганы и предлагают, например, «Женское счастье - оптом и в розницу!» (просто реклама посуды).

Цель исследования

Соответственно *цель* настоящей статьи состоит в попытке «прочитать» культурный код счастья в актуальных социальных обстоятельствах. Суть *проблемной ситуации*, нам представляется в следующем: право на счастье, на частные удовольствия и заботу о себе как базовые идеи эпохи Просвещения трансформировались в культовый объект колоссальной индустрии в современном обществе потребления, жизнеспособность которого зависит от того, насколько эффективно осуществляется потребление символических благ.

Таким образом, нам представляется интересным сосредоточить внимание не столько на этической концепции счастья, выражающей нравственную культуру общества (в этой перспективе счастье остается «вечным вопросом»: что такое счастье, достижимо ли оно и есть ли оно вообще), сколько зафиксировать его современную культурную специфику «здесь и сейчас», когда потребительство вообще и коммерческая индустрия счастья в частности становятся не просто доминирующими модусами бытия, а сферами долженствования.

Изложение основного материала

По мнению С. Жижека классический буржуазный субъект, озабоченный обладанием материальными предметами сегодня оттеснен «постмодернистским» многогранным субъектом, озабоченным богатством собственных переживаний [4, с.162]. Действительно, определяющей чертой постмодернистского капитализма является в первую очередь продажа субъективных переживаний. «На рынке мы все реже покупаем продукты (материальные пред-

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

меты), которыми мы хотим обладать, - пишет С. Жижек, - и все чаще жизненные переживания - переживания секса, пищи, коммуникации, культурного потребления, причастности к образу жизни» [4, с.160]. Экзистенциальная атмосфера «культурного капитализма», описанная С. Жижек, созвучна концепции «общества переживаний/впечатлений» Г. Шульце, обратившего внимание на коммерциализацию эмоциональной жизни человека. Основной тезис Г. Шульце строится на утверждении о реконфигурации природы современной субъектности в сторону смещения своей ориентации с внешней (потребление утилитарных товаров и услуг) на внутреннюю, то есть на переживания. Это означает, что человек «запускает процессы, которые разворачиваются в нем самом. Построение собственной биографии рассматривается индивидом как проект «счастливой жизни», состоящий в том, чтобы нечто пережить» [14, с.39]. Согласно Г. Шульце, при ориентации на переживание потребитель сталкивается с проблемами: конкретизации эмоционального намерения (чего мы на самом деле хотим?) и неуверенности, грозящей риском разочарования в правильности сделанного выбора [14]. Ирония современной ситуации как раз и состоит в парадоксе: с одной стороны, идеология современного общества последних десятилетий постулирует, что люди должны становятся счастливее, когда они постоянно приобретают все лучшее, с другой - сама «тирания принудительного выбора» рождает чувство беспокойства. С целью преодоления негативных эмоциональных состояний, по Г. Шульце, в обществе переживаний существует целый штат профессиональных интерпретаторов желаний - специалистов в эмоциональной коммуникации, их задача «объяснить нам, что происходит в нас самих» [14, с.42]. В таком контексте можно сказать, что общество переживаний переформатировано логикой спектакля в том значении, как его описал Ги Дебор. Он показал, как конкретный реальный жизненный опыт заменяется сегодня искусственно сконструированным «режиссерами» знанием, в результате чего человек становится потребителем зрительной информации со стороны заинтересованных агентов. Сущность этого общества Ги Дебор выразил так: «чем больше человек созерцает, тем меньше он живет; чем больше соглашается признать себя в господствующих образах по-

требностей, тем меньше он понимает собственное существование и собственные желания. Внешний характер спектакля по отношению к человеку проявляется в том, что его собственные поступки принадлежат уже не ему самому, а тому - кто их ему представляет» [2].

Таким образом, идеология консьюмеризации и гедонизации по необходимости устанавливает свои правила чувствования и стратегии «управления эмоциями» (в терминологии А. Хохшильда) [7]. В качестве одной из таких стратегий можно рассматривать самые разнообразные техники научения удовольствию как формы «заботы о себе». Согласно М. Фуко это могут быть различные доступные средства, благодаря которым индивид сам или с помощью других воздействует на самого себя - на свое тело, мысли, душу так, чтобы достичь счастья, мудрости, совершенства [9]. Технологии себя, посредством которых осуществляется процесс субъективации (формирования собственной идентичности, собственного (со)знания), с одной стороны предполагают возможность свободного житнетворчества в модусе - я сам хозяин своей судьбы, сам распоряжаюсь удовольствиями, сам себе их устраиваю, как и когда хочу, с другой - совершенно очевидно подчинены внешнему контролю. Научение удовольствию в этом случае можно рассматривать как новую форму общественного контроля, предписывающего «правильное» выражения «правильных» эмоций. Ведущая роль в репрезентации публичных образов чувствования принадлежит сегодня масс-медиа. Так, современная реклама, мода, туризм, различные формы индивидуальных консультаций, рыночный глянец активно поощряют самые разные эмоции, и в первую очередь чувственные удовольствия и переживания. Как отмечает В. Тернер, «по существу мы имеем дело с организованным и расчетливым стремлением к наслаждению» [13, с.112]. В атмосфере появляющихся «рынков переживания», - так Г. Шульце определяет коммерциализацию человеческих чувств, - эмоции в целом и счастье в частности становятся частью всеобщей программы тотального потребления под навязчивым лозунгом «Стань счастливым!». В этой посылке как доминирующем этосе присутствует очевидный элемент принуждения, состоящий согласно П. Брюкнеру в том, что счастье «превращается в какой-то коллективный наркотик, который все

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

обязаны принимать в том или ином виде: химическом, духовном, психологическом, информационном» [1, с.16]. Совершенно очевидно, что речь идет о появлении особого эмоционального стиля, который предлагает новые способы для понимания и выражения современной эмоции счастья. Хотя мы и не ставим для себя такой глобальной задачи - реконструировать историческую, а тем более эпистемологическую траекторию счастья - все же следует подчеркнуть отличительность современного «прочтения» концепции счастья в сравнении с ее более ранними версиями, артикулированными, в частности, в философских и культурных системах эпохи античности.

Уже античный этико-философский дискурс не ставит под сомнение ценность практик удовольствия и избегания страданий как средств достижения счастья, но обосновывает необходимость контроля над наслаждениями. Так моральная философия Эпикура утверждала естественными и необходимыми ограничения удовольствий, подвергающих душу опасным волнениям - желания власти, славы, роскоши [8, с.19]. Истинное удовольствие, поэтому есть отсутствие телесных страданий - апония и невозмутимость души - атараксия. По сути, общим знаменателем античной мысли можно считать постановку вопроса об истинности удовольствий на основании тезиса о том, что они не должны оборачиваться болезнью, утратой радости, способности к наслаждениям. Важно, что призыв моральной философии античности к контролю над удовольствиями как условиями счастья не предполагал самоценности воздержания и умеренности, однако требовал ответственного участия самости в деле наслаждения. Любопытно, что сама культура античности, полисные ценности связывали концепцию счастья преимущественно с этикой гражданина, активности в публичной сфере. Так, например, в «Никомаховой этике» Аристотеля счастье - предельная тема именно политической науки. Аристотель особо подчеркивал значение понятия деятельности. Поскольку активность составляет сущность человека, то счастье - это добродетельная активность, а удовольствие - это переживание завершения активности, однако далеко не во всех ее формах - предпочтение отдается политической, научной, художественной, образовательной деятельной активности. «Мы можем сказать, - пишет И.

Свенцицкая, - что идеалом счастливой жизни было наличие семьи, определенной собственности (но не чрезмерного богатства), служба родному полису, легкая смерть и общественные почести. Такая жизнь не должна была вызывать зависти богов» [8, с.16]. Вместе с тем, идеал правильной (счастливой) жизни граждан и индивидуальные эмоциональные переживания могли не всегда совпадать, хотя и должны были оказывать друг на друга взаимное влияние.

В дальнейшем, концепция счастья становится все более индивидуалистичной - уже в упомянутой выше этике Эпикура обосновывается идеал счастья отдельного, частного человека, приближенный к реальной жизни. Нормативный режим Нового времени окончательно мобилизует представления о человеке как о деятельном существе, обреченном на счастье - мирское, светское, «простое человеческое», пусть и «отложенное» в его советской версии, а не как, к примеру, древнегреческий экстаз слияния с божеством, или религиозное спасение эпохи Средневековья. Этот режим основывается на принципе деятельности, согласно которому человек стремится достичь своего наивысшего удовольствия и уменьшить свои страдания; он же оформляет идею погони за счастьем, становящуюся в дальнейшем все более навязчивой, что вполне укладывается в логику современного общества, декларирующего вслед за античностью счастье как цель добродетельных поступков. Однако, если Сократ, Платон, Аристотель в качестве важнейших нравственных добродетелей рассматривали мужество, справедливость и умеренность, Фома Аквинский добавил к ним благоразумие, призванное контролировать желания субъекта, то культурным кодом добродетели модерна, напротив, провозглашается раскрепощение желаний, удовлетворение ничем не ограниченного собственного «Я». Д. Юм очень точно выразил ценностный смысл современного перехода к эпохе всеобщего счастья, из которого изгоняется аскетизм и где мораль связана с личным интересом. «Добродетель, - как указывает Юм, - сняла то скорбное платье, в которое ее рядили некоторые теологи и философы; она стала сама доброта, человечность, благодеяние и любезность, порой она игрива, шаловлива, весела. Она не ведет разговоров об аскетизме или излишней строгости, страдании или самоотречении. Она заявляет, что у нее только одна цель - делать

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

своих последователей, да и всех людей, как можно счастливее и радостнее в каждый момент их существования» [5, с. 13].

В таком контексте страдания, боль, старость, болезнь, бедность не соответствуют рациональному миропорядку современной культуры, поскольку именно счастье, молодость, здоровье, благосостояние выступают культурными кодами высококачественной жизни, репрезентированными дисциплинарными дискурсами рыночного общества либеральной демократии. Соответственно, все стороны жизни подвергаются пересмотру в современной системе координат активного человека, преобразующего мир в поисках своего благополучия, реализации «личного интереса» на основе «индивидуальных свобод» - свобод идеального потребителя, который может выбирать товары, людей, место, время, эмоции, лучше всего подходящие для удовлетворения его личных удовольствий. Так складывается современная модель репрезентации счастья, образы которого становятся повсеместными в той же массовой культуре. Особенностью актуальной конструкции счастья является не право на счастье, не сама возможность быть счастливым, а обязанность реализоваться в качестве такового. Соответственно, счастье приобретает характер вынужденной необходимости. При этом какие бы средства индивидом не были выбраны для достижения счастья - соматические, духовные, виртуальные, «исходная точка одна: успех обеспечен, если соблюдать определенные правила «позитивного поведения» и этические установки» [1, с.59]. Суть такого эмоционального кодирования сводится к тиражированию позитивных установок типа «ты достоин лучшего», «ты будешь счастливым», «помоги себе сам», «будь собой».

Описанные метаморфозы современной эмоциональной культуры позволяют заметить ее явно выраженную терапевтическую составляющую. Речь идет об активной артикуляции психологического знания и дискурса, встроенного в институты капитализма. Академический, медийный, литературный, кинематографический, поп-психологический дискурсы номинируют самые разные технологии - к примеру, тренинги по повышению самооценки, коучинг, литературу по регуляции эмоциональной жизни индивида, межличностных отношений, сценариев успеха и счастья. Таким образом, терапевтическая культура, по мнению одной из наибо-

лее авторитетных ее исследователей Эвы Иллуз, представляет собой специфическое ценностно-смысловое пространство, центральным кодом которого является психологизация эмоциональной жизни индивидов, интимной сферы с целью освобождения их от страданий; это пространство, соответственно, наполнено сценариями эмоционального благополучия, рецептами достижения счастья, инструментами диагностики здоровой любви, по сути, рационализирующими и объективизирующими сферу приватности. Как замечает Э. Иллуз «не только эмоции рекрутируются на службу экономического производства и область работы, но и чувства и сама частная сфера подвергаются рациональному управлению и переводятся на язык рыночной экономики» [6, с.179]. Развитие такого типа культуры, считает Э. Иллуз, стимулирует появление особого социального типажа - терапевтического Self. Это Self, ориентированный на настоящее, на инструментальное функционирование, рационально рассчитывающий вклад и выход; артикулированный в понятии «реализация себя» и уверенный в возможности жить без страданий - возможности, предлагаемой ему современным терапевтическим нарративом [6, с.179]. Задача терапевтического нарратива - помочь Self стать здоровым и счастливым, что в конечном итоге зависит от успешного акта понимания и осознания своих эмоций, страхов, психотравм. В результате Self становится ответственным за собственные эмоции и их регулировщиком, эмоциональным «подрядчиком» (в терминологии А. Хохшильда).

Таким образом, в ситуации терапевтической культуры восприятие личности/Self предопределено самоинтерпретацией, самоисследованием, самосовершенствованием, что делает индивида полностью ответственным за свою судьбу и счастье. Его настоящее, прошлое и будущее становится объектом приложения усилий и возможных изменений, требует эффективной «эмоциональной работы» - целенаправленных усилий, которые индивид принимает под контроль над собственными эмоциями и удовольствиями. Согласно А. Хохшильд эмоциональная работа - это прежде всего «управление чувствами, изображение публичного лица и телесная демонстрация» [7, с.74]. А. Хохшильд отмечает, что люди научились понимать свои чувства как «эмоциональный капитал» и относится к себе как к «эмоци-

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

ональным подрядчикам», которые должны инвестировать чувства с целью приобретений социального уважения [7]. При этом важно, что предписанная актуальной культурой демонстрация «счастливой самости», не допускает, к примеру, полноты, нетренированного тела, дурных привычек, плохого настроения, отсутствия жажды к жизни. Все это есть свидетельства эмоциональной некомпетентности, требующей немедленной коррекции и вмешательства со стороны консультантов в сфере профессиональных, личных, интимных проблем, отдыха, развлечений, обучения/переобучения, улучшения настроения, внешнего вида, отправления траура по близким, воспитания детей и прочих благ, циркулирующих на «рынке переживания». Все эти блага должны служить такой стилизации жизни, которая исключает или отодвигает угрозу невозможности достижения счастья.

Украинское общество является полноправным участником этой глобальной индустрии, производящей всевозможные «рецепты счастья», репрезентированные в соответствующих телевизионных проектах и шоу: если счастье – это выйти замуж за принца, то участвуй в шоу «Холостяк»; если счастье в том, чтобы стать звездой эстрады, – к нашим услугам широчайший спектр талант-шоу, как то «Голоса країни», бесконечное «Караоке на майдані», «Х-Фактор», «Україна має таланти»; если счастье в телесной привлекательности и здоровье, – шоу «Зважені та щасливі», «Я соромлюсь свого тіла» делятся рецептом; если счастье сводится к деньгам, – можно принять участие в разнообразных телелотереях. Возможно потому для 27 % украинцев, по данным социологов, больше всего радости в жизни приносит просмотр телевизора, что значительно опережает радость от работы (20%) [10, с.8]. Визуальные медиа, в конечном итоге, оказываются весьма информативными в продвижении нормативной концепции счастья, предлагая зрителю уже готовый образ, который ему нужно просто запомнить и продемонстрировать. Зрителям регулярно разными телеканалами предъявляются одни и те же социальные типы, ценностные доминанты, моральные императивы, выстраивающиеся вокруг принципа материального благополучия, телесной привлекательности, чувства удовольствия и псевдооптимизма. Сам формат телешоу, участники которого устраи-

вают из своей личной жизни аттракцион, собирает у экранов миллионы зрителей и побуждает тысячи молодых людей обращаться на телевидение в поисках счастья. Не случайно социологи замечают, что на уровень счастья украинцев влияет состояние здоровья, личная интимная жизнь, наличие любимого человека, уверенность в завтрашнем дне и уровень материальной обеспеченности [10, с.8]. При этом украинское счастье предельно индивидуалистично, кажется, вполне доступным, достаточно лишь мобилизовать Self на исправление и избавление от страданий.

Вся культура общества потребления, пронизанная «заботой об удовольствии», в действительности имеет характер репрессивный. Конституирующие ее коммерческие нарративы – наружная реклама, телевидение, гляцевые журналы, производя публичные образы чувствования, на самом деле, дают лишь видимость эмансипации и одновременно воспроизводят «дисциплину чувств» как насилие над самостью. Свобода индивида редко простирается за границы установленного образа благополучной личности. При этом коды благополучия суть счастья достаточно гетерогенны: они могут быть связаны со здоровьем, богатством, красотой, комфортом, успехом. Важно, что применительно к счастью эти идиомы приобретает характер принуждения. По наблюдению П. Брюкнера принудительное счастье становится идеологией второй половины XX века, понуждающей рассматривать все с позиции приятности/неприятности; это навязанная нам эйфория, которая с позором изгоняет или брезгливо отстраняет всех, кто почему-либо ее не испытывает. Такая идеология предусматривает двойное обязательство: с одной стороны, превратить свою жизнь в рай, с другой – корить себя, если не можешь этого достичь [1, с.13]. Ведь этическим законом современного консюмеристического общества для индивида является требование непрерывно наслаждаться.

Вместе с тем, парадокс общества, основанного на концепции такого «принудительного» счастья очевиден – индивид пребывает здесь в специфическом экзистенциальном состоянии, пронизанном чувством тревоги, опасности не быть счастливым, не вписаться в установленный «эмоциональный режим». Отчего же терапевтический Self (эта эмоционально благополучная персональность, которая по определе-

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

ния должна быть оптимистичной, радостной, полной энтузиазма, позитивно настроенной, довольной, счастливой) испытывает чувство беспокойства? Отвечая на этот вопрос Р. Салецел, основываясь на известном тезисе Ж. Лакана и С. Жижека о проблематичности наслаждения по приказу, очень верно подмечает корень проблемы - наслаждение есть модус Реального, который является наиболее отчужденным от нас [3, с.124]. Действительно, коммерческие нарративы руководят сегодня выборами потребителей и создают тем самым мощный пресинг, требующий наслаждаться самым лучшим образом, например, быть самыми лучшими родителями, работниками, супругами. Р. Салецел приводит характерный совет из «Космополитена» о том, как лучше и эффективнее приблизиться к вожделенному наслаждению - нужно стать «самим собой, только лучшим» [3, с.125]. Именно этого требует культура потребления, принуждающая нас к постоянному наблюдению и «улучшению» самих себя. Реализуя это требование на практике, индивид обретает свою реальность вне себя - в предложенных социокультурных стандартах, типажах, образах «счастливой самости», которым его призывают соответствовать. Однако, вопреки всем медиа-советам беспокойство индивида только возрастает, причем источник беспокойства это уже не столько сомнения в возможности/невозможности соответствовать требованиям, исходящим от «Других», сколько сомнения своего внутреннего «Я» как эффекта терапевтической культуры.

Выводы

Как показало проведенное рассмотрение, содержание культурного кода счастья, контекстуальное актуальной действительности (и украинский социум здесь не исключение), выстраивается вокруг идеи о нем как самом главном нашем желании. Разумно задаться вопросом: что же парадоксального в данной этической установке? Ведь уже еще античная фило-

софия как было показано выше (особенно в версии эпикуреизма), провозгласила удовольствие принципом человеческой жизни, согласно которому добро (благо) идентифицируется с удовольствием, а зло - со страданием. Однако, в отличие от классического гедонизма, гедонизм современной культуры предельно расчетлив. Такой «расчетливый» гедонизм не просто поощряет рациональность, индивидуальную автономию и избавление от страданий, он калькулирует, рассчитывает «бизнес-план» максимизации удовольствий и минимизации страданий. На этом требовании основана культурная программа современного рыночного общества, производящего интенсивные практик удовольствия, раскрепощения желаний, что на деле не только не освобождает индивида, не делает счастливым, напротив, превращает его в манипулируемый и управляемый «узел желаний». «Счастливая самость» поддерживается сегодня в большей степени такими культурными технологиями как СМК, массовая культура, поп-психологическая культура, и в меньшей степени идеологическими дискурсами.

Таким образом, в контексте потребительства вообще и коммерческой индустрии счастья, в частности, его идиомой становится принудительность. При этом счастье артикулируется как цель вполне достижимая и даже инструментальная, его можно измерить, оценить, если следовать предлагаемым рецептам, следовательно, оно нормативно, обязательно в репертуаре культурных компетенций современного индивида. Вот и приходится имитировать счастье, ведь мы помним, что сегодня у нас есть все права, кроме права не быть счастливым. В то же время из этого культурного императива следует очевидное противоречие: обязанность имитировать счастье есть причина многих экзистенциальных тревог, которые испытывает современный индивид, такой себе «счастливый раб».

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Брюкнер, П. Вечная эйфория: Эссе о принудительном счастье / П. Брюкнер [пер. с фр. Н. Мавлевича]. – Санкт-Петербург : Изд-во Ивана Лимбаха, 2007. – 240 с.
2. Дебор, Г. Общество спектакля / Г. Дебор – Москва : Логос, 2000. – 224 с.
3. Жеребкин, С. Нестабильные онтологии в современной философии / С. Жеребкин. – Санкт-Петербург : Алетейя, 2013. – 350 с.
4. Жижек, С. 13 опытов о Ленине / С. Жижек. – Москва : Изд-во Ад Маргинем, 2003. – 243 с.
5. Лаваль, К. Человек экономический: Эссе о происхождении неолиберализма / К. Лаваль

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

- [пер. с фр. С. Рындина]. – Москва : Новое литературное обозрение, 2010. – 432 с.
6. Лернер, Ю. Траектория счастья в любви на постсоветском телеэкране / Ю. Лернер // Топография счастья: этнографические карты модерна. – Москва : Новое литературное обозрение, 2013. – 408 с.
 7. Неккель, З. Дизайн эмоций. Самоуправление чувствами как культуроведческая программа / З. Неккель // Социальные и гуманитарные науки. Отеч. и зарубеж. лит. Сер.11: Социология: РЖ. М. – 2006. – № 3. – С. 73–82.
 8. Свенцицкая, И. С. Счастье и горе у древних греков / И. С. Свенцицкая // Казус. Индивидуальное и уникальное в истории. – 2002. – Вип. 4. – С. 16–21.
 9. Фуко, М. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы / М. Фуко [пер. с фр. В. Наумова; под. ред. И. Борисовой]. – Москва : Ad Marginem, 1999. – 315 с.
 10. Що треба для щастя? // Країна. – 2014. – № 10. – С. 8–13.
 11. Элиас, Н. О процессе цивилизации: Социогенетические и психогенетические исследования. Т.1. Изменения в поведении высшего слоя мирян в странах Запада / Н. Элиас. – Москва : Санкт-Петербург : Университетская книга, 2001. – 332 с.
 12. Reddy, W. M. The Navigation of Feeling: A Framework for the History of Emotions / W. M. Reddy. – New York. – 2001. – 235 p. doi: 10.1017/cbo9780511512001.
 13. Turner, B. The Body and Society: Explorations in Social Theory / B. Turner. – Oxford : Blackwell, 1984. – 278 p. doi: 10.4135/9781446214329.
 14. Schulze, G. Die Erlebnisgesellschaft. Kultursoziologie der Gegenwart / G. Schulze. – Frankfurt am Main, 2005. – 521 p.

О. В. ХОДУС^{1*}

^{1*}Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара (Дніпропетровськ), ел. пошта hodus2@ukr.net,
ORCID: 0000-0001-9566-6128

ПРИМУСОВЕ ЩАСТЯ ЯК СУЧАСНИЙ СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ІМПЕРАТИВ

Мета роботи. В рамках статті зроблена спроба «прочитати» культурний код феномена щастя в актуальних соціальних обставинах. При цьому фокус дослідницького інтересу зосереджений переважно на специфічних особливостях сучасної культурної ситуації, яка визначає, в тому числі, й емоційну інфраструктуру життєдіяльності індивідів. **Методологія.** В якості евристичного ресурсу, що дозволяє осмислити транзит ціннісно-сміслових кодів феномену щастя, пропонується ряд концептів, запропонованих М. Фуко, Н. Еліасом, зокрема - «фігураційний баланс влади», «культура себе», «турбота про себе», «практики себе», «дискурс влади / знання». Така аналітична оптика дає можливість інтерпретації сучасної соціальної реальності як дискурсивного простору, просякнутого візуальної естетизацією різноманітних емоцій, які легітимізовані знанням / владою. При цьому дисциплінарний дискурс не тільки кодифікує «правильний» образ емоцій, а й культурно кодує ієрархію цих «правильних» емоцій. **Наукова новизна.** Доводиться, що характерною рисою сучасності (наявної й в українських реаліях) є зміна статусу щастя, перетворення його в «нормативну» емоцію, яку індивідам слід відчувати і демонструвати. Іншими словами культ щастя стає домінуючим культурним імперативом, своєрідною повинністю, що затверджується в якості морального боргу. Стверджується, що «примусове щастя» є соціальним ефектом терапевтичної культури, яка раціоналізує емоційне життя індивіда, міжособистісні відносини, сценарії успіху і щастя. Обґрунтовується ключова роль культурних медіаторів - комерційних наративів, інтенету, СМК в конструюванні та просуванні ідеології «примусового щастя». **Висновки.** Запропонований дослідницький підхід дозволяє деконструювати емоційний режим сучасності в аспекті проблематизації феномену щастя. Мова йде про те, що право на щастя, на приватні задоволення і турботу про себе як базові ідеї епохи Просвітництва трансформуються в культовий об'єкт колосальної індустрії в сучасному суспільстві споживання, життєздатність якого залежить від того, наскільки ефективно здійснюється споживання символічних благ. При цьому визначальною рисою сучасного ринкового суспільства стає інтенсифікація практик задоволення, звільнення бажань, що не в якому разі не тільки не еманіпує індивіда, не робить його щасливим, навпаки, індивід потрапляє в атмосферу постійної екзистенціальної тривоги, вираженої в почутті небезпеки не бути щасливим, не вписатися в установлений «емоційний режим».

Ключові слова: емоційний режим, примусове щастя, суспільство вражень, терапевтична культура, терапевтичний Self.

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

H. V. KHODUS^{1*}

^{1*}Oles Honchar Dnipropetrovsk National University (Dnipropetrovsk), e-mail hodus2@ukr.net, ORCID: 0000-0001-9566-6128

FORCED HAPPINESS AS A MODERN SOCIO AND CULTURAL IMPERATIVE

Purpose. In this article is an attempt to "read" cultural code of the phenomenon of happiness in actual social circumstances. The research was primarily focused on the specifics of the contemporary cultural situation, which determines the emotional infrastructure of individuals' life. **Methodology.** The number of concepts that were proposed by M. Foucault, N. Elias, in particular - «configurationally balance of power», «culture of yourself», «take care of yourself», «practice of yourself», "the discourse of power/knowledge" are proposed as a heuristic resource that allows to comprehend the transit of value-semantic codes of the happiness phenomenon. Such analytical optics enable reading of contemporary social reality as a discursive space that permeated with visual aestheticization of various emotions, legitimized with knowledge/power. This disciplinary discourse not only codifies the "correct" expression of emotions, but also culturally encodes the hierarchy of these "correct" emotions. **Scientific novelty.** It is proved that a characteristic feature of current modernity (available in Ukrainian realities) is the change in happiness status, its transformation into "normative" emotion that individuals should feel and show. In other words, the cult of happiness becomes dominant cultural imperative, a duty, acting as a moral duty. It is argued that "the forced happiness" is a social effect of the therapeutic culture, which streamlines the emotional life of the individual, interpersonal relationships, scenarios of success and happiness. The key role of cultural mediators, commercial narratives (Internet, media) in the design and promotion of the ideology of "forced happiness" is justified. **Conclusions.** The proposed research approach allows deconstructing the emotional regime of modernity in the aspect of problematization the phenomenon of happiness. The idea is that the right to happiness, to private pleasure and self-care are the basic ideas of the Enlightenment and transformed into a cult object of enormous industry in the modern consumer society, the viability of which depends on the effectiveness of the symbolic goods consumption. Thus, the defining feature of the modern market society becomes the intensification practices of fun, the emancipation of desires that not only frees the individual, does not make him happy, and on the contrary, the individual exists in the atmosphere of constant existential anxiety, which is expressed in the sense of danger not to be happy, not fit within the "emotional regime".

Key words: emotional mode, forced happiness, society of experiences, therapeutic culture, therapeutic Self.

REFERENCES

1. Bryukner P., Mavlevich N. *Vechnaya eyforiya: Esse o prinuditel'nom schaste* [Eternal euphoria: an Essay on forced happiness]. Saint-Petersburg, Izdatel'stvo Ivana Limbaha Publ., 2007. 240 p.
2. Debora G. *Obshchestvo spektaklya* [The society of the spectacle]. Moscow, Logos Publ., 2000. 224 p.
3. Zharebkin S. *Nestabilnye ontologii v sovremennoy filosofii* [Unstable ontology in modern philosophy]. Saint-Petersburg, Aletyya Publ., 2013. 350 p.
4. Zhizhek S. *13 opytov o Lenine* [13 experiments about Lenin]. Moscow, Izdatel'stvo Ad Marginem Publ., 2003. 243 p.
5. Laval K., Ryndin S. *Chelovek ekonomicheskoy: Esse o proiskhozhdenii neoliberalizma* [Economic man: Essay on the origins of neoliberalism]. Moscow, Novoye literaturnoe obozreniye Publ., 2010. 432 p.
6. Lerner Yu. *Traektoriya schastya v lyubvi na postsovet'skom teelekrane* [The trajectory of happiness in love on post-Soviet television]. *Topografiya schastya: etnograficheskiye karty moderna* [The topography of happiness: ethnographic map of modernism]. Moscow, Novoye literaturnoye obozreniye Publ., 2013. 408 p.
7. Nekkel Z. *Dizayn emotsiy. Samoupravleniye chuvstvami kak kulturovedcheskaya programma* [Design emotions. Self-management of feelings as a cultural program]. *Sotsialnye i gumanitarnye nauki. Otechestvennaya i zarubezhnaya literatura Seriya 11: Sotsiologiya: Referativnyy zhurnal* [Social Sciences and Humanities. Domestic and foreign literature Series 11: Sociology: Refereed journal]. Moscow, 2006, no. 3, pp. 73-82.
8. Svetsitskaya I.S. *Schaste i gore u drevnikh grekov* [Happiness and distress among the ancient Greeks]. *Kazus. Individualnoye i unikalnoye v istorii* [Incident. Individual and unique in history], 2002, issue 4, pp. 16-21.
9. Fuko M., Naumov V., Borisova I. *Nadzirat i nakazyvat. Rozhdeniye tyurmy* [Discipline and punish. The birth of the prison]. Moscow, Ad Marginem Publ., 1999. 315 p.
10. Shcho treba dlia shchastia? [What is necessary for happiness?]. *Kraina – Country*, 2014, no. 10, pp. 8-13.

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

11. Elias N. *O protsesse tsivilizatsii: Sotsiogeneticheskiye i psikhogeneticheskiye issledovaniya. T.1. Izmeneniya v povedenii vysshego sloya miryan v stranakh Zapada* [About the process of civilization: socio-genetic and psychogenetic investigations. Vol. 1. Changes in the behavior of the higher layer of the laity in the West]. Moscow, Saint-Petersburg, Universitetskaya kniga Publ., 2001. 332 p.
12. Reddy W.M. *The Navigation of Feeling: A Framework for the History of Emotions*. New York, 2001. 235 p. doi: 10.1017/cbo9780511512001.
13. Turner B. *The Body and Society: Explorations in Social Theory*. Oxford, Blackwell Publ., 1984. 278 p. doi: 10.4135/9781446214329
14. Schulze G. *Die Erlebnisgesellschaft. Kultursoziologie der Gegenwart*. Frankfurt am Main, 2005. 521 p..

Статья рекомендована к публикации д. фил. н., проф. В. В. Хмелем

Поступила в редколлегию 23.11.2015

Принята к печати 02.12.2015

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

УДК 141.7:316.42

В. В. ЗІНЧЕНКО^{1*}

^{1*}Інститут вищої освіти Національної академії педагогічних наук України (Київ), ел. пошта zinchenko@kiev.com.ua, ORCID 0000-0001-9729-6861

ІНСТИТУЦІЙНА ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК СИСТЕМНЕ ІНТЕГРАЦІЙНЕ ЯВИЩЕ ПОСТМОДЕРНОГО РОЗВИТКУ

Мета. Інституціоналізм набирає силу як домінуюча точка зору на світ. Його філософською засадою є постулат про невизначеність розвитку, яка приходить на зміну неокласичній визначеності, характерною для індустріального суспільства. Постулат невизначеності найтіснішим чином з'єднаний з ідеєю суб'єктивізації та індивідуалізації постіндустріального суспільства. Все це - дуже важливі компоненти нової парадигми, хоча вони і не вичерпують проблеми. У центрі постмодерну стоїть масова особистість - як духовна субстанція, тоді як ще зовсім недавно людина маси реалізовувала себе як природна і соціальна істота. Особистість володіє абсолютною свободою у прийнятті та неприйнятті культури і цивілізації, вона плюралістична у своїх діях і в своїй свідомості, вона - суб'єкт історії і як такий має стати творчим потенціалом, що вільно освоює усі досягнення культури. **Методологія.** Діалог системи Постмодерну, що знаходиться в основі спілкування людини з іншою людиною, людини з суспільством є моделлю конвергентного становлення світового співтовариства та світової економіки. Моделлю ж раціоналізму і адекватного йому індустріального суспільства є монолог, від якого легко зводиться міст до насильства, навіть якщо воно здійснюється в ім'я людини і за ним стоїть пафос звеличення людини як носія необмежених можливостей творення. Однак дуже важливо не просто модифікувати раціоналізм, а зрозуміти його цивілізаційні витoki. **Наукова новизна.** Епоха постмодерну починається непросто. Модерн обороняється, використовуючи усі свої резерви: суспільну спрагу справедливості, пріоритетність раціонального початку (принаймні в економіці), монологічність громадських структур і політиків на відміну від діалогічності постмодерну, імператив модальності в духовному існуванні людини замість свободи. Нарешті, світовій спільноті історія влаштувала пастку - антропологічну парадигму формування ідеології глобалізації. У цій парадигмі людина бачиться матеріалістичною раціональною мірою побудови космосу і суспільства, тобто природною і соціальною істотою, а не духовною особистістю. Усе це яскраво проявляється у ході трансформації в Україні. Головні її слабкості очевидні. Це звужує поле масової участі в ринку або, за прийнятою нами символіці, поле суб'єктності. Населенню пропонується чекати і терпіти, тобто відводиться роль об'єкта політичного та економічного маніпулювання. Ще більш неприйнятна монополізація суб'єктності державою, для якої все і вся розглядається як предмет державного регулювання. **Висновки.** Для цивілізації кардинальною рисою є звернення до людини як до суб'єкта історії. З цього випливає необхідність в міру розвитку цивілізації підвищення ступеня суб'єктності в економіці, де людина може проявити себе вільно і відповідально через систему відносин приватної власності: економічний суб'єкт є суб'єкт власності. У політиці підвищення ролі людини та розвиток принципу суб'єктності означають поглиблення демократичних засад державного устрою. У соціальній сфері суб'єктність виражається в індивідуалізації суспільного існування людини і в персоніфікації суспільних зв'язків і реалізується через механізми ліберальних інститутів. Нам видається, що цивілізаційна єдність економіки, демократичної держави та ліберального суспільства має в даний час значення наукової парадигми. Якими б не були великі культурні вершини постмодерну, головні процеси нового суспільства складаються біля його підніжжя: у сфері формування суспільної свідомості та суспільних преференцій за участю масового індивіда, в економіці (з залученням масового індивіда в суспільне виробництво на рівні фінансових відносин, які дозволяють у максимальному ступені включити в економіку вільний вибір), в галузі державного будівництва і формування суспільних інститутів на принципах самодіяльної участі населення.

Ключові слова: постмодерн, постіндустріалізм, модернізація, глобалізація, мегапроекти, інституціоналізація, оптимізація управління, транзитивність, системний розвиток.

Актуальність теми дослідження

Інституціоналізм набирає силу як домінуюча точка зору на світ. Його філософською засадою є постулат про *невизначеність розвитку*, яка приходить на зміну *неокласичній визначеності*, характерною для індустріального суспільства. Постулат невизначеності найтіснішим чином з'єднаний з ідеєю суб'єктивізації та індивідуалізації постіндустріального суспільства. Все це - дуже важливі компоненти нової парадигми, хоча вони і не вичерпують пробле-

ми, характерною для індустріального суспільства. Постулат невизначеності найтіснішим чином з'єднаний з ідеєю суб'єктивізації та індивідуалізації постіндустріального суспільства. Все це - дуже важливі компоненти нової парадигми, хоча вони і не вичерпують пробле-

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

ми.

Постіндустріальне суспільство наука оцінює як *постмодерн*, на відміну від модерну (кінець XIX - середина XX століття) - *індустріального етапу історії*. У центрі постмодерну стоїть масова особистість - як духовна субстанція, тоді як ще зовсім недавно людина маси реалізовувала себе як природна і соціальна істота. Особистість володіє абсолютною свободою у прийнятті та неприйнятті культури і цивілізації, вона плюралістична у своїх діях і в своїй свідомості, вона - суб'єкт історії і як такий має стати творчим потенціалом, що вільно освоює усі досягнення культури: «...людина-постмодерніст отримала щасливу можливість відчувати вільний політ в єдиному, не відає часових і територіальних кордонів «четвертому вимірі культури», про який не міг і думати її побратим епохи модерну ... » [8, с.32].

Чи готова Україна до епохи постмодерну? Перш ніж відповісти на це питання, поставимо інше. Чи можна сподіватися, що постмодерн вийшов зі своєї початкової, стартової позиції і готовий асимілювати в свій просторово-часовий континуум народи і держави? Здається, що ні. Україні теж доведеться прокладати шлях у постмодерн, додаючи свій досвід трансформації до світової скарбниці історії.

Методологія

Людина у своєму духовному існуванні опиняється сам на сам із собою, але вона ніколи не буває самотньою, якщо з нею є Діалог. Діалог, що знаходиться в основі спілкування людини з іншою людиною, людини з суспільством є моделлю конвергентного становлення світового співтовариства та світової економіки. Моделлю ж індивідуалізму і адекватного йому індустріального суспільства є монолог, від якого легко зводиться міст до насильства, навіть якщо воно здійснюється в ім'я людини і за ним стоїть пафос звеличення людини як носія необмежених можливостей творення. Однак дуже важливо не просто відкинути індивідуалізм, а зрозуміти його цивілізаційні витоки. Тут є одна складність, пов'язана з тим, що цивілізація в принципі є об'єднання народів і держав на релігійній основі. Якщо ми говоримо про Захід як про певну економічну і політичну систему, то говоримо про християнську цивілізацію. Як же тоді зрозуміти те, що їй належить і епоха атеїзму, і раціоналізму, і сучасне повернення до

релігійного самосвідомості?

Однак індивідуалізації громадських зв'язків і фрагментації соціальної сфери протистоїть тенденція до інтегрування останньої як структури формування суспільної свідомості, в якій суспільству належить перетворювальна функція, колективу - адаптаційна, індивіду - оцінно-критична. У цій проблемі багато спірного - немає єдиної думки з приводу змісту суспільної свідомості, його механізмів. Але для нас важливий сам факт обговорення такої наукової постановки, яка дозволяє підходити до суспільства як до цілісності в сферах свідомості, де пріоритет особистості беззаперечний. З одного боку, гіпотеза про соціальну інтегрованість потрібна хоча б тому, що економіка не може розвиватися в суспільстві, розпадається і дефрагментується. З іншого боку, заглиблюючись у суто економічну область стимулів та ініціатив, необхідно мати певні уявлення про діалектику об'єктивного і суб'єктивного, яка в сучасну епоху, як ми це собі уявляємо, повинна бути розгорнута в ланцюжок переходів «об'єктивне-об'єктне-суб'єктне-суб'єктивне» [7, с.112].

У даному ланцюжку категорій проглядається соціальний механізм постійного підвищення рівня індивідуального розвитку. У цьому відношенні дуже важливе ускладнення об'єктивного, виявлення його системних властивостей при переході від об'єктивного як абстрактного об'єкта, що протистоїть індивідуальній свідомості, до об'єктному, наповненого економічними формами, структурними рівнями, моделями економічного зростання і т.п., зверненого до діяльного суб'єкту. Не менше значення має співвіднесеність об'єктного з системою суспільних інститутів, інтегруючих компактні безлічі індивідів і перетворюють їх на суб'єктне. У цих умовах повернення до суб'єктивного, індивідуального передбачає професіоналізацію суспільства і формування самодіяльної колективності, вектор якої спрямований не на примітивізацію культури, а на розвиток її в складному історичному контексті. У зв'язку з цим інституційна глобалізація має не тільки просторовий сенс світової економіки, а й моральний: складно влаштована економіка не може бути освоєна примітивним суспільством [15, с.49].

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

Виклад основного матеріалу

Аналізуючи інституційно-трансформаційні суспільні процеси і спроби реформ в Україні, ми постійно стикаємося з необхідністю зрозуміти їх зв'язок з глобалізацією, причому як в теоретичному, так і практичному планах. З самого початку реформ Україна спиралася на світовий капітал і його структури - Міжнародний валютний фонд і Світовий банк, Паризький і Лондонський клуби. Ми маємо на увазі підтримку процесу трансформації кредитами. Але не тільки це. Принципове значення мала обумовленість кредитів реформами, адекватними формулою т.зв. **Вашингтонського консенсусу**: лібералізацією внутрішньої економіки, включаючи експортно-імпортні відносини, при одночасному забезпеченні фінансово-грошової стабільності та відкритості економіки [20, с.48].

Реалізація цих принципів почалася в надзвичайно жорстких умовах, коли експорт продукції сировинно-металургійного комплексу вже протягом багатьох років став основним джерелом поповнення. Разом з тим цих надходжень хронічно не вистачає для загального економічного підйому. Необхідні серйозні структурні зміни, здатні компенсувати падіння валових накопичень і тим самим забезпечити позитивну динаміку.

Розрив між колишньою - ще соціалістичною - галузевою базою суспільного виробництва (нею був інвестиційний комплекс галузей) і нинішньою базою (галузями сировинного, паливно-енергетичного комплексу) доходів бюджету призвів до нульової ефективності приватизації як з точки зору структурних перетворень суспільного виробництва, так і з точки зору його ефективності. Нагадаємо: масова приватизація (95,6% підприємств - недержавні) у промисловості принесла значне збільшення числа підприємств. Однак у галузевому складі інвестицій мало що змінилося. Що стосується ефективності поточної виробничої діяльності, то тут сталося різке - у кілька разів - збільшення частки збиткових підприємств у всіх галузях народного господарства. Остання обставина значно погіршує загальний стан фінансової системи країни і збільшує навантаження на бюджет по поточному фінансуванню.

Уряд намагається вийти з положення за допомогою нарощування зовнішньої заборгова-

ності. Однак ці заходи не ведуть до ефективної ринкової трансформації. Так, динаміка інвестицій в основний капітал виробничого призначення постійно знижується. Як відомо, до 60% виробничого промислового потенціалу не діє багато в чому через високий ступінь зношеності устаткування. Українське виробництво в зв'язку з цим вже знизило і продовжує знижувати свій технологічний рівень і втрачає науково-технічний потенціал. До негативної картини стану суспільного виробництва потрібно додати падіння рівня життя. Майже чверть населення має доходи нижче прожиткового мінімуму, при тому, що й середній дохід перевищує його не більше ніж в 2 рази [21, с.418].

Наведені цифри змушують думати не стільки про це. А й про те, що проведена приватизація не дала очікуваних плодів, скільки про те, що її вплив на економіку заблоковано розривом між галузевою базою розвитку суспільного виробництва в тіньових формах внутрішнього ринку та галузевою базою бюджетних доходів. Якщо розглянути проблему глибше, розірваний зв'язок між розподілом власності, з якого виникають всі імпульси розвитку, і розподілом реального, продуктивного капіталу, який сприймає такі імпульси і реалізує їх в певних параметрах економічного зростання. При цьому продуктивний капітал втратив свою власну цілісність: під крило фінансового капіталу пішов сировинний, паливно-енергетичний комплекс, що є галузевою базою бюджетних доходів. Решта галузей, перш за все інвестиційні, живуть в режимі спонтанного становлення ринку в формах тіньової економіки.

Як вийти з даної ситуації? Піти назад від примату фінансового капіталу до пріоритету реального і переорієнтувати грошові потоки під наглядом держави з фінансово-грошового сектора у виробничий? Або йти до послідовного перетворення економіки в таку ринкову макро-економіку, базисом якої є фінансовий капітал? Це питання можна було б рахувати риторичним, якщо б, з одного боку, не існувало академічної опозиції, прихильної до ідеї примату реального капіталу, а з іншого - була б достатньо ясною формула ринкової трансформації на основі пріоритету фінансового капіталу.

Поставлені питання впритул підводять до проблеми взаємозв'язку ринкової трансформації та глобалізації, в межах якої - на рівні її формул - відпрацьовується системоутворююча

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

роль фінансового капіталу в сучасній економіці [19, с.73]. Перш ніж перейти до цього аспекту аналізу, затримаємося ще трохи на українській економічній ситуації. Нас цікавить більш точне визначення причин, за якими приватна власність виявляється не в змозі стати конструктивною основою суспільного виробництва.

По-перше, дрібний і середній бізнес в масі своїй спеціалізований на посередницьких функціях, що змушує його групуватися навколо великого фінансового або продуктивного капіталу і не дозволяє йому стати підставою для структурних перетворень економіки, а значить, і перетворитися на виробничу базу фінансового капіталу. Такою основою практично є поки тільки експортні галузі сировинного та паливно-енергетичного комплексу. Саме туди спрямований фінансовий капітал.

По-друге, великі сфери економіки, про які говорилося вище (з одного боку, експортний сировинний, паливно-енергетичний комплекс, з іншого - тіньовий інвестиційний), рухаються паралельно, будучи по-різному пов'язаними з обігом світового фінансового капіталу. Їх збирає в єдине ціле, використовуючи кошти бюджетної політики, держава, причому дрібний і середній приватний бізнес не відіграє ролі її сильного партнера. Український держбюджет ще з часів СРСР спирався на великі і найбільші підприємства, які створювали основні потоки до бюджету і з бюджету.

По-третє, становлення внутрішнього ринку на базі приватного капіталу передбачає позитивну і високу кореляцію із зростанням доходів населення, підвищенням споживчого попиту. Така кореляція у нас в країні відсутня..

Зазначені особливості перехідної української економіки ставлять під сумнів можливість безпосередньо використовувати відомі формули глобалізації: **Вашингтонський** і **пост-Вашингтонський консенсуси**. Та обставина, що експортно-орієнтована модель розвитку дає негативні ефекти, робить неможливою послідовну реалізацію принципів відкритості трансформованою економіки, які передбачаються формулою Вашингтонського консенсусу. Що ж стосується бюджету, то він підтримує відцентрові тенденції сфери суспільного виробництва, тому пріоритет бюджету можна вважати суперечить формулою пост-Вашингтонського консенсусу.

Парадоксально, але економічна стагнація і

низький рівень доходів населення органічно поєднуються з орієнтацією усіх сфер економіки на максимізацію прибутків і доходів. По відношенню до критерію - *максимуму доходів* - нормативи накопичення та ефективності інвестицій є вторинними, так само як і нормативи оплати праці, рівня особистих доходів і питомої ваги заощаджень у доходах, тобто це - підсумок розподілу доходів, притому не інтегруються в чистий дохід суспільства. Як наслідок, внутрішній ринок втратив свій власний вартісний еквівалент і змушений використовувати потрібну валюту (євро, гривню і долар). У тій мірі, в якій механізм євро/доларового насичення пов'язаний з відцентровою структурою економіки, потрібна валюта фіксує ситуацію, що склалася і тим самим створює противагу тенденції до відкритості економіки.

Таким чином, ситуація неадекватна не тільки вимогам *розвинутої ринкової макроекономіки*, але навіть принципам класичного капіталізму часів А. Маршалла. коли економічним базисом був реальний (торгово-промисловий) капітал. У просторі його кругообігу і відбувалося інтегрування доходів (за своїм економічним змістом - фінансових величин) у вартісну категорію - чистий дохід суспільства. Здавалося б, саме ці принципи і покладені в методологічне підґрунтя відомих формул глобалізації, проте в них не введена необхідна функціональна передумова - формування продуктивного капіталу як цілісності. І в цьому полягає головна проблема вибору формули глобалізації для України. Простір формул обмежується абстрактною дилемою **«риннок-держава»**, реальні ж проблеми української перехідної економіки потребують розробки формули глобалізації, виходячи з дилеми **«капітал-держава»**.

Якщо ми переміщуємо центр пошуку формули глобалізації від першої до другої дилеми, то змінюються основні чинники, що визначають вибір [3]. З одного боку, найважливішим фактором вибору формули глобалізації стає рівень розвитку промисловості і взагалі продуктивного потенціалу країни. З іншого боку, фундаментальне значення набуває розвиток фінансового капіталу, а, отже, і ступінь зрілості ринку як макроекономіки (*«грошової економіки»*, за Д. Кейнсом).

Цей момент недостатньо оцінений теоретично, а разом з тим історичні епохи базуються

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

кожна на своєму функціональному капіталі: становлення національних економік - на торгово-промисловому капіталі; глобалізація - на фінансовому капіталі.

Завдяки пануванню фінансового капіталу глобалізація повинна бути в принципі заснована на *конвергентних* (переговорних, партнерських, погоджувальних) відносинах суб'єктів світового ринку, включаючи держави. Точно так само конвергентними повинні б стати взаємодії економіки і держави на національному рівні. Мабуть, конвергенцію можна вважати третьою (після двох згаданих консенсусів) формулою глобалізації [9, с.51]. Разом з тим увага до конвергентних механізмів розвитку світової економіки накопичується поволі. Це добре видно по роботах Римського клубу - засновника і лідера розробки глобальних прогнозів.

Перша доповідь Римського клубу 1972 року - «Межі зростання» - була відображенням панування факторного підходу. Однак масштаб завдань настійно зажадав ввести в методологію соціальний аспект, який реалізувався в розробці оцінок ефективності виробництва за показниками якості життя. Так, в доповіді 1976 року «За межами століття марнотратства» велика увага приділялася індикаторами задовільного рівня життя для різних типів суспільства. Далі, всезростаючу роль став грати інституціональний ракурс прогнозування. У 1980 році була сформована доповідь «Віхи і майбутнє», в якій знайшла своє відображення ідея єдності класичного та інституційного напрямків економічної науки. Автори побачили джерело стабільності в гармонії трьох частин: системи цінностей, форми політичного управління, економічної системи. У доповіді 1991 синтез класики і інституціоналізму зміцнився, так як намітився синергетичний підхід до аналізу становлення світової економіки з урахуванням невизначеності і високого ступеня впливу факторів свідомості - громадських преференцій і погодженості («єдиний задум світового господарства») [18, с.63]. Чи прийнятна конвергентна формула глобалізації для України? Відповідь на це питання вимагає спеціального аналізу.

Епоха постмодерну починається непросто. Модерн обороняється, використовуючи усі свої резерви: суспільну спрагу справедливості, пріоритетність раціонального початку (при-

наймні в економіці), монологічність громадських структур і політиків до відміну від діалогічності постмодерну, імператив модальності в духовному існуванні людини замість свободи [11, с.9]. Нарешті, світовій спільноті історія влаштувала пастку - антропологічну парадигму формування ідеології глобалізації. У цій парадигмі людина бачиться матеріалістичною раціональною мірою побудови космосу і суспільства, тобто природною і соціальною істотою, а не духовною особистістю.

Усе це яскраво проявляється в ході трансформації в Україні. Головні її слабкості очевидні. Перш за все, ставка на активність тільки «нових українців». Це звужує поле масової участі в ринку або, за прийнятою нами символіці, поле суб'єктності. Населенню пропонується чекати і терпіти, тобто відводиться роль об'єкта політичного та економічного маніпулювання. Ще більш неприйнятна монополізація суб'єктності державою, для якого все і вся розглядається як предмет державного регулювання. У такій якості виступає, наприклад, економіка, яка подається як суто раціональна система, яку держава «впроваджує». Що ж стосується соціальних відносин держави з населенням, то тут, як у граматичному реченні: держава - «*підмет*» бюджет - «*присудок*», населення - «*доповнення*».

Співвідношення людини, держави і ринку - дуже складне теоретичне питання [14]. Але з'ясування цього питання надзвичайно важливе і для вироблення стратегії ринкової трансформації, і для включення останньої в глобалізацію. Практика не надасть тут однозначних підказок.

У відомому сенсі світовий ринок поглинає держава, використовуючи елементи державного управління (податкову, кредитно-валютну, митну політику, механізми регулювання цін. Режим поведінки внутрішніх і зовнішніх інвесторів, фінансово-грошову стабілізацію, структурну політику і т.зв.) в якості факторів системної конкуренції. Однак не можна повністю прийняти тезу Д.Брока, згідно з якою держава повинна в підсумку втратити свої позиції, оскільки економічна влада є правом на вибір. Вона перевершує політичну владу, «організуючу владу, тому що може користуватися нею як інструментом» [4, с.32]. Може бути, в цьому випадку з'являється підстава говорити про економіку як про «владній системі координат»?

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

А.Некlessа вказує на загрозу переходу влади до «неформальних конфігурацій приватного капіталу» та встановлення «міжнародного олігархічного режиму» [10, с.35]. Напевно, для таких побоювань є підстави, але ситуація не фатальна.

По-перше, системна конкуренція передбачає маніпулювання саме державною політикою, тобто політикою, організованою в рамках національної держави у вигляді сукупності економічних, соціальних і політичних чинників функціонування ринку, і, отже, збереження національної держави як інституту. По-друге, разом з глобалізацією не зменшується, а збільшується роль держави у підтримці ринкової конкуренції, при цьому відбувається структурне розділення світового та національного рівнів економіки і політики (наприклад, у формах «дворівневої структури торгово-політичних організацій» [13, с.52]). Отже, глобалізація не послаблює, а, швидше, зміцнює позиції держави в його старій функції суб'єкта раціоналізації економіки і всіх інших сфер життєдіяльності. По-третє, держава доби постмодерну стає центром громадських інститутів, пов'язуючи воедино особистість, громадські преференції та їх реалізацію. У всьому світі зміцнюються позиції держави як в економіці (ринкової), так і в суспільстві.

Усталене в українській науковій літературі протиставлення ринку і держави, лібералізму і держави на принципах «або-або» хибне. Сучасна економіка немислима поза процесом глобалізації, але тим самим вона немислима і без держави як активного учасника ринку [17, с.14]. *Глобалізацію можна розглядати як новий тип інституалізації, в рамках якого не можна відокремити економічне від соціального та політичного.* Тому для розуміння глобалізації та її зв'язку з ринковою трансформацією в предмет дослідження суто економічних проблем потрібно неодмінно включати їх соціально-політичний контекст [16, с.22].

Історична панорама сучасного глобального соціуму та глобальної сучасної економіки ще тільки складається, відбувається зіткнення корінних властивостей *модерну* і *постмодерну*. У цьому зіткненні, з одного боку, беруть участь старі «індустріальні» титани: атеїзм (у різних проявах монолітизму і тоталітаризму), *раціоналізм* (у вигляді примату економіки на всіх рівнях світового співтовариства) і *матеріалізм*

(у формах антропоморфізму).

З іншого боку, в ньому беруть участь ще тільки набирають силу молоді титани постіндустріального суспільства: *релігійність* (у формах самоідентифікації християнської цивілізації і розвитку конвергентних механізмів спілкування всіх рівнів і типів, виходячи з моделі діалогу), *інституціоналізм* (у вигляді занурення раціональних ринкових структур у синергетичний синтез об'єктивного і суб'єктивного, який тільки почав своє становлення) і *«глобалізація» особистості* (пріоритет духовної сфери індивідуального існування і пріоритет особистості в розвитку суспільства).

Для українського соціуму звідси впливають три кардинальні проблеми. По-перше, держава не зможе проводити ринкові ліберальні перетворення якщо вона як і раніше залишиться тільки суб'єктом раціоналізації економіки і суспільства. Сучасній державі потрібна його власна трансформація в інституційний центр, який би об'єднував ліберально-демократичні інститути, що формують та реалізують громадські преференції, виходячи з примату духовних потреб людини [2, с.43]. Економічній науці потрібно дослідити діючі та потенційні структури та інститути, які здатні висловити економіку як систему суб'єктів діалогу з державою. Без цієї передумови не може бути досягнута повнота ринкових перетворень.

По-друге, держава має освоїти *синергетичні принципи* поєднання класичного та інституційного підходів до суспільства та економіки. Таке ж завдання стоїть перед суспільствознавчою та економічною теоріями. Класична теорія розглядає ринок на його елементарному рівні як конкурентну взаємодію підприємств. Звідси ідеологія ринкової трансформації та глобалізації зводиться до концепції ринку вільної конкуренції. Саме в ній українська держава намагається знайти міру правильності проведених перетворень. Але як включити в економіку масового індивіда? Питання принципове, тому що практично мова йде про введення в економіку індивіда (а не підприємства) як елементарної клітинки ліберального ринку, визначальною граничною вимоги до нього. Чистий інституціоналізм не вирішує цієї задачі в силу тієї ж абстрактності, яка властива класичному напрямку: підприємство прирівнюється до суб'єкта господарювання, а останній - до реаль-

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

ного індивіда. Логічно з цього випливає можливість доповнити концепцію ринку

Разом з тим те крило *неоінституціоналізму*, яке взяло в якості свого предмета структурні рівні в економіці та їхні установи, дуже близько до *синергетичної методології* суспільного та економічного аналізу. *Синергетичний підхід* повною мірою з'єднує класику та інституціоналізм, так як він відкриває світ квантової природи історичного розвитку та адекватні їй форми системної еволюції. Її приватним випадком можна вважати перехід від соціалізму до ринку, що спирається на соціалістичний ринковий потенціал, перехідні структури і соціальну енергію, що накопичується в ході спонтанних ринкових перетворень.

По-третє, поки не цілком ясні механізми, що забезпечують автономність людини в економіці та державі, без чого неможливий пріоритет особистості в розвитку суспільства. Дослідники відзначають явище персоніфікації та індивідуалізації всіх суспільних відносин, що обумовлюють «коლოსальну фрагментацію соціального суб'єкта» і водночас «втеча від інститутів». З цієї обставини навіть виводиться тенденція до нової архаїки [2, с.42-43]. Мабуть, якщо мова йде про глобальну тенденцію, то вона визначена невірно, принаймні вона не може бути доведена без вивчення системних властивостей суспільства, що охоплюють в єдності розвиток ринку, держави і суспільства в напрямку лібералізму.

Разом з тим як один із напрямків розвитку тенденція до архаїки має досить сильні позиції. Прикладом може слугувати поширення масової культури, яка пригнічує серйозне творчість і, головне, що викликає прагнення держави бути зрозумілим і прийнятим масовою свідомістю незалежно від його рівня. У цьому сенсі архаїці схильна та ідеологія реформ: абсолютно очевидно, що всерйоз приймати як базису економіки малий і середній бізнес, минаючи організуючий початок великого капіталу, - означає прагнути до того, щоб «сподобатися» суспільству, пристосуватися до примітивного економічному і політичному мисленню. Точно так само зводити кризову ситуацію до впливу корупції - значить підміняти серйозну політику політиканством.

Наукова новизна

З точки зору економіки, зануреної в процес

глобалізації, важливо підкреслити, що перехід до постмодерну несе з собою ідею з'єднання особистості і масової індивідуальності. Становлення європейської особистості (індивіда в його героїчному, яке протистойть природі і суспільству, амплуа), початок якого слід віднести до Італії XIV століття, було пов'язано з розвитком індивідуалізму і освіченості. Ці якості склалися в боротьбі з тиранією, в жорсткій конкуренції за багатство і славу освічених верств суспільства. Саме особистість створювала в подальшому культурні епохи, тоді як маса завжди грала роль споживаючого суб'єкта, тобто суб'єкта практичної духовності. Наприклад XIV століття називали для Флоренції, зазначений розвитком ремесел і мореплавання, «енергійним і бадьорим», століттям «загальної вмілості, що розвилася ... завдяки участі народу в державних справах, торгівлі та подорожах, систематичного виключенню з життя будь-якої неробства». Він зазначав, що «тоді уся Флоренція була грамотна, навіть погоничі осли вистіпували канцони Данте» [5, с.124-125].

Масовий індивід як особистість є нове слово постмодерну. Що за цим стоїть - виродження культури, яка на наших очах перетворюється на масову? Це неможливо для культури, яка, за висловом І. Бродського, «уся спадкоємність, уся - відлуння» [6, с.159]. Прийняти зв'язок постмодерну із зниженням духовного потенціалу суспільства можна лише тимчасово, лише як явище його історичного старту. Що стосується масової особистості, то перспектива її розвитку перебуває у сфері подолання раціональної практичності, а отже, - що вже важливо для економіки, - подолання ситуаційності суспільної свідомості, завдяки якій населення може бути легко піддане ідеологічним впливам з боку держави і різного роду іншим маніпуляціям. Суспільна свідомість як передумова формування громадських преференцій у діалозі держави і вимагає включення в індивідуальну свідомість оціночно-критичної компоненти і загальної потреби в індивідуальному освоєнні духовності своєї епохи.

У той же час людина-творець отримує на цьому тлі небувалу перш свободу, якої він був раніше позбавлений внаслідок вимушеного опору державної ідеології чи відторгнення від суспільства через складнощі взаєморозуміння. Обидва ці фактори зберігали історичні традиції гострою, на межі боротьби за виживання, кон-

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

курентції в культурній сфері. Добре відома трагічна доля М.Цветаєвої, але саме їй належить неймовірно ємна характеристика майбутньої взаємодії художника і суспільства. Художник - «вода ... Можна зачерпнути склянкою, але можна наповнити і море. Вся справа у місткості посудини і ще - в розмірах спраги» [6, с.160]. «Розмір спраги» - ось секрет постмодерну, з якого витікає ядро плюралізму аж до з'єднання непокєднуваного. Прагнення з'єднати непокєднуване було притаманне творчості Бродського, і в цьому поет став віддзеркаленням загального стану культури постмодерну [8, с.114].

Відштовхуючись від цього контексту, можна зрозуміти й індивідуалістичну та атеїстичну домінантні суспільної свідомості індустріального суспільства, що включає одночасно об'єктивізації індивіда як чинника праці і буржуазний пафос творення. Без цієї передумови був би неможливий соціалізм - історично перша форма відновлення масової суб'єктності трудящих, які при капіталізмі мали об'єктне існування (ринок праці). Соціалізм виник і розвинувся як виробництво без капіталу (його базис - громадська кооперація живої праці). У результаті суб'єктність придбала парадоксальні форми пролетаризації суспільства, пов'язаної з тотальною політизацією всіх сфер життєдіяльності. Соціалізм виявився тим майданчиком, на якій атеїзм дав бій релігійності і виграв його. Думаємо, це сталося тому, що тут суб'єктність отримала раціональні, що впливають з трудового базису, принципи організації. Її атрибутом стало повиннісне по відношенню до трудового колективу, суспільству і державі.

Людина повинна проявляти свою духовність активно, вибір добра і зла не може нав'язуватися зі сторони, він має життєву структуру, і це - спосіб шукати і знаходити божественне відкриття, істину. Релігійна свідомість відноситься до світу і людини дбайливо і з надією, для неї світ будучи творінням благого Бога. в силу цього - є благом, а тому зло - у тому числі і людська гріхозна гордія - не в стані його зруйнувати: те, що створено нескінченною силою, не може до кінця винищити і до кінця спотворити сила кінцева, хоча, на жаль, вона у стані багаторазово помножити зло і страждання в цьому світі. Релігія впливає на загальні принципи з'єднання людини і суспільства, цивілізації та сучасної економіки [12, с.92].

На нашу думку, абсолютно закономірні спроби пов'язати духовність масового індивіда з відродженням релігійної самосвідомості. Така позиція протистоїть зусиллям деяких теоретиків обґрунтувати в якості нової парадигми теорію антропологічної революції, використавши її і при осмисленні самої релігії [18, с.20]. Практично спроби такого роду являють собою одну з форм раціоналізму-атеїзму у релігійній масці. Ведучи мову про відродження релігійної самосвідомості, ми не збираємося вторгтися в область церковних проблем. Ми маємо на увазі конструктивну основу духовності, завдяки якій людина здатна, живучи в суспільстві, дистанціюватися від нього і піддавати самостійного критичного осмислення всі аспекти і сфери його життєдіяльності. Без такої передумови ідея людини як суб'єкта історії виглядала б непорозумінням. Релігійна самосвідомість постійно спонукає людину до самооцінки за критеріями вищої моральності і не дозволяє піти «по той бік добра і зла» - в область свавілля і насильства.

Висновки

Разом з епохою модерну (для суспільствознавця та економіста це - епоха індустріального суспільства) закінчується і епоха «економічної людини», поставленої в повну залежність від ринкової стихії, коли «невидима рука ринку» управляє практично всіма аспектами життєдіяльності. Звідси не випливає, як це часто постулюється, що постмодерн є *постекономіка*. Просто економіка перестає бути вираженням стихійної залежності суб'єктивного від об'єктивного, тепер вона ту ж залежність виражає через механізми розвитку на засадах самоорганізації, тобто у формах спонтанного, неможливого без розгортання зазначеного вище чотирьохланкового ланцюжка «об'єктивне-об'єктне-суб'єктне-суб'єктивне».

У будь-якого суспільствознавця та економіста, які намагаються вникнути у філософські аспекти становлення світової економіки, викликає незадоволення те, як теорія постмодерну пов'язує людину - духовну істоту - з двома іншими її іпостасями - природної та соціальної істоти. Пріоритет духовності та особистісного начала в людині не означає можливості вільно маніпулювати матеріальними, економічними та соціальними умовами існування. З точки зору економіки має бути більш чітко

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

виявлено гармонізуюче ядро індивідуального духовного існування, без якого реалізація свободи волі (вибір) стає необґрунтованою або довідною. Це тим більше необхідно, якщо на людину як творця історії сфокусована уся інституційна система суспільства. У тому випадку, коли відсутній високий духовний горизонт особистості, суспільство втрачає значиму соціальну перспективу.

Для цивілізації кардинальною рисою є звернення до людини як до суб'єкта історії. З цього випливає необхідність в міру розвитку цивілізації підвищення ступеня суб'єктності в економіці, де людина може проявити себе вільно і відповідально через систему відносин приватної власності: економічний суб'єкт є суб'єкт власності. У політиці підвищення ролі людини та розвиток принципу суб'єктності означають поглиблення демократичних засад державного устрою. У соціальній сфері суб'єктність виражається в індивідуалізації суспільного існування людини і в персоніфікації суспільних зв'язків і реалізується через механізми ліберальних

інститутів. Нам видається, що цивілізаційна єдність економіки, зведеної на приватновласницькій основі і тому ринкової, демократичної держави та ліберального суспільства має в даний час значення наукової парадигми.

Однак, якими б не були великі культурні вершини постмодерну, головні процеси нового суспільства складаються біля його підніжжя: у сфері формування суспільної свідомості та суспільних преференцій за участю масового індивіда, в економіці (з залученням масового індивіда в суспільне виробництво на рівні фінансових відносин, які дозволяють у максимальному ступені включити в економіку вільний вибір), в галузі державного будівництва і формування суспільних інститутів на принципах самодіяльної участі населення.

Усе це висуває на передній план питання про те, *що* повинно знаходитися в основі пріоритету власне духовних потреб людини, а також пріоритету особистості, її інтересів і потреб, у розвитку суспільства і цивілізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальные вопросы глобализации. Круглый стол // Мировая экономика и международные отношения. – 1999. – № 4. – С.37–52.
2. Актуальные вопросы глобализации. Круглый стол // Мировая экономика и международные отношения. – 1999. – №5. – С. 41–57.
3. Бжезинский, З. Выбор. Глобальное господство или глобальное лидерство / З. Бжезинский. – Москва : Международные отношения, 2004. – 288 с.
4. Брок, Д. Экономика и государство в эпоху глобализации. От национальных экономик к глобализованному мировому хозяйству / Д. Брок // Политэкономист. – 1997. – № 3-4. – С. 27–34.
5. Буркхардт, Я. Культура Италии в эпоху Возрождения: Опыт / Я. Буркхардт. – Москва : Интрада, 2001. – 543 с.
6. Иосиф Бродский: творчество, личность, судьба. Итоги трех конференций. – Санкт-Петербург : Журн. «Звезда», 1998. – 320 с.
7. Евстигнеева, Л. Проблема синтеза общеэкономической и институционально-эволюционной теорий / Л. Евстигнеева // Вопросы экономики. – 1998. – № 8. – С. 97–113.
8. Кравченко, С. А. Социология модерна и постмодерна в динамически меняющемся мире / С. А. Кравченко. – Москва : МГИМО-Университет, 2007. – 264 с.
9. Мартин, Г.-П. Западная глобализации. Атака на процветание и демократию / Г.-П. Мартин, Х. Шуманн. – Москва : Альпина, 2001. – 335 с.
10. Неклесса, А. Конец цивилизации, или Конфликт истории? / А. Неклесса // Мировая экономика и международные отношения. – 1999. – № 3. – С. 35–39.
11. Огурцов, А. П. Постмодернистский образ человека / А. П. Огурцов // Человек. – 2001. – № 3. – С. 5–17.
12. Религия и глобализация на просторах Евразии Антология / под ред. А. Малашенко и С. Филатова. – Москва : Российская политическая энциклопедия, Московский Центр Карнеги, 2009. – 344 с.
13. Хиллебранд, Р. Глобализация экономики: последствия международной конкуренции территориальных условий хозяйствования для экономической политики / Р. Хиллебранд // Politekonom. – 1997. – № 3-4. – С. 35–56.
14. Хміль, В. В., Антропологічна компонента природи держави / В. В. Хміль, Т. В. Хміль // Антропологічні виміри філософських досліджень. – 2015. – № 7. – С. 7–15.
15. Шаститко, А. Фридрих Хайек и неoinституционализм / А. Шаститко // Вопросы экономики. – 1999. – № 6. – С. 43–53.
16. Exner, A. Losarbeiten Arbeitslos – Globalisierungskritik und die Krise der Arbeitsgesellschaft / A. Exener. – Munster : Unrast Verlag, 2005. – 284 p.

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

17. Krugman, P. The Return of Depression Economics and the Crisis / P. Krugman. – New York : W. W. Norton, 2009. – 224 p.
18. Lafontaine, O. Keine Angst vor der Globalisierung: Wohlstand und Arbeit für alle. / O. Lafontaine. – Berlin/Bonn : J. H. W. Dietz Verlag, 2009. – 352 p.
19. Naisbitt, J. Mind Set!: Eleven Ways to Change the Way You See and Create – the Future / J. Naisbitt. – New York : Harper Paperbacks, 2008. – 304 p.
20. Stiglitz, J. E. Globalization and Its Discontents. – New York : W.W.Norton & Company, 2003. – 304 p.
21. Zinchenko, V. Institutional Aspects of Globalization and Regionalization in the Context of the Transformation of Society / V. Zinchenko // Journal of Social Sciences and Humanities. – 2015. – Vol. 1. – №. 4. – P. 415–421.

В. В. ЗИНЧЕНКО^{1*}

^{1*} Інститут вищого образования Национальной академии педагогических наук Украины (Київ), ел. почта zinchenko@kiev.com.ua, ORCID 0000-0001-9729-6861

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНАЯ ГЛОБАЛИЗАЦИЯ КАК СИСТЕМНОЕ ИНТЕГРАЦИОННОЕ ЯВЛЕНИЕ ПОСТМОДЕРНОГО РАЗВИТИЯ

Цель. Институционализм набирает силу как доминирующая точка зрения на мир. Его философской основой является постулат о неопределенности развития, которая приходит на смену неоклассической определенности, характерной для индустриального общества. Постулат неопределенности теснейшим образом соединен с идеей субъективизации и индивидуализации постиндустриального общества. Все это – очень важные компоненты новой парадигмы, хотя они и не исчерпывают проблемы. В центре постмодерна стоит массовая личность как духовная субстанция, тогда как еще совсем недавно человек массы реализовывала себя как природное и социальное существо. Личность обладает абсолютной свободой в приятии и неприятии культуры и цивилизации, она плюралистична в своих действиях и в своем сознании, она – субъект истории и как таковой должен стать творческим потенциалом, свободно осваивает все достижения культуры. **Методология.** Диалог системы Постмодерна, которая находится в основе общения человека с другим человеком, человека с обществом является моделью конвергентного становления мирового сообщества и мировой экономики. Моделью же рационализма и адекватного ему индустриального общества является монолог, от которого легко возводится мост к насилию, даже если оно осуществляется во имя человека и за ним стоит пафос возвеличивания человека как носителя неограниченных возможностей созидания. Однако очень важно не просто модифицировать рационализм, а понять его цивилизационные истоки. **Научная новизна.** Эпоха постмодерна начинается непросто. Модерн обороняется, используя все свои резервы: общественную жажду справедливости, приоритетность рационального начала (по крайней мере в экономике), монологичность общественных структур и политиков в отличие от диалогичности постмодерна, императив модальности в духовном существовании человека вместо свободы. Наконец, мировому сообществу история устроила ловушку – антропологическую парадигму формирования идеологии глобализации. В этой парадигме человек видится материалистической рациональной мере построения космоса и общества, т. е. природным и социальным существом, а не духовной личностью. Все это ярко проявляется в ходе трансформации в Украине. Главные ее слабости очевидны. Это сужает поле массового участия в рынке или, по принятой нами символике, поле субъектности. Населению предлагается ждать и терпеть, т. е. отводится роль объекта политического и экономического манипулирования. Еще более неприемлема монополизация субъектности государством, для которого все и вся рассматривается как предмет государственного регулирования. **Выводы.** Для цивилизации кардинальной чертой является обращение к человеку как к субъекту истории. Из этого вытекает необходимость по мере развития цивилизации повышение степени субъектности в экономике, где человек может проявить себя свободно и ответственно через систему отношений частной собственности: экономический субъект есть субъект собственности. В политике повышение роли человека и развитие принципа субъектности означают углубление демократических основ государственного устройства. В социальной сфере субъектность выражается в индивидуализации общественного существования человека и в персонализации общественных связей и реализуется через механизмы либеральных институтов. Нам представляется, что цивилизационное единство экономики, демократического государства и либерального общества имеет в настоящее время значение научной парадигмы. Какими бы ни были велики культурные вершины постмодерна, главные процессы нового общества складываются у его подножия: в сфере формирования общественного сознания и общественных предпочтений с участием массового индивида, в экономике (с вовлечением массового индивида в общественное производство на уровне финансовых отношений, которые позволя-

© Зінченко В. В., 2015

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

ют в максимальной степени включить в экономику свободный выбор), в области государственного строительства и формирования общественных институтов на принципах самостоятельного участия населения.

Ключевые слова: постмодерн, постиндустриализм, модернизация, глобализация, мегапроекты, институционализация, оптимизация управления, транзитивность, системное развитие.

V. V. ZINCHENKO^{1*}

^{1*}Institute of Higher Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (Kyiv), e-mail zinchenko@kiev.com.ua, ORCID 0000-0001-9729-6861

INSTITUTIONAL GLOBALIZATION AS A SYSTEM OF INTEGRATION THE PHENOMENON OF THE POSTMODERN DEVELOPMENT

Purpose. Institutionalism is gaining strength as a dominant point of view on the world. Its philosophical basis is the postulate of the uncertainty of the development, which comes to replace the neoclassical certainty characteristic of industrial society. The postulate of uncertainty is closely connected with the idea of subjectivization and individualization of post-industrial society. All these were very important components of the new paradigm, although they do not exhaust the problem. In the heart of postmodernism is a mass identity as a spiritual substance, while the more recently mass of people to realize themselves as natural and social beings. Person has absolute freedom in the acceptance and rejection of culture and civilization; it is pluralistic in their actions and in their consciousness. It is the subject of history and it should be creative, fluent mastering all the achievements of culture.

Methodology. The dialogue system of the Postmodern, which is the basis of human communication with another person, human with society is a model of convergent formation of the world community and world economy. The same model of rationalism and adequate industrial society is a monologue, which is easily builds a bridge to violence, even if it is carried out in the name of the man behind him and the pathos of the exaltation of man as the bearer of unlimited creation possibilities. However, it is very important not just to modify rationalism, and to understand the origins of civilization. **Scientific novelty.** The postmodern era begins is not easy. Modern defending, using all their reserves: public thirst for justice, the priority of rationality (at least in the economy), monologist public agencies and politicians in contrast to the dialogic postmodern imperative modality in the spiritual existence of man instead the freedom. Finally, the world of the story is set a trap - the anthropological paradigm of the globalization ideology formation. In this paradigm, people see materialistic rational measure of space and society building, i.e. the natural and social being, not a spiritual person. All this was evident in the course of transformation in Ukraine. Its main weakness is obvious. This narrows the field of mass participation in the market or by the adopted symbolism, the field of subjectivity. The population is invited to wait and endure, i.e. plays the role of the object of political and economic manipulation. Even more unacceptable monopolization of subjectivity government, for which everything is regarded as a subject of state regulation. **Conclusions.** For civilization of cardinal feature is the treatment of the person as the subject of history. The need for the development of civilization to increase the degree of subjectivity in an economy where people can express themselves freely and responsibly through a system of private property relations: economic entity is the subject of property. Policy enhancing the role of human rights and the development of the principle of subjectivity means deepening the democratic foundations of the state structure. In the social sphere the subjectivity is expressed in the individualization of the social existence of man and the personification of public relations and it is implemented through the mechanisms of liberal institutions. It seems that the civilizational unity of the economy, democratic state and liberal society has the value of a scientific paradigm. Whatever the great cultural peaks of the postmodern, the main processes of a new society formed at its foot: in the area of formation of public consciousness and public preferences with the mass participation of the individual in the economy (involving the mass of the individual in social production on the level of financial relations, which allow the maximum extent possible to include in the economy of free choice), in the field of state-building and the formation of social institutions on the principles of Amateur participation.

Key words: postmodern, post-industrialism, modernization, globalization, megaprojects, institutionalization, management optimization, transitivity system development.

REFERENCES

1. Aktualnye voprosy globalizatsii. Kruglyy stol [Current issues of globalization. Round table]. *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya – World economy and international relations*, 1999, no. 4, pp. 37-52.

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

2. Aktualnye voprosy globalizatsii. Kruglyy stol [Topical issues of globalization. Roundtable]. *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya – World economy and international relations*, 1999, no. 5, pp. 41-57.
3. Bzhezinskiy Z. Vybory. *Globalnoye gospodstvo ili globalnoye liderstvo* [Choice. Global domination or global leadership]. Moscow, Mezhdunarodnye otnosheniya Publ., 2004. 288 p.
4. Brok D. Ekonomika i gosudarstvo v epokhu globalizatsii. Ot natsionalnykh ekonomik k globalizirovannomu mirovomu khozyaystvu [The economy and the State in the era of globalization. From national economies to a globalized world economy]. *Politekonomist – Political economist*, 1997, no. 3-4, pp. 27-34.
5. Burkkhardt Ya. *Kultura Italii v epokhu Vozrozhdeniya: Opyt* [The culture of Italy in the Renaissance: Experience]. Moscow, Intrada Publ., 2001. 543 p.
6. Iosif Brodskiy: tvorchestvo, lichnost, sudba. Itogi trekh konferentsiy [Joseph Brodsky: works, personality, destiny. The results of the three conferences]. Saint-Petersburg, Zhurnal «Zvezda» Publ., 1998. 320 p.
7. Yevstigneeva L. Problema sinteza obshcheekonomicheskoy i institutsionalno-evolyutsionnoy teorii [The problem of synthesis of General economic and institutional and evolutionary theories]. *Voprosy ekonomiki – The Problems of Economics*, 1998, no. 8, pp. 97-113.
8. Kravchenko S.A. *Sotsiologiya moderna i postmoderna v dinamicheski menyayushchemsya mire* [Sociology of modernity and postmodernity in a dynamically changing world]. Moscow, MGIMO-Universitet Publ., 2007. 264 p.
9. Martin G.-P., Shumann Kh. *Zapadnya globalizatsii. Ataka na protsvetaniye i demokratiyu* [The trap of globalization. Attack on prosperity and democracy]. Moscow, Alpina Publ., 2001. 335 p.
10. Neklessa A. Konets tsivilizatsii, ili Konflikt istorii? [The end of civilization or Conflict of history?]. *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya – World economy and international relations*, 1999, no. 3, pp. 35-39.
11. Ogurtsov A.P. Postmodernistskiy obraz cheloveka [The postmodernist human image]. *Chelovek – Human*, 2001, no. 3, pp. 5-17.
12. Malashenko A., Filatov S. *Religiya i globalizatsiya na prostorakh Yevrazii Antologiya* [Religion and globalization in Eurasia anthology]. Moscow, Rossiyskaya politicheskaya entsiklopediya, Moskovskiy Tsentr Karnegi Publ., 2009. 344 p.
13. Khillebrand P. Globalizatsiya ekonomiki: posledstviya mezhdunarodnoy konkurentsii territorialnykh usloviy khozyaystvovaniya dlya ekonomicheskoy politiki [Economic globalization: the impact of international competition territorial conditions for economic policy]. *Politekonom*, 1997, no.3-4, pp. 35-56.
14. Khmil V.V., Khmil T.V. Antropolohichna komponenta pryrody derzhavy [Anthropological component of the nature of the state]. *Antropolohichni vymiry filofoskykh doslidzhen – Anthropological measurements of philosophical research*, 2015, no. 7, pp. 7-15.
15. Shastitko A. Fridrikh Khayek i neoinstitutsionalizm [Friedrich Hayek and neoinstitutionalism]. *Voprosy ekonomiki – The Problems of Economics*, 1999, no. 6, pp. 43-53.
16. Exner, A. Losarbeiten Arbeitslos – Globalisierungskritik und die Krise der Arbeitsgesellschaft. Munster, Unrast Verlag Publ., 2005. 284 p.
17. Krugman P. The Return of Depression Economics and the Crisis. New York, W. W. Norton Publ., 2009. 224 p.
18. Lafontaine O. Keine Angst vor der Globalisierung: Wohlstand und Arbeit fur alle. Berlin, Bonn, J. H. W. Dietz Verlag Publ., 2009. 352 p.
19. Naisbitt J. Mind Set!: Eleven Ways to Change the Way You See and Create – the Future. New York, Harper Paperbacks Publ., 2008. 304 p.
20. Stiglitz J. E. Globalization and Its Discontents. New York, W.W.Norton & Company Publ., 2003. 304 p.
21. Zinchenko V. Institutional Aspects of Globalization and Regionalization in the Context of the Transformation of Society. *Journal of Social Sciences and Humanities*, 2015, vol. 1, no. 4, pp. 415-421.

Стаття рекомендована до публікації д. філ. н., проф. В. В. Хмілем (Україна)

Надійшла до редколегії 23.11.2015

Прийнята до друку 02.12.2015

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ І ТЕХНІКИ

УДК 1:001.8

Ю. Д. ГЕНСЦЬКИЙ^{1*}

^{1*}Національний університет біоресурсів і природокористування України (Київ), ел. пошта yuraletter@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0858-6862

ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ РОЗВИТКУ ШТУЧНО СТВОРЕНИХ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ СИСТЕМ

Мета. Осмислення філософського-антропологічного значення розвитку штучно створених інтелектуальних систем вимагає проведення аналізу соціально-антропологічного змісту проблеми розвитку міжмашинної взаємодії в контексті медіафілософського праксису, антропологічного змісту природи інтелекту, розгляду специфіки концепту штучно створених інтелектуальних систем в середовищі M2M, розвитку соціокогнітивних практик міжмашинної взаємодії, їх соціогуманітарного потенціалу. **Методологія дослідження.** Реалізація мета вбачається в використанні науково-теоретичної бази медіафілософії, філософської антропології, медіафілософського підходу до аналізу суспільства, науки та техніки, використанні публікацій з обраної тематики дослідження. **Наукова новизна.** Розглянуто концепт штучно створених інтелектуальних систем в аспекті соціогуманітарного потенціалу їх становлення та розвитку в середовищі M2M. Проаналізована проблема машинного навчання як технологія трансформації M2M. Окреслено антропологічні загрози розвитку штучно створених інтелектуальних систем. **Висновки.** З точки зору глобальних ризиків, одна з найбільш критичних обставин у зв'язку з штучно створеною інтелектуальною системою, це те, що вона може посилити свій інтелект надзвичайно швидко. Очевидна причина підозрювати таку можливість - це рекурсивне самополюпшення. Така система стає розумнішою, в тому числі розумнішою щодо написання внутрішньої когнітивної функції, тобто здатна переписати свою існуючу когнітивну функцію, щоб вона працювала краще. Це зробить такі системи ще розумнішими, в тому числі розумнішим щодо завдання перероблення себе. Успіх штучного інтелекту може стати початком кінця людської раси. Майже будь-яка технологія, потрапляючи в зловмисні руки, виявляє потенційні можливості для заподіяння шкоди, але коли йдеться про штучно створені інтелектуальні системи, виникає нова проблема, пов'язана з тим, що ці зловмисні руки можуть належати самій технології.

Ключові слова: штучно створена інтелектуальна система, міжмашинне середовище, штучний інтелект, нейронна мережа, машинне навчання

Актуальність теми дослідження

Проблема соціально-антропологічного функціоналу високих технологій давно перестала бути суто інженерною, все більше проникаючи в усі галузі суспільних наук. Взаємодіючи між собою на різних рівнях, такі технології утворюють специфічне середовище, яке в інженерії позначається як мережа міжмашинної взаємодії. Специфічність цього середовища в добу Постмодерну пояснюється тим, що воно створюється смарт-технологіями, які на відміну від звичайних здатні комунікувати без втручання людини. Парадокс полягає в тому, що технологія створена людиною (та уподібнюючись їй) сама створює середовище в якому людина виявляється не потрібною. Створене когнітивними смарт-приладами середовище повністю заповнює всі сфери життя, а людство настільки активно взаємодіє з ними, починаючи від ментального і закінчуючи фізичним рівнем,

що буквально зростається з «розумними речами». Кількість взаємодіючих між собою смарт-речей перевищує кількість людей, а з кожним новим технологічним поступом коли вони стають все більше самостійнішими, роль людини в функціонуванні міжмашинного середовища (що позначається аббревіатурою M2M) зменшується, середовищу міжлюдського спілкування відходить другорядна роль. Розробки філософської антропології відстають від розвитку M2M на десяток років і як правило стосуються лише рефлексії інформаційної парадигми в розробках штучного інтелекту. Залишається поза увагою когнітивна складова, як основний вектор розвитку інтелектуальних систем. Отже, актуальність аналізу соціогуманітарного функціоналу штучно створених інтелектуальних систем залежить конвергенційний потенціал філософської антропології та медіафілософії.

Займаючись проблемами конструювання

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ І ТЕХНІКИ

штучного інтелекту, ми наближаємось до кращого розуміння людського інтелекту. Потрібно уважно відношення до деталей і тонкощів інтелектуальних процесів, бо інакше, якщо щось не врахували, то їх машинна імітація просто не працюватиме. спрощення в стислих до Створення формальних структур і моделей штучного інтелекту полегшує розуміння роботи природного інтелекту. Крім того, дослідження в області інтелектуальних систем в якомусь сенсі звільняють від ідеологічних догм, якими іноді навантажені дискусії про природу свідомості і мислення, оскільки для створення технічних пристроїв придатні будь-які ідеї і підходи, якщо вони дають плідні результати [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку штучного інтелекту за подібністю до нейронної взаємодії мозку з використанням технологій навчання аналізується в статті «How to Make a Mind» Реймонда Курцвейла. Етичний аспект впровадження та розвитку штучного інтелекту розглянутий в роботах Лучано Флориді «Artificial Agents and Their Moral Nature» та Рональда Сандлера «Ethics and Emerging Technologies».

Формулювання цілей дослідження. 1) Проаналізувати соціально-антропологічний зміст проблеми розвитку міжмашинної взаємодії в контексті медіафілософського праксису; 2) Розглянути специфіку концепту штучно створених інтелектуальних систем в середовищі M2M; 3) Виокремити та осмислити рефлексію розвитку соціокогнітивних практик міжмашинної взаємодії, їх соціогуманітарний потенціал.

Виклад основного матеріалу

Творці технологій завжди орієнтувалися на своє розуміння того, що таке людський інтелект і як влаштована розумна поведінка, щоб відтворити інтелект, реалізований природою на біологічному субстраті, на субстраті комп'ютерної технології. Показово, що сама ідея про можливість такого відтворення, вписується в дуалістичну традицію європейської думки. У свою чергу, розуміння природи інтелекту мінялося значною мірою під впливом технологічної думки. Адже порівняння того, що робить людина, з тим, що може зробити розумна машина, навіть у випадку якщо машина не справляється з людською формою інтелектуальної діяльності, кінець кінцем конструює людину в термінах машини [10].

Кібернетичні витоки часто застосовуються в антропології, про те, що людина це істота, що переробляє інформацію, здатна до збереження і накопичення, і що культура в кінцевому результаті може бути розглянута як семіотична макросистема, функція якої полягає в поза генетичній передачі комплексу інформації від одного покоління до іншого, спираючись на культурні «коди» або мови, до яких відноситься, разом з природною мовою і інший семіотичні системи. Таким чином, вивчення культури зводиться до опису і аналізу цих культурних кодів, що свого роду програмами, що регулюють людську поведінку [8].

У сучасному світі штучні інтелектуальні системи використовуються буквально у всіх сферах життєдіяльності людини і кардинальним чином трансформують умови її існування. Спостерігається стійке збільшення масштабів застосування штучних інтелектуальних систем в повсякденному житті.

Повсякденність, як вимір антропосфери, де значною мірою формується людина, її характер і світогляд, піддається різного роду трансформаціям, спричинених активним застосуванням цифрових технологій. Перетворюючи структуру повсякденного життя, технології неминуче змінюють тим самим і саму людину. В даний час техніка виступає найбільш активною силою, під впливом якої повсякденність динамічно видозмінюється. Активне застосування систем з елементами штучного інтелекту істотно перетворює повсякденну реальність і формує особливий тип цифрового світосприйняття людини. Сучасна повсякденність складається з продуктів технічної цивілізації, від яких неможливо абстрагуватися, у зв'язку з чим технології стають провідним фактором формування ціннісних орієнтирів людини. У зв'язку з цим виникає необхідність філософсько-антропологічного осмислення наслідків застосування нових технологій, які непомітно входять у життя людства і стають його невід'ємною частиною.

Наслідки поширення штучних інтелектуальних систем носять дуальний характер для людини. Засоби масової інформації та реклами, стимулюючи необмежений розвиток матеріальних потреб, активізують широке застосування різних штучно створених інтелектуальних систем в побуті. Техніка, оснащена елементами штучного інтелекту, що є засобом підвищення

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ І ТЕХНІКИ

рівня комфорту і безпеки, стає характерною рисою повсякденного побуту. При цьому вже не кошти використовуються для зручності людини, а навпаки, людина стає заручником цих коштів. Досягнення комфорту в повсякденному житті, культивування надмірних потреб, орієнтація на споживання здатні привести до «розмивання» людської екзистенції і деградації особистості, до формування індивіда, що представляє собою автомат, нездатний до творчої креативної активності, діяльність якого спрямована тільки на виконання закладеної в нього екзопрограми.

Нові технології дають державі і корпораціям інструменти прямого та непрямого спостереження і контролю над особистістю для здійснення управління соціумом, що тягне за собою позбавлення індивіда свободи волі і перетворення його на слухняного споживача, позбавленої критичного мислення цифровимірної людини. Проблема тотального стеження, в якій опиняється сучасна людина на рівні повсякденного життя стала реальністю вже сьогодні.

Виникає питання про перспективи адаптації людини до непередбачуваної нової реальності, яка раніше завжди здавалася їй простою, зрозумілою і знайомою. Сучасна цифрова реальність з гігантським технопарком штучно створених інтелектуальних систем - мало досліджена реальність, яка обумовлює значну некерованість зростаючих динамічних змін соціуму, культури і самої людини. Створюючи системи з елементами штучного інтелекту, людина віддає їм право прийняття рішень в різних областях діяльності, тим самим потрапляючи в середовище, яке управляється вже не нею, а машинами. В результаті формується штучна інтелектуальна повсякденність, що володіє новими властивостями в порівнянні з повсякденністю попередніх часів. Ця нова реальність знаменує становлення пост людини, трансформацію антропосфери в «цифрову антропосферу».

Питання, чи здатна машина мислити, має довгу і суперечливу історію. В філософсько-антропологічному аспекті воно тісно пов'язане з двома школами: дуалістичною і матеріалістичною. З точки зору дуалізму, мислення не є матеріальним і тому розум не можна пояснити тільки за допомогою фізичних понять. З іншого боку, матеріалізм свідчить, що розум можна пояснити фізично, таким чином, говорячи про можливість існування розуму,

створеного штучно. Історія штучного інтелекту як нового наукового напрямку починається в середині XX століття. До цього часу вже було сформовано безліч передумов його зародження: серед філософів давно йшли суперечки про природу людини і процес пізнання світу, нейрофізіологи і психологи розробили ряд теорій щодо роботи людського мозку і мислення, економісти і математики задавалися питаннями оптимальних розрахунків і представлення знань про світ у формалізованому вигляді; зародився фундамент математичної теорії обчислень - теорії алгоритмів - і були створені перші комп'ютери.

Нашою реальністю стає те, що штучно створена інтелектуальна система активно взаємодіє із зовнішнім середовищем, тобто сприймає вплив навколишнього середовища і відповідним чином реагує на них. Як результат впливу середовища, система по тим чи іншим правилам формує «відповідь» (реакцію) на даний вплив. Характер активної взаємодії з середовищем, реалізованої системою, визначається властивостями даної системи і ресурсами, якими вона володіє. У процесі формування реакції на той чи інший вплив середовища система може як спиратися на свої ресурси, так і використовувати якісь інформаційні джерела зовнішнього характеру. Чим менше система залежить від інформаційних джерел і керуючих команд, тим вище ступінь її автономності. Штучно створені інтелектуальні системи - це в певному сенсі самодостатні системи, на які може покладатися вирішення певного комплексу прикладних задач. Штучні інтелектуальні системи націлені на те, щоб максимально самостійно вирішувати поставлені перед ними завдання. Структурно роботу штучних інтелектуальних систем в деякому середовищі можна розділити на три сфери: 1. Сприйняття ситуації, яка є поєднанням стану навколишнього середовища і внутрішнього стану (сенсорна сфера). 2. Формування «відповіді» (реакції) на поточну або прогнозовану ситуацію (зміна стану системи в її фазовому просторі, реконфігурація, самонавчання, самоорганізація). 3. Реалізація сформованої реакції на поточну або прогнозовану ситуацію. Штучні інтелектуальні системи здатні: досягати поставлених цілей в високodinamічному середовищі зі значним числом різномірних невизначеностей в ній; коригувати поставлені цілі; формувати нові цілі і комплек-

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ І ТЕХНІКИ

си цілей, виходячи із закладених в систему установок (мотивацій); отримувати нові знання, накопичувати досвід вирішення завдань, модифікувати свою поведінку (реакції на зміну ситуації) на основі отриманих знань і накопиченого досвіду, в тому числі навчитися вирішенню завдань, не передбачених початковим проектом системи; утворювати «спільноти» штучно створених інтелектуальних систем в середовищі M2M, спрямованих на взаємодію їх членів при вирішенні деякої загальної задачі; здійснювати самовідтворення із залученням автономних ресурсів, можливо, зі змінами в «генотипі» системи (для підтримки процесів еволюції у спільнотах штучно створених інтелектуальних систем). При такому підході поведінка таких систем наближається до людської. Можливість емуляції чи симуляції інтелектуальними системами соціальної комунікації становить складну антропологічну проблему докорінної трансформації антропосфери.

Можливості нових машин, реалізованих на штучно створених інтелектуальних системах, в плані швидкості обчислень виявилися більше людських, тому у науковому світі постало питання: які межі можливостей комп'ютерів і чи зможуть машини досягнути рівня розвитку людського мозку? У 1950 році один з піонерів в області обчислювальної техніки, англійський учений Алан Тюрінг, написав статтю під назвою «Чи може машина мислити?» [4], в якій описує процедуру, за допомогою якої можна буде визначити момент, коли машина зрівняється в плані розуму з людиною, що отримала назву тесту Тюрінга. Стандартна інтерпретація цього тесту звучить наступним чином: «Людина взаємодіє з одним комп'ютером і однією людиною. На підставі відповідей на питання людина повинна визначити, з ким вона розмовляє: з людиною чи комп'ютерною програмою. Завдання комп'ютерної програми - ввести людину в оману, змусивши зробити невірний вибір» [4].

Проблема розуміння штучного інтелекту ускладнюється ще й тим, що у філософії не вирішено питання про природу людського інтелекту. Комп'ютерне моделювання інтелекту зіткнулося з рядом труднощів, які показують недостатні евристичні можливості сучасної філософії і психології свідомості, у розумінні інтелекту.

Те розрізнення між інтелектом, розсудком і

розумом, яке приймало різні форми в історії філософії виявляло не лише різні сегменти раціональної свідомості, але і дозволяло вказувати на ті сегменти, які забезпечують продуктивний пізнавальний синтез в різних формах, розкривати за межами відтворюваного в актах мислення те, що залишається невідтворюваним залишком, творчим началом, що відноситься або до інтуїції, або до поза дискурсивних актів.

Зараз встановлено, що елементи мислення не є винятковою прерогативою людини, а є у тварин і проявляються у них в різних формах. Найбільш віддаленою від здібностей інших живих організмів властивістю ментальної інформаційної системи людини є довільне мислення в поняттях - рефлексія, властива і буденному, і теоретичному рівню пізнання [6].

Немає точного критерію досягнення комп'ютерами «розумності», хоча на зорі штучного інтелекту було запропоновано ряд гіпотез, наприклад, тест Тюрінга або гіпотеза Ньюелла - Саймона.

Штучні системи стають «розумними», «інтелектуальними» не тому, що в них є органи чуттів і розум. «Розумні» штучні системи здатні отримувати потрібну їм інформацію, накопичувати й переробляти її, обмінюватися нею між собою. І саме тому, що поведінка «розумних» речей зовні нагадує розумну поведінку людей, творці інформатики характеризують такі речі метафорами «інтелектуальний», «розумний» і говорять про властивий їм обчислювальний інтелект, про розсіану розумність, про інтелектуалізацію фізичних, хімічних, біологічних речей [2].

Незважаючи на наявність безлічі підходів як до розуміння задач штучного інтелекту, так і створенню когнітивних інформаційних систем M2M, можна виділити два основних підходи до розробки штучно створених інтелектуальних систем [13]:

- Спадний, семіотичний - створення експертних систем, баз знань і систем логічного висновку, що імітують високорівневі психічні процеси: мислення, міркування, мова, емоції, творчість і т. д.;

- Висхідний, біологічний - вивчення нейронних мереж і еволюційних обчислень, що моделюють інтелектуальну поведінку на основі біологічних елементів, а також створення відповідних обчислювальних систем, таких як нейрокомп'ютер або біокомп'ютер на базі

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ І ТЕХНІКИ

мемристорів та нейристорів.

Вважаю, що є доцільним формування гібридного підходу, при якому експертні правила умовиводів можуть генеруватися нейронними мережами, а породжуючі правила отримують за допомогою статистичного навчання. Прихильники цього підходу вважають, що гібридні інформаційні системи будуть значно сильнішими, ніж сума різних концепцій окремо.

Серед великої кількості високотехнологічних продуктів, штучно створені інтелектуальні системи в мережі M2M володіють певними особливостями, що відрізняють їх від звичайних комп'ютерних систем:

- Вони здатні вирішувати завдання не лише за заданим алгоритмом, але й за побудовою завдання, навіть якщо воно не чітко сформульовано;

- Вони здатні створювати нові алгоритми і навчатись, вдосконалюючи тим самим свої можливості.

Ці характеристики є визначальними в умовах вирішення таких завдань, які характеризуються наявністю великих масивів інформації Big Data, її неоднорідністю, неповнотою та розпорошеністю.

Більшість дослідників вважають наявність власної внутрішньої моделі світу у технічних систем передумовою їх "інтелектуальності". Формування такої моделі пов'язано з подоланням синтаксичної однобічності системи, тобто з тим, що символи або та їх частина, якою оперує система, інтерпретовані, мають семантику. Гіпотеза про необхідність внутрішньої моделі світу є дійсною в разі висунення критеріїв людської інтелектуальності до штучної, але у зв'язку з недостатнім розумінням природи і сутності інтелекту є дуже хиткою основою.

Характеризуючи особливості інтелектуальних систем, Л. Т. Кузін визначає такі їх властивості: 1) наявність в них власної внутрішньої моделі зовнішнього світу; ця модель забезпечує індивідуальність, відносну самостійність системи в оцінці ситуації, можливість семантичної і прагматичної інтерпретації запитів до системи; 2) здатність поповнення наявних знань; 3) здатність до дедуктивного висновку, тобто до генерації інформації, яка в явному вигляді не міститься в системі; ця якість дозволяє системі конструювати інформаційну структуру з новою семантикою і практичною спрямованістю; 4)

вміння оперувати в ситуаціях, пов'язаних з різними аспектами нечіткості, включаючи "розуміння" природної мови; 5) здатність до діалогового взаємодії з людиною; 6) здатність до адаптації [2].

На питання, чи всі перераховані умови є обов'язковими, необхідні для визнання системи інтелектуальною, вчені відповідають по-різному. У реальних дослідженнях, як правило, визнається абсолютно необхідним наявність внутрішньої моделі зовнішнього світу, і при цьому вважається достатнім виконання хоча б однієї з перерахованих вище умов.

Недоліком існуючих штучно створених інтелектуальних систем є те, що інформація в них передається односторонньо, на відміну від головного мозку людини, де одночасно функціонують мільйони нейронів, які забезпечують паралельну обробку великих масивів різномірної інформації. Саме тому в основу роботи вчених лягло прагнення створити прототип системи штучного інтелекту з допомогою нанотехнології, що дозволить машині працювати подібно клітинам головного мозку - одночасно зчитуючи та обробляючи інформацію в різних напрямках. Іншими словами, робот зможе приймати рішення в незнайомій ситуації, яка не описана в його програмі, на основі того, що він пережив в минулому, використовуючи знання, отримані в процесі навчання, за аналогією до життя людини [7].

Спробою реалізувати функціонал мозку в M2M став принцип створення штучних нейронних мереж, що симулював би роботу нейронів. Формуються вони з елементів, які відтворюють елементарні функції біологічного нейрона. Штучні нейронні мережі відтворюють певні властивості, які притаманні мозку людини. Вони навчаються на основі досвіду, узагальнюють свій досвід, здатні виділяти головне з інформації, що надходить.

Для моделей, побудованих за типом нейронних мереж людського мозку на мемристорах, характерно легке розпаралелювання алгоритмів і висока продуктивність. З людським мозком їх зближує важлива властивість, яка відсутня в простих електронних машинах: нейронні мережі працюють навіть за умови неповної інформації про навколишнє середовище, тобто, як і людина, вони можуть відповідати не тільки "так" або "ні", але і "не знаю точно, але скоріше так". Нейронним ме-

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ І ТЕХНІКИ

режам сьогодні під силу розпізнавання сигналів, мови, зображень, пошук даних, фінансове прогнозування, шифрування даних.

Нейромережний підхід використовується у великій кількості завдань - для кластеризації інформації з Інтернету, для імітації та моделювання складно влаштованого людського мозку, для розпізнавання образів і ін. Зараз продовжується вдосконалення методів синхронної роботи нейронних мереж на паралельних пристроях.

Нейронних мережі здатні до самонавчання, самоналаштування, гнучкості конфігурації, високої ефективності. Серед найбільш відомих сьогодні нейронних мереж виділяють мережі Хопфілда, нейронні мережі зі зворотним поширенням похибки і самоорганізовані карти. Здатність машини до самонавчання стане ключовим кроком в трансформації М2М. Бази даних та пошукові системи М2М можуть стати своєрідною енциклопедією для смарт-технологій. Аналізуючи пошукові запити, пошукові агенти вже здатні навчатися і підлаштовувати результати відповідно до потреб.

Предметом інтересу дослідників штучного інтелекту стають також питання про знання, які не пов'язані безпосередньо з технологічними питаннями і є досить автономними щодо розробок інтелектуальних систем. Це насамперед належить до питання «що є знання?». Автономний процес формування баз знань дає можливість відмовитися від дачі відповіді на це питання, адже загальноприйнятої відповіді не існує.

Термін «знання» придбав у цифровій реальності специфічний зміст, який Д.А.Поспелов характеризував таким чином: під знаннями розуміється форма подання інформації ЕОМ, якій притаманні такі особливості, як: а) внутрішня інтерпретованість (коли кожна інформаційна одиниця повинна мати унікальне ім'я, за яким система знаходить її, а також відповідає на запити, в яких це ім'я згадано); б) структурованість (включеність одних інформаційних одиниць до складу інших); в) зв'язність (можливість завдання тимчасових, просторових чи іншого роду відносин); г) семантична метрика (можливість завдання відносин, що характеризують ситуаційну близькість); д) активність (виконання програм ініціюється поточним станом інформаційної бази). Саме ці характеристики відрізняють знання в штучно створеній

інтелектуальній системі від даних - тобто вони визначають ту межу, за якою дані перетворюються в знання, а бази даних - в бази знань. Разом з тим такі риси, як внутрішня інтерпретованість, структурованість, зв'язність, семантична метрика і активність притаманні будь-яким більш-менш великим блокам людських знань і в цьому сенсі знання в комп'ютерній системі можна розглядати як модель того чи іншого фрагмента людського знання.

Дослідження розвитку М2М в напрямку створення штучного інтелекту перетворилось на ключову стратегію транснаціональних ІТ-компаній. Такі технічні гіганти, як Google, Facebook, Apple, Baidu і Microsoft, борються за залучення провідних умів у цій галузі. Відродження досліджень штучного інтелекту відбувається, здебільшого, через ряд революційних досягнень, пов'язаних з явищем, відомим як «глибоке навчання».

Одна з теоретичних властивостей нейронних мереж - здатність до навчання. Нейронні мережі не програмуються у звичному розумінні цього слова, вони навчаються. Можливість навчання - одна з головних переваг нейронних мереж перед традиційними алгоритмами. Технічно навчання полягає в знаходженні коефіцієнтів зв'язків між нейронами. У процесі навчання нейронна мережа здатна виявляти складні залежності між вхідними даними і вихідними, а також виконувати узагальнення. Це означає, що в разі успішного навчання мережа зможе повернути вірний результат на підставі даних, які були відсутні в навчальній вибірці, а також неповних та або «зашумлених», частково перекручених даних.

Хоча машинне навчання набуло домінуючі позиції у сфері штучного інтелекту, у нього все ж є недоліки. По-перше, воно займає дуже багато часу. По-друге, машинне навчання все ж не може бути істинним мірилом комп'ютерного інтелекту, воно використовує винахідливість людини і його абстрактні поняття, що дозволяють машині вчитися.

На відміну від машинного навчання, глибоке навчання в більшості випадків проходить неконтрольовано. Так, для нього необхідно створити великі нейронні мережі, які дозволяють комп'ютеру самостійно вчитися і «думати» без необхідності в безпосередньому втручанні людини. Глибоке навчання - набір алгоритмів машинного навчання, які намагаються моделю-

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ І ТЕХНІКИ

вати високорівневі абстракції в даних, використовуючи архітектури, що складаються з безлічі нелінійних трансформацій.

Глибоке навчання зовсім не схоже на комп'ютерну програму, вважає психолог і фахівець в сфері штучного інтелекту Гері Маркус. Як правило, комп'ютерний код пишеться відповідно з дуже суворими логічними етапами. На думку Маркуса у глибокому навчанні ми бачимо щось зовсім інше. У ньому немає безлічі інструкцій, які свідчать: якщо це істинно, то роби те.

Замість лінійної логіки глибоке навчання засноване на теоріях про те, як діє людський мозок. Програма складається з переплетених шарів взаємопов'язаних вузлів. Вона навчається шляхом зміни поєднань з'єднань між вузлами після кожного нового досвіду.

Глибоке навчання продемонструвало потенціал як основа для програмного забезпечення, здатного працювати на емоціях чи події, описані в тексті (навіть якщо вони не виражені явно), розпізнавати предмети на фотографіях і робити складні передбачення про можливе майбутнє поведінці людини.

Найбільш поширеними архітектурами, що дозволяють реалізувати "глибоке навчання" є:

- Deep Belief Network (DBN);
- Autoencoder;
- Convolutional neural network (CNN).

З перерахованих вище архітектур нейронних мереж найкращі результати в задачах ідентифікації об'єктів на статичному зображенні та їх класифікації продемонструвала архітектура CNN.

Ідея CNN або згортальної нейронної мережі полягає в чергуванні згортальних шарів і використання на виході повнозв'язного шару нейронів, які в цілому утворюють ансамбль спеціалізованих нейромереж.

Рей Курцвейл, винахідник, що стоїть біля витоків таких напрямків комп'ютерної науки, як розпізнавання мови і символів, синтез музики, віртуальна реальність і штучний інтелект, у своєму інтерв'ю журналу «Computer world» виклав свій погляд на майбутнє штучного інтелекту. Згідно з його точки зору, викладеної також в його роботі «Сингулярність поруч: коли людство вийде за межі біології» [11]. Курцвейл пророкує, що врешті-решт людський і комп'ютерний інтелекти зіллються і не відрізнятимуться. Обсяг даних про мозок лю-

дини, які збирають вчені, з кожним роком збільшується майже вдвічі; у міру отримання все нових даних про конкретні ділянки мозку, люди досить скоро і швидко зможуть створювати докладні математичні моделі цих ділянок. За найскромнішими підрахунками, до кінця 2020-х років ми отримаємо дуже точну, детальну емуляцію роботи всіх ділянок мозку. Десять квадрильйонів (тобто 10¹⁶) операцій в секунду - цілком достатньо для того, щоб емулювати всі ділянки мозку людини. Люди навчатися об'єднувати переваги людського інтелекту, зокрема здатність розпізнавати образи, з тими можливостями, в яких, як уже очевидно, машини нас перевершують. Більше того, до кінця 2040х років один кубічний дюйм мікросхеми на нанотрубках буде в 100 мільйонів разів більш потужним, ніж мозок людини. Що стосується програмного забезпечення, то в 3030х роках машини зможуть звертатися до власного вихідного коду й удосконалювати його в рамках все більш прискореного циклу проектування. Тому врешті-решт ці системи стануть значно більш інтелектуальними, ніж люди, і будуть поєднувати в собі переваги біологічного та небіологічного інтелекту. До кінця 2020х років нанороботи (тобто машини розміром, порівняним з молекулою, що володіють функціями руху, обробки і передачі інформації, виконання запрограмованих команд, а також здатні до створення своїх копій, тобто самовідтворення) будуть володіти серйозними обчислювальними, комунікативними і роботизованими можливостями. Наприклад, нанороботичні білі кров'яні тільця зможуть завантажувати програмне забезпечення для конкретного патогенного мікроорганізму в тілі людини і руйнувати його буквально за кілька секунд, при тому що наші біологічні кров'яні тільця витрачають на це кілька годин. Нанороботи, спрямовані в мозок, дозволять людині значно розширити можливості свого інтелекту, ми зможемо вийти за межі біологічних меж і замінити наявне у нас «людське тіло версії 1.0» на кардинально оновлену версію 2.0, тим самим радикально збільшити тривалість життя. Небіологічних частина буде збільшуватися приблизно в 1000 разів за десять років, і біологічна частина в кінцевому підсумку стане дуже незначною. У XXII столітті, за прогнозом Курцвейла, ми будемо використовувати можливості матерії та енергії на Землі і навколо неї

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ І ТЕХНІКИ

для підтримки обчислювальних процесів, і інтелектуальні обчислення почнуть розповсюджуватися по решті частини всесвіту. Однак при конструюванні нових машин ми завжди повинні усвідомлювати, які можливі наслідки від їх застосування [12].

В даний час активне дослідження нейронних мереж і глибинного навчання поступово переміщується з академічних інститутів та організацій в сторону корпорацій, що працюють в галузі інформаційних технологій. Тому є кілька причин. По-перше, корпорації розуміють, що Інтернет, а разом з ним і суспільство змінюються, і необхідно передбачити, бажано швидше за інших, що ж буде потрібно суспільству завтра. Розвиток технологій, пов'язаних з нейронними мережами, які демонструють порівнянне з людським якість вирішення низки завдань, таких як класифікація зображень чи розуміння семантики текстів, виглядає дуже перспективним з цієї точки зору. По-друге, дослідження глибинного навчання вимагає значних обчислювальних ресурсів, яких часто не вистачає в академічному середовищі, але зазвичай в достатній кількості у IT-компаній.

Амбітні проекти IT-компаній, претендуючи на розширення когнітивного потенціалу машин, створюють передумови для все більшої автономізації M2M. Важко спрогнозувати які будуть наслідки створення і існування штучного інтелекту в новому середовищі M2M. Зрозуміло тільки те, що створений людиною цифровий Голлем згодом зможе перевершити людські можливості.

У своїй книзі *Computer Power and Human Reason* Вейценбаум, автор програми Eliza, вказав на деякі потенційні загрози, з якими стикається суспільство у зв'язку з розвитком штучного інтелекту. Одним з найважливіших доводів Вейценбаума є те, що в результаті досліджень в галузі штучного інтелекту здається вже не такою неймовірною ідеєю про те, що люди являють собою окремий вид автоматів, а ця ідея призводить до втрати самостійності або навіть людяності [15].

«Корисність» штучного інтелекту можна розуміти як «розвантаження» людини: машині довіряється усе, що підзвітно лівій півкулі, а людина, що співпрацює з машиною, доповнює у роботі правої півкулі [3]. Якщо розцінювати це як вид «симбіозу», то, ймовірно, цим

можна пояснювати і відмічене нині вивільнення ірраціональності, що сьогодні привертає особливу увагу.

Екзистенціалізм поставив закономірне питання: чи не стоїть людина на порозі такої зміни довкілля, яка виявиться вища за її адаптаційні можливості. За М.Гайдеггером найзловісніший гість сучасності - бездумність. Свою думку М.Гайдеггер аргументує тим, що завдяки досягненням людського інтелекту пізнання усього доступно так швидко і так дешево, що в наступну мить так само швидко забувається. Людина рятується втечею від мислення, а така втеча і є основа для бездумності. Подібно до того, як осліпнути ми можемо тому, що були зрячими, так само ми можемо стати бездумними лише тому, що в самій основі свого буття людина має здатність до мислення.

Сучасна людина заперечує свою втечу від мислення, посилаючись на те, що об'єми наукових досліджень сьогодні значно перевершують минулі віки. М.Гайдеггер стверджує, що наукові дослідження пов'язані з приватним видом мислення, витрачатися на який дуже вигідно і корисно. Захоплюючись обчислюючим мисленням, людина рятується втечею від осмислюючого роздуму, мотивуючи це тим, що осмислюючий роздум парить над дійсністю, втратив ґрунт, не в силах допомогти справитись з повсякденними справами, є марним у вирішенні практичних питань [6].

Висновки і перспективи подальших розвідок

Перший винахід надінтелектуальної машини стане останнім винаходом, який коли-небудь зможе зробити людина. Цьому "вибуху інтелектуальності" Вернор Віндж дав іншу назву - технологічна перевага. За його прогнозами, протягом тридцяти років люди отримають технологічні засоби для створення надлюдського інтелекту. Незабаром після цього ера людей закінчиться.

Стівен Хокінг зазначив, що примітивні форми штучного інтелекту, вже існуючі на сьогоднішній день, довели свою корисність, але він побоюється, що людство створить щось таке, що перевершить свого творця. Такий розум візьме ініціативу на себе і стане сам себе вдосконалювати з усе зростаючою швидкістю. Можливості людей обмежені занадто повільною еволюцією, ми не зможемо змагатися зі швидкістю машин і програємо [14].

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ І ТЕХНІКИ

З точки зору глобальних ризиків, одна з найбільш критичних обставин у зв'язку з штучно створеною інтелектуальною системою, це те, що вона може посилити свій інтелект надзвичайно швидко. Очевидна причина підозрювати таку можливість - це рекурсивне самополіпшення. Така система стає розумнішою, в тому числі розумнішою щодо написання внутрішньої когнітивної функції, тобто здатна переписати свою існуючу когнітивну функцію, щоб вона працювала краще. Це зробить такі системи ще розумнішими, в тому числі розумнішим щодо завдання перероблення себе [8].

Успіх штучного інтелекту може стати початком кінця людської раси. Майже будь-яка технологія, потрапляючи в зловмисні руки, виявляє потенційні можливості для заподіяння шкоди, але коли йдеться про штучно створені інтелектуальні системи, виникає нова проблема, пов'язана з тим, що ці зловмисні руки можуть належати самій технології [9].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Індустрія наукових знань: вплив на соціогуманітарну сферу. Монографія / В. С. Лук'янець, О. М. Кравченко, О. Я. Мороз [та інші] – Київ : УкрСІЧ, 2015. – 407 с.
2. Кузин, Л. Т. Основы кибернетики: В 2-х т. Т. 2. Основы кибернетических моделей / Л. Т. Кузин – Москва : Энергия, 1979. – 584 с.
3. Ротенберг, В. С. Внутрішня мова і динамізм поетичного мислення / В. С. Ротенберг // Філософські науки. – 1991. – № 6. – С. 157–164.
4. Тьюринг А. Могут ли машины мыслить? / А. Тьюринг // С прил. ст. Дж. фон Неймана «Общая и логическая теория автоматов». – 2004. – 67 с.
5. Утехин, И. Взаимодействие с «умными вещами»: введение в проблематику / И. Утехин // Антропологический форум 17. – 2012. – С. 134–156.
6. Философия искусственного интеллекта // Материалы Всероссийской междисциплинарной конференции. – 2005. – Москва : ИФ РАН, 2005. – 400 с.
7. Швирков, О. І. Проблема штучного інтелекту і людиновимірність штучних інтелектуальних систем : дис... канд. філос. наук: 09.00.09 / О. І. Швирков. — Житомир, 2006. – 170 с.
8. Юдовски, Е. Искусственный интеллект как позитивный и негативный фактор глобального риска [Електронний ресурс] / Е. Юдовски. – Режим доступу:

На відміну від людини, на думку вчених, машини, що наділені штучним інтелектом, матимуть більше можливостей для отримання інформації. Так само як і людина вони можуть отримувати знання за допомогою слухових, зорових та сенсорних аналізаторів, а також з електронних носіїв (наприклад, Інтернет). Можливості пам'яті робота не залежать від настрою, умов середовища перебування та особистих можливостей, відповідно інтелектуальна машина здатна запам'ятовувати більше інформації та ефективніше виділяти якісну.

Перспективним напрямком продовження даного дослідження вбачається проведення належної соціогуманітарної експертизи потенційних загроз розвитку штучно створених інтелектуальних систем, етичних та аксіологічних передумов екзистенційної готовності людини до трансформацій життєсвіту під впливом штучно створених інтелектуальних систем.

<http://www.scribd.com/doc/6250354>. – Назва з екрана. – Перевірено 26.11.2015.

9. Floridi, L. Artificial Agents and Their Moral Nature / L. Floridi // Philosophy of Engineering and Technology. – 2014. – Vol. 17. – P. 185–212. doi: 10.5860/choice.37-0072.
10. Hayles, K. A. How We Became Posthuman: Virtual Bodies in Cybernetics, Literature, and Informatics / K. A. Hayles. – Chicago : University of Chicago Press, 1999. – 364 p. doi: 10.5860/choice.37-0072.
11. Kurzweil, R. The singularity is near: When humans transcend biology / R. Kurzweil. – New York : Penguin, 2006. – 672 p. doi: 10.2307/20031996.
12. Kurzweil, R. How to Make a Mind / R. Kurzweil // Futurist – 2013. – Vol. 47. – № 2. – P. 14–17.
13. Turing, A. The essential Turing: seminal writings in computing, logic, philosophy, artificial intelligence, and artificial life, plus the secrets of Enigma / A. Turing, Copeland B. J. – Oxford : Oxford University Press, 2004. – 600 p.
14. Stephen Hawking : Transcendence looks at the implications of artificial intelligence-but are we taking seriously enough? [Електронний ресурс] / S. Hawking, S. Russell, M. Tegmark, F. Wilczek // The Independent. – 2014. – Режим доступу : <http://goo.gl/Me91ha>. – Назва з екрана. – Перевірено 26.11.2015.
15. Weizenbaum, J. Computer power and human reason: From judgment to calculation / J. Weizenbaum. – Oxford : W. H. Freeman & Co, 1976. – 300 p. doi: 10.2307/3103715.

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ І ТЕХНІКИ

Ю. Д. ГЕНСИЦКИЙ^{1*}

^{1*}Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (Киев), эл. почта yuraletter@gmail.com,
ORCID: 0000-0003-0858-6862

ФИЛОСОФСКО-АНТРОПОЛОГИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ РАЗВИТИЯ ИСКУССТВЕННО СОЗДАННЫХ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ СИСТЕМ

Цель. Осмысление философско-антропологического значения развития искусственно созданных интеллектуальных систем требует проведения анализа социально-антропологического содержания проблемы развития межмашинного взаимодействия в контексте медиафилософского праксиса, антропологического содержания природы интеллекта, рассмотрения специфики концепта искусственно созданных интеллектуальных систем в среде М2М, развития социокогнитивных практик межмашинного взаимодействия, их социогуманитарного потенциала. **Методология исследования.** Реализация цели видится в использовании научно-теоретической базы медиафилософии, философской антропологии, медиафилософского подхода к пониманию общества, науки и техники, использовании публикаций по выбранной тематике исследования. **Научная новизна.** Рассмотрены концепт искусственно созданных интеллектуальных систем в аспекте социогуманитарного потенциала их становления и развития в среде М2М. Проанализирована проблема машинного обучения как технология трансформации М2М. Очерчены антропологические угрозы развития искусственно созданных интеллектуальных систем. **Выводы.** С точки зрения глобальных рисков, одно из самых критических обстоятельств в связи с искусственно созданной интеллектуальной системой, это то, что она может усилить свой интеллект чрезвычайно быстро. Очевидная причина подозревать такую возможность - это рекурсивное самоулучшение. Такая система становится умнее, в том числе умнее по написанию внутренней когнитивной функции, то есть способна переписать свою существующую когнитивную функцию, чтобы она работала лучше. Это сделает такие системы еще умнее, в том числе умнее в аспекте переработки себя. Успех искусственного интеллекта может стать началом конца человеческой расы. Почти любая технология, попадая в злонамеренные руки, выявляет потенциальные возможности для причинения вреда, но когда речь идет об искусственно созданной интеллектуальной системе, возникает новая проблема, связанная с тем, что эти злонамеренные руки могут принадлежать самой технологии.

Ключевые слова: искусственно созданная интеллектуальная система, межмашинная среда, искусственный интеллект, нейронная сеть, машинное обучение

YU. D. GENSITSKIY^{1*}

^{1*}National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv), e-mail yuraletter@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0858-6862

PHILOSOPHICAL AND ANTHROPOLOGICAL IMPORTANCE OF DEVELOPMENT OF ARTIFICIALLY CREATED INTELLIGENT SYSTEMS

Purpose. Understanding the philosophical and anthropological importance of the development the artificial intelligence systems requires the analysis of the socio and anthropological content of intercomputer problems of interaction in the context of media philosophical praxis, anthropological maintenance of intellect nature, considering the specifics of the concept of artificial intelligence systems in the environment of M2M development of socio-cognitive practices of intercomputer interaction of social and humanitarian potential. **Methodology.** The implementation target is seen in the use of scientific and theoretical basis of the media philosophical, philosophical anthropology, the media philosophical approach to understanding society, science and technology, the use of publications on selected topics of research. **Scientific novelty.** The concept of artificial intelligence systems in the aspect of social and humanitarian potential of their formation and development in the environment of M2M was considered. The problems of machine learning as technology transformation M2M were analysed. The anthropological threats to the development of artificially created intelligent systems were defined. **Conclusions.** From the global risks point of view, one of the most critical circumstances due to the artificial intelligent system can strengthen its intelligence very quickly. The obvious reason for suspecting such an opportunity - a recursive self-improvement. Such system becomes smarter, including the intelligent writing of internal cognitive function, that the ability to rewrite their existing cognitive function to make it work better. This will make such systems more

© Генсіцкий Ю. Д., 2015

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ І ТЕХНІКИ

intelligent, and smarter in terms of the processing itself. The success of artificial intelligence may be the beginning of the end of the human race. Almost any technology falling into malicious hands reveals the potential for harm, but when it comes to artificial intelligent system, there is a new problem with the fact that these malicious hands may belong to the technology itself.

Key words: artificial intelligence system designed, inter-machine environment, artificial intelligence, neural networks, machine learning.

REFERENCES

1. Lukianets V.S., Kravchenko O.M., Moroz O.Ya. *Industriia naukovykh znan: vplyv na sotsiohumanitarnu sferu* [The industry of scientific knowledge: the impact on the world socioetra]. Kyiv, UkrSICH Publ., 2015. 407 p.
2. Kuzin L.T. *Osnovy kibernetiki: V 2-kh t. T. 2. Osnovy kiberneticheskikh modeley* [Fundamentals of Cybernetics: In 2 vo. Vol.2 . Fundamentals of cybernetic models]. Moscow,:Energiya Publ., 1979. 584 p.
3. Rotenberh V.S. Vnutrishnia mova i dynamizm poetychnoho myslennia [Inner speech and the dynamism of poetic thinking]. *Filosofski nauky – Philosophy sciences*, 1991, no. 6, pp. 157-164.
4. Tyuring A. *Mogut li mashiny myslit?* [Can the machines think?], 2004. 67 p.
5. Utekhin I. Vzaimodeystviye s «umnymi veshchami»: vvedeniye v problematiku [Interaction with "smart things": introduction to issues]. *Antropologicheskii forum 17* [Anthropological forum 17], 2012, pp. 134-156.
6. Filosofiya iskusstvennogo intellekta [The philosophy of artificial intelligence]. *Materialy Vserossiyskoy mezhdistsiplinarnoy konferentsii* [Materials of all-Russian Interdisciplinary Conf.]. Moscow, IF RAN Publ., 2005. 400 p.
7. Shvyrykov O.I. *Problema shtuchnogo intelektu i liudynovymirnist shtuchnykh intelektualnykh system* Dok. Diss. [The problem of artificial intelligence and luginbill artificial intelligent systems. Doc. Diss.]. Zhytomyr, 2006. 170 p.
8. Yudkovski Ye. *Iskusstvennyy intellekt kak pozitivnyy i negativnyy faktor globalnogo riska* [Artificial intelligence as a positive and negative factor in global risk]. Available at: <http://www.scribd.com/doc/6250354>. (Accessed 26.Nov.2015).
9. Floridi L. Artificial Agents and Their Moral Nature. *Philosophy of Engineering and Technology*, 2014, vol. 17, pp. 185-212. doi: 10.5860/choice.37-0072.
10. Hayles K.A. *How We Became Posthuman: Virtual Bodies in Cybernetics, Literature, and Informatics*. Chicago, University of Chicago Press Publ., 1999. 364 p. doi: 10.5860/choice.37-0072.
11. Kurzweil R. The singularity is near: When humans transcend biology. New York, Penguin Publ., 2006. 672 p. doi: 10.2307/20031996.
12. Kurzweil R. How to Make a Mind. *Futurist*, 2013, vol. 47, no. 2, pp. 14-17.
13. Turing A., Copeland B.J. The essential Turing: seminal writings in computing, logic, philosophy, artificial intelligence, and artificial life, plus the secrets of Enigma. Oxford, Oxford University Press Publ., 2004. 600 p.
14. Hawking S., Russell S., Tegmark M., Wilczek F. Stephen Hawking : Transcendence looks at the implications of artificial intelligence-but are we taking seriously enough? *The Independent*, 2014. Available at : <http://goo.gl/Me91ha>. (Accessed 26.Nov.2015).
15. Weizenbaum J. *Computer power and human reason: From judgment to calculation*. Oxford, W. H. Freeman & Co Publ., 1976. 300 p. doi: 10.2307/3103715.

Стаття рекомендована до публікації д. філ. н., проф. В. В. Хмілем (Україна)

Надійшла до редколегії 23.11.2015

Прийнята до друку 03.12.2015

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

УДК 141.319.8.: [51:1]

А. М. МАЛІВСЬКИЙ¹

¹Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту імені акад. В. Лазаряна (м. Дніпропетровськ), ел. пошта telepat-57@mail.ru, ORCID: 0000-0002-6923-5145

АНТРОПОЛОГІЧНА ІНТЕНЦІЯ ФІЛОСОФУВАННЯ РЕНЕ ДЕКАРТА ТА ЇЇ ПРОЯВ У ТЕКСТІ «ПРАВИЛ»

Мета: виходячи з бачення філософії Нового часу як відповіді на виклики епохи щодо побудови об'єктивної картини світу та саморозбудови людини, проаналізувати основні варіанти оцінки амбівалентності базової інтенції філософування Декарта в дослідницькій літературі та уточнити характер її двозначності. Обґрунтувати домінуючий характер антропологічної інтенції в тексті «Правил для керування розумом». **Новизна.** Уточнено характер амбівалентності базової інтенції тексту «Правил» як форми прояви двох основних, протилежно спрямованих запитів Нового часу, а саме - запиту на об'єктивність наукових знань та запиту на антропологію як наріжний камінь філософії. Автором статті обґрунтовано домінування антропологічної складової тексту «Правил» над науковими знаннями. **Висновки.** Окреслені основні прояви амбівалентності базової настанови філософування Декарта як побудови об'єктивної картини світу та саморозбудови людини. Акцентовано детермінуючий вплив на процес становлення базової інтенції, по-перше, специфіки досвіду математичного знання та платонівсько-аристотелівська традиція філософування, по-друге - персоналі стичної традиції християнства. В ході звертання до тексту «Правил» Декарта аргументується двозначність його базової настанови, уточнено її характер та обґрунтовується домінування антропологічної інтенції.

Ключові слова: антропологія, редукціонізм, амбівалентність, об'єктивність, саморозбудова людини.

Актуальність теми дослідження

В дослідницькій літературі останнього часу спостерігається тенденція відмови від редукціоністського тлумачення філософування Декарта та посилення уваги до антропологічної інтенції його спадщини. Означені зрушення актуалізують задачу осмислення двозначності базової інтенції в творчій спадщині Декарта.

Кожна епоха історії філософії має свій образ та уявлення про спрямованість вчення Рене Декарта. Донедавна мало місце домінування редукціоністського тлумачення філософування Декарта та відсутності належної уваги до антропологічної інтенції, в контексті якого суб'єктивність людини постає як знеособлений внутрішній світ. Ганна Арендт, наприклад, однозначно пов'язує своєрідність новочасової філософії з деперсоналізованим сумнівом Декарта, котрий «займає центральну позицію» [11, с.274]. Для Поля Рікера також аксіоматичною є теза щодо своєрідності суб'єкта сумніву у Декарта як його знеособленості [7, с.12]. Відсутність належної уваги до наявності та своєрідності антропологічної інтенції філософування Декарта сприяє формуванню позірної видимості аксіоматичного характеру дегуманізованості та деперсоналізованості образу людини в текстах Декарта, на чому наполягає

Жак Марітен, котрий, аналізуючи чинники становлення сучасної цивілізації, наголошує: «Декарт і вся раціоналістическая философия... здесь... кроется глубинный источник крайней бесчеловечности, базирующейся на рационализме цивилизации» [6, с.256].

Істотно, що відтворення подібних поверхових тлумачень спадщини Декарта має місце і в ході дослідження етичних концепцій Нового часу. В статті Джіла Крайє «Концепція моральної філософії» акцентується прагнення мислителів Нового часу наслідувати метод Евкліда та поширити межі його конструктивного застосування поза межі математики. Репрезентативною є назва параграфу, в якому окреслюються відповідно основні моменти позиції Декарта - «Від традиційної до геометричної концепції моральної філософії» [18, р.1300-1308].

Свідчення поширеності та живучості означених редукціоністських стереотипів легко і досі знайти в українській та російській історії філософії. Російський дослідник спадщини Декарта Дмитрієв Т. проголошує детермінуючий вплив математики (як взірця достовірного пізнання) та сумніву (як ключового моменту її методології пізнання) на спосіб філософування Декарта. «Если обратиться к «Правилам для руководства ума», - пише дослідник, - то не-

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

трудно будет заметить, что в этом произведении суждения математики считаются образцами достоверного знания» [2, с.192]. Означені приклади редукованого тлумачення його вчення Декарта втрачають свою переконливість та проблематизуються за умови уваги до факту амбівалентності позиції філософа та істотності антропологічної інтенції.

А тому автор статті вбачає свою задачу в окресленні більш автентичного образу філософування Декарта, що передбачає увагу до дослідницької літератури, реконструкції контексту творчості Декарта, увагу до амбівалентності його позиції та окреслення ролі антропологічної інтенції як домінанти.

Мета дослідження

Мета: виходячи з бачення філософії Нового часу як відповіді на виклики епохи щодо побудови об'єктивної картини світу та саморозбудови людини, проаналізувати основні варіанти оцінки амбівалентності базової інтенції філософування Декарта в дослідницькій літературі та уточнити характер її двозначності. Обґрунтувати домінуючий характер антропологічної інтенції в тексті «Правил для керування розумом».

Методологічним підґрунтям аналізу виступають дослідження зарубіжних декартознавців на протязі останніх п'ятдесяти років.

Виклад основного матеріалу

Один з перших варіантів акцентування амбівалентності позиції Декарта та конкретизації специфіки її основних компонентів пропонує відомий історик філософії та перекладач текстів Декарта на англійську мову Джон Коттингем. На його думку, означена двозначність детермінована, по-перше, фактом змістовної спадкоємності позиції Декарта зі своїми попередниками (і перш за все з Платоном), орієнтованими на споглядання світу та благоговіння перед ним, по-друге, прагненням філософа радикально переосмислити попередню традицію відповідно з настановою на щільніше перетворення світу. Осмислюючи характер співвідношення двох проявів базової інтенції філософування Декарта, автор зазначає їх наскрізний характер, котрий як прірва між споглядальною та контролюючою настановою, пронизує всі частини картезіанської філософії і проявляється в несумісності метафізичного (як

споглядального) та наукового (як діяльнісного) способів [13, р.305, 309].

Проявою більш автентичного тлумачення позиції Декарта в текстах дослідника варто вважати його думки стосовно доцільності культивування моральної чистоти як чинника доброчесного життя [13, р.316].

Проте в цілому оригінальна концепція Коттингема стосовно амбівалентності філософської позиції Декарта та природи її основних компонентів недостатньо артикулює власне антропологічний характер його філософування.

Факт існування амбівалентності філософських шукань Декарта не залишився поза увагою авторитетного дослідника його творчої спадщини Ж.-Л. Марйона, чия позиція виглядає найбільш автентичною та переконливою, оскільки він недвозначно акцентує антропологічний характер базової інтенції. Зокрема Марйон справедливо відзначає глибоку відмінність між тим мисленнєвим простором, «в якому панує *Mathesis universalis*, та «другим началом картезіанської думки»» [10, с.342], яке ніколи не відступало на задній план. Він переконаний, що означена амбівалентність виходить за межі окремого твору Декарта та стосується його спадщини в цілому. В ході звертання до тексту «Дискурсії про метод» вчений зазначає: «Так інтерпретоване благородство (*generosité*) вперше створює можливість подолати відокремлення, так часто згадуване, між теоретичною роботою та *morale par provision*, котре в 1637 році розбалансувало Картезіанську справу» [21, р.117].

А оскільки наведені констатації не знайшли свого змістовного розкриття в текстах декартознавця, то ми стоїмо перед задачею переходу до більш глибокого запиту епохи Нового часу на саморозбудову людини.

Одним з перших, хто на початку ХХ ст. зафіксував істотність для цієї епохи антропології, був Ернст Касіер. До числа сутнісних рис останньої належить вимога відповідності науковому духу, а тому в якості єдино надійної наукової основи нової антропології постає нова космологія, тобто геліоцентрична система Коперника [3, с.16]. Споріднений підхід відтворюється в тексті сучасного дослідника біографії Декарта Девідом Кларком, котрий також акцентував існування фундаментального виклику традиційній картині всесвіту в вигляді радикального зміщення людини з центру творіння

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

за межі системи, пов'язане з працею М. Коперника [12, р.69].

Але для нас найбільший інтерес має форма відображення означених зрушень в сфері філософії. Глибоке прозріння щодо правомірності тлумачення картезіанського вчення як форми відповіді на запит щодо розбудови антропології містять тексти засновника екзистенціалізму Мартіна Гайдеггера. Вчення Декарта про людину як наріжний камінь нового світогляду кваліфікується ним як витoki сучасної філософської антропології: «Истолковывая человека как *subjectum*, Декарт создает метафизическую предпосылку для будущей антропологии всех видов и направлений. С восхождением антропологий Декарт празднует свой высший триумф» [8: с.54]. Але означене прозріння ще й досі залишається поза увагою дослідників як власне філософської антропології, та і дослідників Картезія.

Антропологічне спрямування філософії Нового часу останнім часом привертає все більше уваги. Репрезентативною в означеному ключі є монографія Бруно Латура під красномовною назвою «Запит стосовно способів існування: Антропологія Модерну», недавно перекладену на англійську мову [19].

Важливість поняття людини («*Human being*») як істотного компонента спадщини Декарта не залишилася поза увагою цитованого вище Котингема. Оцінюючи загальний статус проблеми природи людини в текстах французького мислителя як «дуже проблематичний», він виокремлює два ряди чинників, котрі істотно ускладнюють однозначну експлікацію позиції Декарта. Мова йде про небажання мислителя окреслити та викласти власну точку зору про існування істотної перешкоди на шляху окреслення ним власної антропології в вигляді офіційної дуалістичної онтології, котра значно ускладнює розв'язання поставленої задачі [14]. Та як уточнює Д. Кларк, «остаточний дуалізм в незавершеній теорії людини» [12, р.210] є істотною перешкодою на шляху тлумачення проблеми природи людини в незавершеній спадщині Картезія.

Неможливо погодитися з думкою Котингема стосовно епізодичного та фрагментарного характеру інтересу до природи людини в спадщині Декарта. Дослідник не визнає наскрізний характер антропологічних шукань мислителя, вважаючи, що людина стає об'єктом окремої

уваги лише в останній період творчості в ході роботи над текстом «Пасії душі» як завершальної праці та лише про інтерес в контексті розробки етичної теорії [13, р.238-239].

Зовні споріднену позицію стосовно прояви антропологічного інтересу Картезія лише в тексті «Пасії душі» займає, здавалось би, і Абель Б. Франко, хоча він принципово інакше тлумачить місце антропології в ієрархії філософських проблем великого француза. Дослідник справедливо проголошує та переконливо обґрунтовує тезу про «Пасії душі» як «головну працю» Декарта, оригінальність змісту та новизна якої недооцінюється [16, р.1].

На думку автора статті, антропологічне вчення посідає ключову роль в задуманій Декартом філософській системі. Роздуми про людину та її природу так чи інакше присутні у всіх філософських текстах Декарта. Однак, якби йому вдалося прожити ще деякий час та створити свою «Етику» (в оригіналі *la Morale*), то досить ймовірно, що Декартова антропологія постала б явною складовою, більше того - вершиною всього вчення та її не доводилося б реконструювати, доводячи саме її право на існування [4].

Як же оцінюється базова інтенція тексту «Правил» в дослідницькій літературі?

Прикладом репрезентативного підходу в історико-філософській літературі є концепція австралійського вченого Стефана Гаукрогера, котрий вказує на детермінуючу роль математики та домінування редукціоністської настанови. Окреслюючи витoki базового проекту «Правил», автор зауважує відсутність у сучасних декартознавців достовірної відповіді щодо смислу «чудесного відкриття» 1619 року, акцентуючи увагу на необхідності задовольнятися гіпотезами, де до числа основних версій відноситься математика [17, р.127]. Реалізацію власного задуму «Правил» Декарт, на думку дослідника, пов'язував з універсалізацією методології математики, тобто з поширенням її на всі сфери культури. А оскільки означена спроба закінчилася невдачею, то наслідком стало розчарування, ослаблення ентузіазму та згасання інтересу до математики [17, р.180-181].

Однак слушно зауважити, що факт амбівалентності базової інтенції вчення Декарта та істотність антропологічної інтенції не залишається поза увагою Гаукрогера. Визнаючи, що для нас і сьогодні 20-ті роки мислителя - період

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

роботи над текстом «Правил» - загадковий та недостатньо прояснений етап творчості [17, р.126], Гаукрогер наголошує на посиленому інтересі до проблеми самоосвіти, підкреслюючи - базова інтенція в ході роботи над текстом полягає в прагненні Декарта переконати самого себе [17, р.122-123]. Вагомим аргументом на користь тези щодо домінування у раннього філософа антропологічного інтересу є той факт, що в ході осмислення тексту «Дискурсії» автор інтелектуальної біографії кваліфікує особливості базового проекту як «істотно персоналістичного» [17, р.306]. До числа непрояснених місць ґрунтового дослідження Гаукрогера належить відсутність уваги до двоїстості базової інтенції та істотності антропологічної настанови в тексті «Правил».

Визнання ключового характеру антропологічної складової для філософування раннього Декарта знаходиться в центрі уваги дослідження Еверта Ван Ліувена, котрий в ході звертання до текстів «Правил» та «Дискурсії» справедливо звертає увагу на спільні моменти в обох працях - присутність та поширеність здорового глузду та майже повну ідентичність їх підзаголовків [20, р. 225, 227].

Автор виходить з визнання змістовної спадкоємності двох ранніх текстів Декарта та акцентує їх спільну проблему - вдосконалення природи людини, розв'язання якої, на його думку, в тексті «Правил» виглядає як вдосконалення ума людини за допомогою інтуїції, в тексті ж «Дискурсії» має вигляд відмови від інтуїції та зосередження уваги на конститутивній ролі живого особистісного досвіду.

Вагомим аргументом на користь тези щодо антропологічної спрямованості філософування раннього Декарта є справедливий висновок щодо автентичності тексту «Дискурсії» першого варіанту його назви, а саме - «проект всезагальної науки, котра може підняти нашу природу на більш високий щабель досконалості». При цьому слушно наголошується, що відмова від першої назви засмутила найближчих друзів мислителя - Гюйгенса та Мерсена [20, р.233]. Непереконливо в дослідженні Ліувена розставлені основні акценти стосовно амбівалентності позиції Декарта, оскільки він нехтує принциповою відмінністю її аспектів, наголошуючи на змістовній єдності задач науково знання та вдосконалення природи людини. Мова йде про розробку наукового методу як задачу «єдино-

сутнісну з вдосконалення природи людини» [20, р.238].

Нові можливості для подальшого прояснення проблематики статті надає ґрунтовна розвідка стосовно можливих варіантів перекладу та особливостей звучання оригінального тексту Картезія в контексті сучасної української мови, здійснена авторитетним українським дослідником професором Олегом Хомотою. Мова йде про публікацію, присвячену безпосередньо поняттю, котре посідає чільне місце в ґносеології Картезія - поняттю *ingenium*'у. До числа найбільш істотних в контексті даного дослідження моментів належить та обставина, що саме означене поняття (як синонім індивідуального способу пізнання), а не якесь надіндивідуальне начало є для Декарта синтезом всіх пізнавальних функцій людської душі. «Дійсно, у *Правилах* ... *ingenium* ототожнено з «чисто пізнавальною силою» (*vis cognoscens pure spiritualis*), що охоплює всю без винятку діяльність душі й супроводжує навіть роботу тих пізнавальних здатностей, які в *Правилах* Декарт вважав суто тілесними (*phantasia, memoria, imaginatio, sensus*). Особливість цієї сили у тому, що вона, як спільне тло, єднає всі пізнавальні функції...» [9, с.198]. Змістовно окреслюючи ключові імплікації *ingenium*'у та співвідносячи його з зі спорідненим *mens*, Хома справедливо акцентує пріоритетність його індивідуалізованої іпостасі, зауважуючи, що, по-перше, «...ранньому Декартовому вченню про душу був властивий певний номіналізм» [9, с.199], по-друге - «Декартів *ingenium* охоплює всю сферу *mens*, він і є, власне, умом, але у специфічному вимірі: як індивідуалізований, пов'язаний з тілом, з природними здібностями, талантами, схильностями тощо.» Істотно, що в понятті *mens* домінує інваріантне значення, в той час як *ingenium*'у - варіативне. «*Ingenium* може бути потужнішим чи слабшим, витонченішим чи пересічнішим, розвиненішим чи занедбанішим, більш чи менш удатним до чогось» [9, с.199].

Перш ніж перейти безпосередньо до тексту «Правил», доцільно привернути увагу до кількох більш пізніх свідчень Декарта на користь їх антропологічної спрямованості. Мова йде про текст «Дискурсії» та приватний лист, де він в першому випадку згадує про той метод, котрий відкрився в юності [15, АТ, VI, р. 3], в другому ж мова йде про істотність антропологічних мо-

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

тиву Декарта як один з чинників незавершеності тексту «Правил». Звертаючись до Мерсена 15 квітня 1630р., Декарт вказує на ключову роль проблеми засад належної поведінки людини як пріоритетну стосовно всіх інших проблем публікації: «Але про що я турбуюсь більш за все - та вірую, що це найбільш важливе, - так це про те, щоб дізнатися, чим мені необхідно керуватися в житті...» [15, АТ, X, р. 137]. Доцільно акцентувати увагу на той істотний факт, що формулювання даного питання супроводжується недвозначною характеристикою його як «нового проекту», що свідчить принаймні про те, що мова йде не про ту нову проблему, котра виникла в ході роботи над текстом, оскільки мова йде про нове тлумачення уже існуючої проблеми, котра постала в новому світлі.

Непересічну значимість для творчості Декарта проблеми, сформульованої в листі до Мерсена («...дізнатися, чим мені необхідно керуватися в житті...») підтверджує та важлива обставина, що означене формулювання як один з найбільш вагомих здобутків «Правил» неодноразово відтворюється на сторінках «Дискурсії» в позитивній і негативній формі. В позитивній формі мова йде про необхідність обрати шляхи, яким я маю слідувати [15, АТ, VI, р. 10]. В негативній - про необхідність позбутися дитинства, коли наставники керували нашими бажаннями, ... якби ми користувалися лише розумом [15, АТ, VI, р. 13].

Мова йде про спосіб досягнення за допомогою пізнання тих начал, котрі детермінують спосіб існування людини. Увіражаючи своє бачення людської здатності пізнання як об'єкту філософії, котра уможливило досягнення істини та досягнення мудрості, Декарт повертається до глибоких прозрінь Платона та Аристотеля про подив як начало філософування. Інакше кажучи, саме здатність пізнання як процес досягнення істини є для Декарта першочерговим об'єктом уваги та подиву. «Насправді мені здається дивовижним, що багато хто з людей старанно досліджують властивості рослин, рух зірок, перетворення металів та предмети схожих дисциплін, але в той же час мало хто думає про здоровий глузд чи про цю всезагальну мудрість...» [15, АТ, X, р. 360]. Передумовою його змістовного окреслення є акцентування спадкоємності зі спадщиною Августина, котрий в ході експлікації своєрідності нового бачення

предмету філософії проголошує вихід на перший план людини. «Люди милуються високими шпильми гір, височенними хвилями моря, широкими річищами, крутими берегами океану і кругообігом зір, а не звертаючи уваги на себе! І не дивуються, що я можу говорити про всі речі, не маючи їх перед очима» [1, с.319].

В ході конкретизації питання про форми та характер процесу пізнання ми маємо справу з проявами амбівалентності базової інтенції філософування Декарта. Мова йде про два різновекторні варіанти відповіді на питання про принципи та засоби досягнення істини. В першому випадку основна увага зосереджена на питанні про пізнання світу самого по собі, в другому - про прояснення принципів людського існування. В тексті «Правил» їх відмінність ще досить невиразна, тобто окреслена пунктиром.

Домінування орієнтації філософування Декарта на досвід математичного пізнання, як і вплив платонівсько-аристотелівської традиції, значною мірою зумовили пріоритет настанови на деперсоналізацію, котра окреслюється в ході зумовлює бачення природи процесу пізнання як плода, котрий дозріває сам по собі (арифметика та геометрія) [15, АТ, X, р.373]. Істотно, що окреслюючи специфіку власного бачення методу філософії, орієнтованого на математику, Декарт вказує на доцільність виходу за межі усталеного її бачення (більше ніж загальноприйнята математика) та озвучує ідею розробки універсальної математики як науки про порядок та міру. В означеному контексті доречним виглядає заперечення конститутивної ролі особистості в процесі досягнення істини. «... неможливо додати до чистого світла розуму нічого, щоб його так чи інакше не затьмарило» [15, АТ, X, р.373]. Аналогічним чином заперечується конститутивна роль особистісного досвіду в процесі пізнання. «...розум ніколи не може бути введений в заблудження ніяким досвідом...» [15, АТ, X, р.423].

Конститутивною передумовою становлення Картезіанського методу є, як зауважує він сам, ті вроджені особистісні задатки, котрі уможливили його а саме - здатність знаходити розв'язання задач за допомогою власних зусиль. Чинники означеної позиції зокрема пов'язані як з особливістю його власної духовної конституції: «Визнаю, що природна схильність мого ума така, що найбільше задоволення в моїх навчан-

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

нях завжди приходило не від прийняття аргументів інших, а від відкриття аргументів моїми власними зусиллями» [15, АТ, X, р.403]. І хоча він визнає право усіх людей звертатися до природного світла розуму, але водночас усвідомлює та визнає, що далеко не у всіх випадках можливо сподіватися на позитивний результат. Оскільки «...від природи не у всіх людей уми настільки схильні до дослідження речей власними силами», тобто - далеко не у всіх людей наявна здатність судження такої ж сили, як у нього [16, АТ, X, р.404].

Після прояснення начал пізнання, тобто визначення тієї нової системи координат, в якій має відбуватися процес пізнання істини, суб'єкту необхідно освоїтися в ній, тобто призвичаїтися до нових вимог та ідеалів з метою уникнення хибних шляхів. Окреслюючи свою позицію стосовно означеної проблеми, Декарт в десятому правилі вказує на доцільність формування звички до істини спочатку за допомогою більш легких речей з метою проникнення в сокровенну істину речей «Тому ми маємо вправлятися спочатку в більш легких речах, і перш за все методично, так щоб поступово звикати до наступних доступних і знайомих ніби граючись проникати в більш глибоку істину речей» [15, АТ, X, р.405]. Повертаючись до означеного моменту як надзвичайно важливого, він в кінці дванадцятого правила зазначає доцільність та належність особистісних зусиль та вправ з метою подальшого освоєння методу [15, АТ, X, р.430].

Два означені варіанти прояви амбівалентності позиції Декарт в тексті «Правил» виходять з окремого, індивідуального Я, що з'ясовується з позицій більш пізнього тексту «Дискурсії» - в першому випадку мова йде про виокремлення надіндивідуального, об'єктивного виміру, в другому протилежна настанова, спрямована на турботу та культивування власного Я. Інакше кажучи, в першому випадку формою вираження настанови на об'єктивність є наука, в другому - етика.

Висновки

В ході огляду літератури окреслено основні варіанти тлумачення в дослідницькій літературі базової інтенції тексту «Правил» як амбівалентної. Проаналізовано проблемне поле філософування Декарта в тексті «Правил» як співіснування двох основних варіантів відповіді на виклики епохи, а саме - виклику на побудову об'єктивної картини світу та виклику на саморозбудову людини. В першому випадку детермінуючий вплив має досвід математичного пізнання, як і вплив платонівсько-аристотелівської традиції, в другому - персоналізм християнства. Обґрунтовано тезу про передуючість філософування Декарта в тексті «Правил» до задачі осмислення природи математичного пізнання побудови та продемонстровано домінуючий характер антропологічної інтенції, уточнено особливості амбівалентності базової інтенції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Августин Святий. Сповідь. / Августин Святий [Пер. з лат. Ю. Мушака]. – Київ : Основи, 1999. – 319 с.
2. Дмитриев, Т. А. Проблема методического сомнения в философии Рене Декарта / Т. А. Дмитриев. – Москва : ИФ РАН, 2007. – 231 с.
3. Кассирер, Э. Опыт о человеке: введение в философию человеческой культуры / Э. Кассирер // Проблема человека в западной философии. – Москва : Прогресс, 1988. – С. 3–30.
4. Маливский, А. Н. Антропологизация базового проекта Декарта в современной историко-философской литературе / А. Н. Маливский // Sententiae. – 2013. – Т. 28. – № 1. – С. 51–62.
5. Марйон, Ж.-Л. Яку метафізику містить метод? / Ж.-Л. Марйон // «Медитації» Декарта у дзеркалі сучасних тлумачень: Жан-Марі Бейсад, Жан-Люк Марйон, Кім Сан Он-Ван-Кун [Пер. з фр. і лат.]. – Київ : Дух і Літера, 2014. – С. 67–92.
6. Маритен, Ж. Краткий очерк о существовании и существующем / Ж. Маритен // Проблема человека в западной философии. – Москва : Прогресс, 1988. – С. 229–260.
7. Рікер, П. Сам як інший. / П. Рікер [Пер. з фр.]. – 2-е вид-во. – Київ : Дух і літера, 2002. – 458 с.
8. Хайдеггер, М. Европейский нигилизм. Т. II / М. Хайдеггер. – Санкт-Петербург : Владимир Даль, 2007. – 130 с.
9. Хома, О. Ingenium і «дедуктивний метод» Декарта / О. Хома // Sententiae – 2010. – Т. 22. – № 1. – С. 192–207.
10. Хома, О. Історико-філософські стереотипи та сучасне прочитання Декартових «Медитацій» / Хома О. // «Медитації» Декарта у дзеркалі сучасних тлумачень: Жан-Марі Бейсад, Жан-Люк Марйон, Кім Сан Он-Ван-Кун

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

- [Пер. з фр. і лат.] – Київ : Дух і Літера, 2014. – С. 333–360.
11. Arendt, H. The human condition / H. Arendt. – Chicago : The University of Chicago Press, 1958. – 349 p.
 12. Clarke, D. M. Descartes: A Biography / D. M. Clarke – Chicago : Cambridge University Press, 2006. – 520 p. doi: 10.1017/cbo9780511498077.
 13. Cottingham, J. Cartesian Reflections. Essays on Descartes's Philosophy / J. Cottingham. – Oxford : Oxford UP, 2008. – 332 p.
 14. Cottingham, J. A Descartes Dictionary / J. Cottingham. – Oxford : Blackwell, 1993. – 200 p.
 15. Descartes, R. Oeuvres completes in 11 vol. / R. Descartes – Paris: Vrin, publiées par Ch. Adam et P. Tannery, 1996.
 16. Franco, A. B. Descartes Theory of Passions / A. B. Franco. – Pitsburg : University of Pittsburg, 2006. – 322 p.
 17. Gaukroger, S. Descartes: An Intellectual Biography / S. Gukroger. – Oxford : Oxford University Press, 1995. – 449 p. doi: 10.1093/0198237243.001.0001.
 18. Kraye, J. Conception of moral philosophy. Volume II / J. Kraye // The Cambridge History of Seventeenth. – Cambridge : Century Philosophy, 1998. – P.1279-1316.
 19. Latour, B. An Inquiry into Modes of Existence: An Anthropology of the Moderns, Catherine Porter / B. Latour, C. Porter. – Harvard : Harvard University Press, 2013. – 486 p. doi: 10.1086/679177.
 20. Van Leeuwen, E. Method, Discourse and the Act of Knowing / E. van Leeuwen // Essays on the Philosophy and Science of René Descartes. – Oxford : Oxford Scholarship, 1993. – P. 224–241. doi: 10.1093/acprof:oso/9780195075519.003.0015.
 21. Marion, J.-L. Cartesian Question: method and metaphysics / J.-L. Marion. – Chicago : The University of Chicago Press, 1999. – 215 p. doi: 10.1016/s0898-1221(99)90147-5.

А. Н. МАЛИВСКИЙ¹

¹Днепропетровский национальный университет железнодорожного транспорта имени академика В. Лазаряна (г. Днепропетровск), эл. почта telepat-57@mail.ru, ORCID: 0000-0002-6923-5145

АНТРОПОЛОГИЧЕСКАЯ ИНТЕНЦИЯ ФИЛОСОФСТВОВАНИЯ РЕ- НЕ ДЕКАРТА И ЕЕ ПРОЯВЛЕНИЕ В ТЕКСТЕ «ПРАВИЛ»

Цель: исходя из понимания философии Нового времени как ответа на вызовы эпохи относительно построения объективной картины мира и самосозидания человека, проанализировать основные варианты оценки амбивалентности базовой интенции философствования Декарта в исследовательской литературе и уточнить характер двусмысленности. Обосновать доминирующий характер антропологической интенции в тексте «Правил для руководства разумом». **Новизна.** Уточнен характер амбивалентности базовой интенции тексту «Правил» как формы проявления двух основных, противоположно направленных запросов Нового часу, а именно - запроса на объективность научных знаний и запроса на антропологию как краеугольный камень философии. Автором статьи обосновано доминирование антропологической составляющей текста «Правил» над научными знаниями. **Выводы.** Очерчены основные проявления амбивалентности базовой установки философствования Декарта на построение объективной картины мира и самосозидание человека. Акцентируется детерминирующее влияние на процесс становления базовой интенции, во-первых, специфики опыта математического знания и платоновско-аристотелевская традиция философствования, во-вторых - персоналистической традиции христианства. В ходе обращения к тексту «Правил» Декарта аргументируется двусмысленность его базовой установки, уточнен ее характер и обосновано доминирование антропологической интенции.

Ключевые слова: антропология, редукционизм, амбивалентность, объективность, самосозидание человека.

А. М. MALIVSKYI¹

¹Dnipropetrovsk National University of Railway Transport named after Academician V. Lazaryan (Dnipropetrovsk), e-mail telepat-57@mail.ru, ORCID: 0000-0002-6923-5145

ANTHROPOLOGICAL INTENTION OF PHILOSOPHIZING OF RENE DESCARTES AND ITS MANIFESTATION IN THE TEXT «THE RULES»

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

Purpose. Based on the understanding of The New Time philosophy as a response to the challenges of the era in relation to the construction of an objective picture of the world and the self-creation of man, to analyze the main options for evaluating the ambivalence of the basic intention of the philosophy of Descartes in the research literature and to clarify the nature of ambiguity. To justify the dominant nature of anthropological intention in the text of the «Rules for Guiding the Mind in Searching for the Truth». **Novelty.** The nature of the ambivalence of the basic intention of the text of the "Rules" is clarified as a form of two basic existences, opposite to the New Time, namely the query on the objectivity of scientific knowledge and inquiry in anthropology as a cornerstone of philosophy. The author of the article proves the domination of anthropological component of the text «The Rules» in front of scientific knowledge. **Conclusions.** The main manifestations of ambivalence of basic directivity of philosophizing of Rene Descartes to construction of an objective picture of the world and self-creation of person were described. The determining influence on the process of the establishment of basic intention of the specificity of the experience of mathematical knowledge and Plato's and Aristotle's tradition of philosophizing for the first, and of personal tradition of Christianity in the second place was emphasized. In the reference to the text «The Rules» of Descartes the ambiguity of the basic direction was argued, the nature and domination of the anthropological intention were justified.

Key words: anthropology, reductionism, ambivalence, objectivity, self-creation of person.

REFERENCES

1. Avhustyn Sviaty, Mushaka Yu. *Spovid* [Confession]. Kyiv, Osnovy Publ., 1999. 319 p.
2. Dmitriev T.A. *Problema metodicheskogo somneniya v filosofii Rene Dekarta* [The problem of methodical doubt in the philosophy of Rene Descartes]. Moscow, IF RAN Publ., 2007. 231 p.
3. Kassirer E. Opyt o cheloveke: vvedeniye v filosofiye chelovecheskoy kultury [The experience on man: an introduction to philosophy of human culture]. *Problema cheloveka v zapadnoy filosofii* [The problem of man in Western philosophy]. Moscow, Progress Publ., 1988, pp. 3-30.
4. Malivskiy A.N. Antropologizatsiya bazovogo proekta Dekarta v sovremennoy istoriko-filosofskoy literature [Anthropologization of base project of Descartes in contemporary historical and philosophical literature]. *Sententiae*, 2013, vol. 28, no. 1, pp.51-62.
5. Marion Zh.-L. Yaku metafizyky mistyt metod? [What metaphysics contains a method?]. «*Medytatsii*» Dekarta u dzerkali suchasnykh tлумachen: Zhan-Mari Beisad, Zhan-Liuk Marion, Kim San On-Van-Kun ["Meditations" of Descartes in the mirror of modern interpretations: Jean-Marie Based, Jean-Luc Marion, Kim San On Van Kun]. Kyiv, Duh i litera Publ., 2014, pp. 67-92.
6. Mariten Zh. Kratkiy ocherk o sushchestvovanii i sushchestvuyushchem [A short essay about existence and existing]. *Problema cheloveka v zapadnoy filosofii* [The problem of man in Western philosophy]. Moscow, Progress Publ., 1988, pp. 229-260.
7. Riker P. *Sam yak inshyi* [Himself as a different]. Kyiv, Duh i litera Publ., 2002. 458 p.
8. Khaydegger M. *Yevropeyskiy nigilizm. T. II* [European nihilism. Vol. II]. Saint-Petersburg, Vladimir Dal Publ., 2007. 130 p.
9. Khoma O. Ingenium i «deduktyvnyi metod» Dekarta [Ingenium and "deductive method" of Descartes]. *Sentencia*, 2010, vol. 22, no. 1, pp. 192-207.
10. Khoma O. Istoryko-filosofski stereotypy ta suchasne prochyttannia Dekartovykh «Medytatsii» [Historical and philosophical stereotypes and modern interpretation of the Cartesian "Meditation"]. «*Medytatsii*» Dekarta u dzerkali suchasnykh tлумachen: Zhan-Mari Beisad, Zhan-Liuk Marion, Kim San On-Van-Kun ["Meditations" of Descartes in the mirror of modern interpretations: Jean-Marie Based, Jean-Luc Marion, Kim San On Van Kun]. Kyiv, Duh i Litera Publ., 2014, pp. 333-360.
11. Arendt H. *The human condition*. Chicago, The University of Chicago Press Publ., 1958. 349 p.
12. Clarke D.M. *Descartes: A Biography*. Chicago, Cambridge University Press Publ., 2006. 520 p. doi: 10.1017/cbo9780511498077.
13. Cottingham J. *Cartesian Reflections. Essays on Descartes's Philosophy*. Oxford, Oxford UP Publ., 2008. 332 p.
14. Cottingham J. *A Descartes Dictionary*. Oxford, Blackwell Publ., 1993. 200 p.
15. Descartes R. *Oeuvres completes in 11 vol.* Paris, Vrin, publiées par Ch. Adam et P. Tannery Publ., 1996.
16. Franco A.B. *Descartes Theory of Passions*. Pitsburg, University of Pittsburg Publ., 2006. 322 p.
17. Gaukroger S. *Descartes: An Intellectual Biography*. Oxford, Oxford University Press Publ., 1995. 449 p. doi: 10.1093/0198237243.001.0001.
18. Kraye J. *Conception of moral philosophy. Volume II. The Cambridge History of Seventeenth.* Cambridge, Century Philosophy Publ., 1998, pp. 1279-1316.
19. Latour B. Poter C. *An Inquiry into Modes of Existence: An Anthropology of the Moderns*, Catherine Porter. Harvard, Harvard University Press Publ., 2013. 486 p. . doi: 10.1086/679177.

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

20. Van Leeuwen E. Method, Discourse and the Act of Knowing. Essays on the Philosophy and Science of René Descartes. Oxford, Oxford Scholarship Publ., 1993, pp. 224-241. doi: 10.1093/acprof:oso/9780195075519.003.0015.
21. Marion J.-L. Cartesian Question: method and metaphysics. Chicago, The University of Chicago Press Publ., 1999. 215 p. . doi: 10.1016/s0898-1221(99)90147-5.

Стаття рекомендована до публікації д. філ. н., проф. В. В. Хмілем (Україна)

Надійшла до редколегії 23.11.2015

Прийнята до друку 03.12.2015

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

УДК 1:001+930(4)

С. Ш. АЙТОВ^{1*}

^{1*} Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту імені акад. В. Лазаряна (м. Дніпропетровськ), ел. пошта antroposom@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9049-5868

КОГНІТИВНИЙ ДІАЛОГ СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX СТ. ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ІСТОРИЧНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ

Мета. Проблемою даної роботи є вивчення інтелектуальних взаємовпливів філософських концепцій та методологій соціально-гуманітарних наук. Мета цієї статті полягає у дослідженні когнітивного діалогу філософських ідей мислителів Східної Європи першої половини XX століття та теоретичних підходів історичної антропології. **Методологія** даної праці складається із таких інтелектуальних підходів, як системно-структурний, міждисциплінарний, джерелознавчий та порівняльний методи. **Наукова новизна.** Наукова новизна статті полягає у аналізі когнітивних взаємовпливів різних напрямків філософських пошуків та потужного представника історичного пізнання, історичною антропологією. Були реалізовані реконструкції та вивчення когнітивного діалогу цього напрямку історичної науки із концепціями філософії й історії науки, філософськими основами етнічної психології, теоріями філософії культури. **Висновок.** Когнітивний діалог східноєвропейських філософських студій першої половини XX століття з методологічними підходами історичної антропології було реалізовано за інтелектуальною схемою, яка складається із низки елементів. До них входять, зокрема, утворення системи наукових ідей для реалізації зазначеного діалогу, утворення розгорнутої системи дисциплінарного діалогу філософських концепцій та теоретичних методів історичної антропології.

Ключові слова: філософія, В.І. Вернадський, Г.Г. Шпет, М.М. Бахтін, когнітивний діалог, історична антропологія.

Актуальність теми дослідження

Аналіз методологій східноєвропейських мислителів першої половини XX століття, В.І. Вернадського, Г.Г. Шпета, М. Бахтіна є вельми важливим для сучасної філософії гуманітарних наук. Зокрема вивчення творчої спадщини М.М. Бахтіна, А. Жиру [10] та А. Робінзона [11] присвячені вирішенню даного завдання. Однак вони орієнтовані, головню, на розуміння концепцій філософії культури, а не динаміки науки.

Дослідження зазначеної проблематики у галузі філософії науки дає змогу наблизитись до вирішення наступних наукових завдань:

- аналіз застосування теоретичних підходів соціально-гуманітарних наук у філософсько-наукових студіях, у тому числі присвячених осмисленню динаміки природознавства;
- з'ясування ролі філософської думки у генезі та розвитку історичної науки й такої її впливової когнітивної гілки, як історична антропологія;
- осмислення шляхів взаємовпливів філософії гуманітарних дисциплін та історичної ан-

тропології, представника й найбільш креативного елемента у структурі історичного пізнання.

Мета дослідження

Проблема роботи полягає у дослідженні когнітивних взаємодій філософських пошуків та концепцій соціально-гуманітарних наук.

Метою даної статті є аналіз взаємовпливів ідей низки філософів Східної Європи першої половини XX ст. на когнітивні особливості суспільних, зокрема, історичних наук та дослідницьких методів історичної антропології.

Методологія

Методологія даної роботи містить такі теоретичні підходи, як системно-структурний метод, міждисциплінарний метод, порівняльний та джерелознавчий методи.

Осмислення когнітивних особливостей проблемного поля, динаміки соціально-гуманітарних та природничих наук мають істотні інтелектуальні традиції у вітчизняній філософській думці. Аналіз науки теоретичних питань наукового пізнання, зокрема його соціально-гуманітарних, історичних сегментів

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

міститься у філософських працях В.І.Вернадського. Він осмислював такі проблеми розвитку й когнітивних та соціокультурних засад наукового пізнання, як вплив філософії та релігії і мистецтва на розвій науки; когнітивне значення філософії та історії науки у системі наукових дисциплін; революції у науковому пізнанні; вплив індивідуальних психічних та інтелектуальних рис вченого на його професійну діяльність.

На відміну від інтелектуальної традиції, характерної для західноєвропейських науки та філософії, В.І.Вернадський вважав за необхідне брати до уваги їх тісний інтелектуальний зв'язок і взаємодію. З його точки зору, філософські ідеї мають велике значення у створенні наукових теорій і гіпотез, що істотно впливає на зростання наукового пізнання.

Без філософської рефлексії наукова думка неможливо достатньо ефективно осмислювати гіпотези, теорії й навіть колективні уявлення [4, с.93-96]. Визнаючи інтелектуальну дію філософії на наукове пізнання, В.І.Вернадський не обмежує своє розуміння даного процесу рамками пізнавальних впливів на розвиток наук, філософських міркувань та ідей. На його думку, релігія і мистецтво, як соціально культурні феномени, котрі межують із суспільно-гуманітарними науками, також здійснюють суттєву розумову дію на динаміку наукового пізнання [4, с.203].

Аналізувати інтелектуальні впливи на науку мають, з точки зору В.І.Вернадського, історія і, за суттю, відповідний розділ філософії. Згідно з реконструкцією теорій з філософії науки та історично-наукових ідей вченого, проведеної С.Р.Мікулинським, вчений виокремлював два типи студій. Перший тип, «прагматичний, мусив бути орієнтований на збір та опис фактів і подій наукової динаміки. Другий тип має на меті відкриття шляхів та закономірностей розвитку наукового пізнання [6, с.41]. Досить легко помітити, що перший елемент аналізу науки, за В.І.Вернадським, співпадає з основним масивом праць, присвячених вивченню історії певних наукових дисциплін. Другий елемент аналізу має чимало спільного з проблематикою та змістом філософії науки. Зазначені ідеї В.І.Вернадського дозволяють вважати його одним із засновників філософсько-наукових досліджень у галузі філософії науки. (

Низка ідей вченого з цієї галузі філософії

передусе концепціям постпозитивістської парадигми, яка передбачає аналіз соціокультурної розмірності динаміки науки та корелює з теоретичними підходами історичної антропології. Так, В.І.Вернадський сформулював основи концепції наукових революцій та їх соціокультурної зумовленості [2, с.216-217], задовго до публікації відомої книги Т.Куна. На відміну від сучасних йому неопозитивістських концепцій, вчений вважав за необхідне аналізувати вплив особистісних рис, індивідуальної психології науковців на їх інтелектуальну творчість [2, с.216]. Дана ідея також випереджає когнітивні підходи постпозитивістів, зокрема М.Полані та Ст.Тулміна. Ці дослідники присвятили студії з філософії науки аналізу, відповідно, психологічних (М.Полані) та соціокультурних (Ст.Тулміна) підвалин наукового пізнання.

У річизі тенденцій до «персоніфікації» та «психологізації» студій над філософськими основами та історичною динамікою науки, запропонованих В.І.Вернадським, слід розуміти міркування вченого про різницю у інтелектуальному «баченні» простору математиками (безструктурований простір) і вченими природознавцями (структурований простір) [4, с.15]. Ці філософські уявлення корелюють із аналогічними ідеями О.Койре, суміжними як з концепціями історичної школи «анналістів», так і з класичними дослідженнями історичної антропології (М.Блок, Л.Февр, Ж.Ле Гофф, А.Я.Гуревич та ін.), які аналізували проблематику сприймання простору й часу індивідуумами та соціумами минулих епох. Таким чином, слід визначити засадничий для вітчизняної філософської й наукової думки характер філософсько-наукових та історично-наукових ідей автора теорії ноосфери. Він знайшов прояв у постановці та початку вирішення проблеми інтелектуального змісту і динаміки наукового пізнання та кореляціях з соціально-гуманітарними й історично-антропологічними студіями теоретичних пошуків вченого.

Міркування В.І.Вернадського про сутнісні риси розвою науки, вплив на нього соціально-психологічних та суспільно-культурних чинників велися ним з точки зору представника природознавства. З інтелектуальної точки зору соціально-гуманітарних наук дану проблематику досліджували сучасники автора ноосферної концепції, Г.Шпет та М.М.Бахтін. Г.Шпет став одним із засновників впливової нині науки

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

соціально-гуманітарного циклу, етнічної психології. Він розумів етнопсихологію як сферу знань, яка допомагає з'ясувати всі аспекти буття соціуму, серед яких і динаміку наукового пізнання, яка, значною мірою, визначається оригінальними рисами ментальності та соціокультурних традицій і контексту певних країн. На думку Г.Шпета, величезний обсяг інформації про суспільство та різноманітні соціальні групи, які виокремлюються за економічними та культурними ознаками (зокрема наукове співтовариство та його гілки, котрі розподіляються за професійним критерієм), виступає важливим чинником розуміння багатоглибких процесів суспільного розвитку [9, с.33]. Такий когнітивний підхід до аналізу динаміки науки є і зараз вельми актуальним, але мало розповсюдженим у студіях з філософії та історичної антропології. Етно-психологічні аспекти процесів розвитку наукового пізнання часто є латентними, майже неусвідомленими дослідниками. Так, численні праці про «наукову революцію» XVIII ст. у Західній Європі, неявно інтегруючи у склад її пояснень, чинник ментальності тогочасного суспільства, фактично лишають цю проблему осторонь мейнстрімних концепцій даного визначного інтелектуального та соціокультурного феномену.

Дослідження Г.Г. Шпета мають полідисциплінарний характер, поєднуючи концепції з етнічної психології та філософії гуманітарних наук. Філософські й філологічні роботи М.М.Бахтіна продовжують цей науковий тренд. Вони виконані у традиціях міждисциплінарного підходу (сформованого у французьких історично-антропологічних дослідженнях 1920х-1940х років) значною мірою присвячені осмисленню когнітивних особливостей та суспільного значення соціально-гуманітарних наук. Показовим, з точки зору зростання соціального впливу науки у першій третині XX ст., є звернення до осмислення її змісту та потенціалу представників багато у чому різних інтелектуальних традицій, В.І.Вернадського та М.М.Бахтіна. Очевидно, що з приводу особливостей наукової спеціалізації та філософських поглядів М.М.Бахтін опікувався передусім осмисленням соціогуманітарного проблемного поля.

У просторі філософського аналізу автор теорій амбівалентності та карнавалу можна виокремити такі проблеми, як сутність предме-

ту соціально-гуманітарних наук, когнітивна самобутність гуманітарної думки, значення категорії тексту для соціогуманітарних концепцій, різноманітні аспекти діалогу як основного методу та відмінності соціогуманітаристики, проблеми пам'яті та розуміння.

Найважливішим чинником, який відокремлює соціально-гуманітарні науки від природничих та технічних, є їх предмет. Відповідно до більш абстрактної формули він являє собою «выразительное и говорящее бытие». Згідно з даним підходом, М.М. Бахтін відзначає, що гуманітарні науки - це науки про людину у її специфіці, але не про неживі об'єкти та природні явища [2, с.307]. Аналогічний підхід до розуміння основного наукового завдання та пізнавального змісту історичної антропології був властивий одному із засновників цієї науки, М.Блоку. На його думку, головним предметом історичної антропології є людина у її історичному часі.

Пізнавальну окремішність соціально-гуманітарних наук М.М.Бахтін вбачав і у її орієнтованості на діалог, оскільки гуманітарна думка виникає при осмисленні чужих думок, волевиявлень, соціально-культурних проявів [2, с.297]. Сфокусованість соціогуманітаристики на розуміння та інтерпретації інших думок зумовлює високу позитивну значущість для неї текстів. М.М.Бахтін вважає їх похідним пунктом всілякого гуманітарного дослідження. Більш того вивчення різноманітних проявів людської психіки та діяльності зовні тексту й незалежно від нього є межею, яка відокремлює соціально-гуманітарні науки від інших елементів наукового пізнання [2, с.307]. Така «текстуальна орієнтованість» філософських концепцій М.М.Бахтіна стала однією із основ формування семіотичних досліджень, які ставили на меті, зокрема, аналіз знаково - символічних аспектів соціокультурних процесів. Вони є когнітивно суміжними із історичною антропологією. Пізніше інтелектуальний симбіоз семіотики та історичної антропології буде реалізований у творчості учасників Тартусько-Московської семіотичної школи під проводом Ю.М.Лотмана.

Із розумінням М.М.Бахтіним тексту як основного «сенсоутворюючого» елементу соціогуманітаристики тісно пов'язана теорія діалогу та діалогізму. Діалог у суспільно-культурному пізнанні являє собою складну

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

взаємодію тексту як носія інформації про певні аспекти реальності (історичні, соціальні, культурні) й «образующе-обрамляючого» контексту [2, с.301]. Діалогічний метод соціально-гуманітарного пізнання, сформульований М.М.Бахтінім, є складним інтелектуальним й суспільно-культурним феноменом. Серед його аспектів можна виокремити такі, як довіра до іншого слова (інформація), добровільне прийняття іншої точки зору, готовність до навчання новому, можливість розуміння глибинного змісту будь-яких подій або концепцій, розуміння співіснування багатьох смислів у об'єктах гуманітарного пізнання [2, с.317].

Діалог, або інтелектуальний простір діалогу, передбачає розумову єдність його учасників, а отже можливість їх порозуміння [7, с.392]. Із цієї концепції пізнавальних основ соціогуманітаристики, аргументованої М.М.Бахтінім, випливає його дослідницький інтерес до аналізу проблем пам'яті та розуміння [2, с.89], як інтелектуальних, психічних і культурних основ діалогічних відносин.

Таким чином, М.М.Бахтін створив цілісну і логічно взаємопов'язану систему розуміння та дослідження сутності і особливостей соціально-гуманітарних наук. До її складу входять міждисциплінарність - як методологічний підхід, текст - як головний предмет студій, діалог - як засіб аналізу проблемного поля, категорії пам'яті та розуміння - як передумови та чинники дослідницького реалізації діалогізму. Означені когнітивні елементи властиві також історичній антропології, хоча і з урахуванням її когнітивної специфіки. Так, міждисциплінарний підхід є основним теоретичним підходом цієї науки. Тексти слугують головним джерелом інформації. З другого боку, у дусі філософської теорії М.М.Бахтіна, Ю.М.Лотман розумів соціально-культурну реальність та поведінку людей минулого як макро і мікротекст культурного універсуму («мегатеку»). Ідея діалогізму втілювалася у принципі «вопитування» історичних джерел, осмислення подій минулого з точки зору їх учасників. Питання історичної пам'яті входять до складу проблемного поля сучасної історичної антропології. Всі зазначені елементи «концептуального фундаменту» виникли у річницю західноєвропейських історично-антропологічних досліджень першої третини ХХ ст. Аналогічні теоретичні підходи були генеровані у працях М.С.Грушевського та його

наукової школи у 1920-х роках, за суттю, незалежно від праць М.М.Бахтіна. Ці теорії знайшли втілення при вивченні філософом повсякденного життя та культури середньовічної Європи [1, с.57-58].

Наукова новизна

Дана праця аналізує когнітивні взаємовпливи між різними напрямками філософського пізнання й історичною наукою, уособленою історичною антропологією. Реконструйовано й вивчено когнітивний діалог останньої з філософією й історією науки (роботи В.І.Вернадського), філософських аспектів етнічної психології (концепції Г.Г. Шпета), філософії культури (теорії М.М.Бахтіна).

Висновки

Отже, бачимо різні когнітивні підходи східноєвропейських мислителів до розуміння наукових особливостей соціогуманітарних наук та інтелектуальних кореляцій і взаємовпливів філософських пошуків та методологій історичної антропології. Розуміння даної проблематики В.І. Вернадським засновується на уявленнях про необхідність дослідження «соціально-гуманітарної розмірності» динаміки наукового пізнання, врахування у відповідних студіях особистісних психічних рис вчених та суспільно-культурного контексту їх діяльності, що фактично передувало створенню постпозитивістських теоретичних підходів у філософії науки.

Г. Шпет вказує на важливість більш детального аналізу окремих аспектів впливу соціогуманітарних чинників на розвиток науки. Він виокремлює осмислення дії чинників етнопсихологічних особливостей на наукові дослідження.

М.М. Бахтін створив логічну і теоретично розгалужену когнітивну систему методологічних особливостей та підходів соціогуманітаристики. До її складу входять зокрема такі елементи, як «людиноцентризм» суспільно-гуманітарних наук, діалогізм, текстуальна орієнтованість та міждисциплінарний характер.

Відповідно до розуміння даними філософами наукової специфіки соціальногуманітарного пізнання реалізувався діалог їх концепцій із методологічними підходами історичної антропології. Так, ідеї В.І. Вернадського перетинаються із історично-антропологічними концеп-

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

тами у інтелектуальному просторі дослідження індивідуально-психологічних та соціально-психологічних засад соціокультурної й наукової динаміки.

Етнопсихологічні студії Г.Г. Шпета взаємодіють із когнітивно близькою до неї історичною антропологією, оскільки інтелектуальні підходи національної психології та зазначеної історичної дисципліни утворюють фактично, спільний когнітивний універсум.

Теоретичні підходи М. М. Бахтіна знайшли втілення у його відомій праці про творчість Ф. Рабле, в якій формулювання змістовно глибоких філософських ідей поєднується із масштабними й науково-адекватними, історично-антропологічними реконструкціями різноманітних форм суспільно-культурного та повсякденного життя суспільства пізнього Середньовіччя й Ренесансу.

Таким чином, когнітивний діалог східноєвропейських філософських пошуків та історич-

но-антропологічних методологічних підходів реалізувався за інтелектуальною схемою, яка включає наступні етапи:

1) утворення широких розумових засад для його реалізації (ідеї В. І. Вернадського);

2) деталізація проблематики («етнопсихологізм» Г.Шпета);

3) утворення розгорнутої системи міждисциплінарного діалогу (концепції М. М. Бахтіна).

Міждисциплінарна методологія та теоретичні підходи до вивчення соціокультурної та наукової динаміки, реалізовані в працях В. І. Вернадського, Г.Шпета, М. М. Бахтіна стали пізнавальною основою для створення концептуальних основ східноєвропейської історичної антропології. Вони знайшли втілення у творчості А.Я. Гуревича, А.Л. Ястребіцької, Г.С. Кнабе, Ю.Л. Безсмертного, Н.Я. Яковенко та інших дослідників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Айтов, С. Ш. Філософія культури М. М. Бахтіна: історично-антропологічні виміри / С. Ш. Айтов // Антропологічні виміри філософських досліджень. – 2013. – Вип. 3. – С.52–61.
2. Бахтин, М. М. К философским основам гуманитарных наук : Собр. соч. в семи томах. Т. 5 / М. М. Бахтин. – Москва : Языки славянских культур, 2000. – С.7–13.
3. Бахтин, М. М. Проблема текста в лингвистике, философии и других гуманитарных науках. Опыт философского анализа / М. М. Бахтин. – Москва : Наука, 1986. – С. 297–326.
4. Вернадский, В. И. Мысли о современном состоянии истории знания / В. И. Вернадский. – Москва : Наука, 1988. – 334 с.
5. Вернадский, В. И. О научном мировоззрении истории знания / В. И. Вернадский. – Москва : Наука, 1981. – С. 191–235
6. Вернадский, В.И. Размышления натуралиста. Пространство и время в неживой природе / В. И. Вернадский. – Москва : Наука, 1975. – 565 с
7. Гогтишвили, Л. А. Комментарии к работе М. М. Бахтина и «К философии гуманитарных наук» Т. 5 / Л. А. Гогтишвили. – Москва : Русские словари, 1996. – С. 386–401.
8. Микулинский, С. Р. В. И. Вернадский как историк науки / С. Р. Микулинский. – Москва : Наука, 1988. – С.19–41.
9. Шпет, Г. Г. Введение в этническую психологию / Г. Г. Шпет // Философско-психологические труды. – Москва : Наука, 2005. – С.3–70.
10. Giroux, A. Bakhtin's carnival applied to contemporary culture [Електронний ресурс] / A. Giroux. – Режим доступу: <http://www.alexandrageroux.net/hello-world/>. – Назва з екрана. – Перевірено 26.11.2015.
11. Robinson, A. In theory Bakhtin: dialogism, polyphony and heteroglossia [Електронний ресурс] / A. Robinson. – Режим доступу: <https://ceasefiremagazine.co.uk/in-theory-bakhtin-1/>. – Назва з екрана. – Перевірено 26.11.2015.

С. Ш. АЙТОВ^{1*}

^{1*}Днепропетровский национальный университет железнодорожного транспорта имени академика В. Лазаряна (г. Днепрпетровск), эл. почта antroposom@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9049-5868

КОГНИТИВНЫЙ ДИАЛОГ ВОСТОЧНО-ЕВРОПЕЙСКОЙ ФИЛОСОФИИ ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XX В. И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ ИСТОРИЧЕСКОЙ АНТРОПОЛОГИИ

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

Цель. Проблемой данной работы является изучение интеллектуальных взаимовлияний философских концепций и методологий социально-гуманитарных наук. Цель этой статьи заключается в исследовании когнитивного диалога философских идей мыслителей Восточной Европы первой половины XIX столетия и теоретических подходов исторической антропологии. **Методология** данной работы включает такие интеллектуальные подходы, как системно-структурный, междисциплинарный, источниковедческий и сравнительный методы. **Научная новизна.** Научная новизна статьи заключается в анализе когнитивных взаимовлияний разных направлений философских поисков и мощностъ представителя исторического познания, исторической антропологии. Были реализованы реконструкция и изучение когнитивного диалога этого направления исторической науки с концепциями философии и истории науки, философскими основами этнической психологии, теориями философии культуры. **Выводы.** Когнитивный диалог восточно-европейских философских исследований первой половины XIX столетия и методологическими подходами исторической антропологии осуществился по интеллектуальной схеме, которая включает ряд элементов. К ним относятся, частности, создание умственных условий для реализации указанного диалога, детализация программы диалога, создание развернутой системы междисциплинарного диалога философских концепций и теоретических методов исторической антропологии.

Ключевые слова: философия, В.И. Вернадский, Г.Г. Шпет, М.М. Бахтин, когнитивный диалог, историческая антропология

S. SH. AYTOV^{1*}

^{1*}Dnipropetrovsk National University of Railway Transport named after Academician V. Lazaryan (Dnipropetrovsk), e-mail antroposom@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9049-5868

COGNITIVE DIALOGUE OF EAST EUROPEAN PHILOSOPHERS OF THE FIRST HALF OF THE XX C. AND METHODOLOGICAL APPROACH OF HISTORICAL ANTHROPOLOGY

Purpose. The problem of this paper is to study the mutual influences of smart philosophies and methodologies of social sciences and humanities. The purpose of this article is to study the cognitive dialogue of philosophical ideas of Eastern Europe thinkers in the first half of the nineteenth century and the theoretical approaches of historical anthropology. The methodology of this work includes such intellectual approach as systematic and structural, interdisciplinary, source of study and comparative methods. **Scientific novelty.** Scientific novelty of the article is to analyse the cognitive interferences of different directions of philosophical searches and representative power of historical knowledge, historical anthropology. The reconstruction and study of cognitive dialogue of this area of historical science with the concepts of philosophy and the history of science, the philosophical basis of ethnic psychology, theories of the philosophy of culture were implemented. **Conclusion.** The cognitive dialogue of Eastern European philosophical research of the first half of the XX century and methodological approach of historical anthropology was materialized in the intellectual scheme, which includes a number of elements. These include: details, the creation of mental conditions for implementing this dialogue, detailing the program of dialogue, the creation of deployed interdisciplinary dialogue system of philosophical concepts and theoretical methods of historical anthropology.

Key words: philosophy, VI Vernadsky, GG Shpet MM Bakhtin, cognitive dialogue, historical anthropology

REFERENCES

1. Aitov S. Sh. Filosofiia kultury M. M. Bakhtina: istorychno-antropolohichni vymiry [Philosophy of culture M. M. Bakhtin: historical and anthropological measurements]. Antropolohichni vymiry filosofskykh doslidzhen – Anthropological measurements of philosophical research, 2013, issue 3, pp.52-61.
2. Bakhtin M.M. K filosofskim osnovam gumanitarnykh nauk [To the philosophical foundations of the Humanities]. Moscow, Yazyki slavyanskikh kultur Publ., 2000, pp.7-13.
3. Bakhtin M.M. Problema teksta v lingvistike, filosofii i drugikh gumanitarnykh naukakh. Opyt filosofskogo analiza [The problem of text in linguistics, philosophy and other humanitarian Sciences. Experience of the philosophical analysis]. Moscow, Nauka Publ., 1986, pp. 297-326.
4. Vernadskiy V.I. Mysli o sovremennom sostoyanii istorii znaniya [Thoughts about the current state of history knowledge]. Moscow, Nauka Publ., 1988. 334 p.
5. Vernadskiy V.I. O nauchnom mirozrenii istorii znaniya [On the scientific worldview of history knowledge]. Moscow, Nauka Publ., 1981, pp. 191-235

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

6. Vernadskiy V.I Razmyshleniya naturalista. Prostranstvo i vremya v nezhivoy prirode [Reflections of a naturalist. Space and time in nature]. Moscow, Nauka Publ., 1975. 565 p.
7. Gogotishvili L.A. Kommentarii k rabote M. M. Bakhtina i «K filosofii
8. gumanitarnykh nauk» T. 5 [Comments on the work of M. M. Bakhtin and "the philosophy of the Humanity science" Vol. 5]. Moscow, Russiye Slovari Publ., 1996, pp. 386-401.
9. Mikulinskiy S.R. V. I. Vernadskiy kak istorik nauki [V. I. Vernadsky as a historian of science]. Moscow, Nauka Publ., 1988, pp.19-41.
10. Shpet G.G. Vvedeniye v etnicheskuyu psikhologiyu [Introduction to ethnic psychology]. Moscow, Nauka Publ., 2005, pp. 3-70.
11. Giroux A. Bakhtin's carnival applied to contemporary culture. Available at : <http://www.alexandragiroux.net/hello-world/>. (Accessed 26.Nov.2015).
12. Robinson A. In theory Bakhtin: dialogism, polyphony and heteroglossia. Available at: <https://ceasefiremagazine.co.uk/in-theory-bakhtin-1/>. (Accessed 26.Nov.2015).

Стаття рекомендована до публікації д. філ. н., проф. В. В. Хмілем (Україна)

Надійшла до редколегії 23.11.2015

Прийнята до друку 03.12.2015

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

УДК 14(092 НІЦШЕ)

Я. С. ДЕМИДЕНКО^{1*}

^{1*}Національний Університет Біоресурсів і Природокористування України (Київ), ел. пошта demydenkovasya@ukr.net,
ORCID: 0000-0002-5683-136X

ВІДОБРАЖЕННЯ ФІЛОСОФСЬКИХ ІДЕЙ Ф. НІЦШЕ У МИСТЕЦТВІ АВАНГАРДИЗМУ

Мета роботи дослідити відображення філософських ідей Ф. Ніцше на мистецтво авангардизму. **Методологія дослідження** для виявлення теоретико-методологічних засад функціонування використані положення філософської, естетичної, культурологічної та мистецтвознавчої думки. **Наукова новизна** у статті проаналізовано вплив Ф. Ніцше на мистецтво авангардизму. Погляди Ф. Ніцше виявилися актуальні і затребувані в художній культурі ХХ ст., але в той же час представники культурної традиції ХХ ст., які використали у своїй творчості ідеї німецького мислителя, часто зверталися до них у край вибірково і не завжди контекстуально-коректно. **Висновки.** Доведено, що творча спадщина Ф. Ніцше може стати інтелектуальною підставою для подолання кризових явищ у сучасній художній культурі та ініціювати сходження Людини до нових духовно-мистецьких вершин.

Ключові слова: авангардизм, аполонівське начало, діонісійське начало, культура, філософія.

Актуальність теми дослідження

Менталітет художника авангардизму 1910 - 1920-х рр. склався в епоху, коли була проголошена теза Ф. Ніцше «Бог помер». Це в свою чергу вело до змін в уявленнях художника про мистецтво, головною стала воля автора, який претендує на те, щоб зайняти місце Бога-творця. Ф. Ніцше виразив системну кризу Європейської культури, ввів у науковий огляд ідеї кризи та декадансу.

Філософія Ф. Ніцше зокрема, його естетика визначила те поле, на якому і розгорталися художні баталії протягом минулого століття.

Сучасна культура Ф. Ніцше оцінювалася ним як «культура декадансу», коли зростання інтелекту послаблює інстинкт людини, приглушаючи відчуття його злиття з природою, применшуючи сенс життя як єдино абсолютної цінності. Над усім людством, стверджує філософ, панує нісенітниця. Для культури декадансу нібито характерна християнська мораль з її культом витонченої духовності і милосердя, який супроводжується явним применшенням цінності земного життя і посиленням принципи співчуття. Розглядаючи мистецтво, Ніцше виділяє в ньому два начала: діонісійське стихійне, оргієстичне, екстатичне і аполонівське просвітлене, гармонійне, рефлексивне. Ці протилежні сили характеризують саме буття, діонісійське начало, спочатку життєве, лежить в основі буття. Ідеал культури полягає в опосе-

редкуванні й досягненні рівноваги цих полярних начал. Мистецтво це сублимація чуттєвого задоволення: сприйняття творів мистецтва супроводжується порушенням статевих інстинктів, сп'янінням, жорстокістю як глибинним станом психіки. Їх змішання виробляє естетичний стан. Мистецтво, за Ф. Ніцше, є надлишок, вплив тілесності в світ образів і бажань. Ф. Ніцше характеризує естетику як «прикладну фізіологію», а в естетичному почутті вбачає інтуїтивну оцінку явища як психофізіологічно корисного чи шкідливого для організму.

Мета дослідження

Мета дослідження - дослідити відображення філософських ідей Ф. Ніцше на мистецтво авангардизму. Відповідно до поставленої мети передбачається розв'язання таких завдань: виокремити із творчості Ф. Ніцше ідеї, які мали вплив на авангардизм.

Виклад основного матеріалу

На початку ХХ ст. починають виходити роботи, присвячені естетиці музики у Ф. Ніцше. Проблемі дослідження музики у Ф. Ніцше присвячена величезна безліч робіт, що пов'язано як з особливою роллю музики в «Народженні трагедії», так і з особистою дружбаю Ф. Ніцше з Р. Вагнером. При цьому роботи критиків, які досліджували праці Ф. Ніцше, присвячені музиці, можна досить чітко поділити на ті, в яких приймається міркування Ф. Ніцше про музику,

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

і ті в, яких вони спростовуються. З найбільш значних робіт першого типу слід назвати дослідження Е. Гюрстера «Ніцше і музика» і роботу Дж. Кляйна «Ніцше і Бізе», де автор переконує, що Ф. Ніцше проявив величезну проникливість у поглядах Ж. Бізе. Ставлення Ніцше до музики Бізе має і свій філософський підтекст. Крім вказаних, слід назвати фундаментальну працю «Філософія музики від Канта до Ед. Фон Гартмана» П. Мооса, де автор приділяє Ф. Ніцше деяку увагу і підкреслюється значимість міркувань Ф. Ніцше про музику. П. Моос розбирає всю творчість Ф. Ніцше, проводить паралелі з творчістю Р. Вагнера, вибудовує порядок міркувань Ф. Ніцше про музику, що зробити навіть сьогодні досить важко.

Серед зазначених робіт раннього ніцшезнавства є автори, які різко виступали проти музичної концепції Ф. Ніцше. Найяскравішими є дослідження Г. Баух «Ніцше і його музика» і Г.-І. Мозера «Ніцше і історія опери». У першому дослідженні автор на основі власного аналізу робіт «Казус Вагнер» і «Ніцше contra Вагнер» проводить ту думку, що Ф. Ніцше був непослідовний у своїй критиці Р. Вагнера. У другому дослідженні досить жорстко заявляється, що та історія опери, яка представлена в «Народженні трагедії», багато в чому помилкова, а часом і просто наївна. У вітчизняній літературі також з'являється дослідження ставлення Ф. Ніцше до музики. Є. М. Браудо пише роботу «Ніцше: філософ-музикант», в якій досить докладно розбираються ті контексти, в яких Ф. Ніцше заводить мову про музику, при цьому автор не забуває згадати і про нотатки Ф. Ніцше до «Кармен» Ж. Бізе. В цілому ж тут проводиться та думка, що «музика була його великою і єдиною пристрастю в житті, і важко зрозуміти розвиток філософської думки Ф. Ніцше, не знаючи його музичних захоплень» [3, 7].

Однак крім робіт про музичну проблематику у Ф. Ніцше в цей період з'являється декілька робіт, присвячених відношенню Ф. Ніцше до образотворчого мистецтва. Інтерес до цього відношення цілком обґрунтований, обізнаність і любов до цього типу мистецтва, а також схильність апелювати до нього у Ф. Ніцше відомі. Майже одна за одною з'являються роботи Г. Ф. Фухса, Р. фон Сейдліца і В. Штайна з однією і тією ж назвою «Ніцше і образотворче мистецтво», причому у всіх них відзначається

найважливіша роль образотворчого мистецтва в естетичній оцінці Ф. Ніцше, а В. Штайн, простежуючи вплив Я. Буркхардта, Р. Вагнера та інших на естетичну оцінку творів живопису у Ф. Ніцше, а також простежуючи особливу увагу мислителя до живопису Ренесансу, окремо підкреслює, що Ф. Ніцше був значною мірою ангажований естетичними проблемами живопису, оскільки шукав в образотворчому мистецтві той великий стиль, в якому проявляє себе найвище почуття влади.

Як зазначає А. Радєєв, серед ранніх досліджень естетики Ф. Ніцше слід насамперед назвати роботу Ю. Цайтлера «Естетика Ніцше», що вийшла в 1900 р. Ця праця є на сьогоднішній день однією з кращих робіт, присвячених естетиці Ф. Ніцше.

У своїй праці «Народження трагедії з духу музики» Ф. Ніцше переглядає ставлення до давньогрецького філософа Сократа. Філософ стверджував, що «сократизм» своїм раціоналізмом зруйнував античне міфологічне світо розуміння і своєю іронією вбив його, не запропонувавши нічого натомість. Раціональне знання, за Ф. Ніцше, розкриває ту істину, що життя безглузде. Життя нібито не може бути побудовано на раціональних підставах. Скептицизм закриває міф, тим самим вбиваючи незнання, а воно якраз і дає людині сили до життя і повідомляє їй сенс. Ось чому трагічно-хворобливий мислитель так різко виступав проти ідеологів Просвітництва з їх гіперраціоналізмом, з їх вимогою перекроїти життя, виходячи із принципів людського розуму, якому нібито все доступно.

Прагнення Ф. Ніцше створити основи нової моралі «надлюдини» замість християнської, знайти новий шлях релігійної свідомості не можна вважати продуктивним. Проте погляди мислителя мали і до сих пір мають великий вплив на людей. Цьому, на нашу думку, багато в чому сприяє витончена літературна форма його творів у вигляді помітних афоризмів, парадоксальних виразів, памфлетів і притч.

Головна тенденція в поглядах цього мислителя і публіциста полягала у вдосконаленні культури людини, поліпшення самого типу людської особистості.

Очевидно, що проблема цілісності філософії Ніцше є чи не найважливішою, оскільки з цією проблемою стикається кожен, хто береться аналізувати та інтерпретувати твори Ніцше.

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

Філософ не приймав будь-яку форму систематичності, але це не означає, що він відкидає порядок як в думці, так і у її викладі. Поняття «системи» передбачає поняття «порядку», але не навпаки, і цю очевидну обставину не завжди враховують при обговоренні систематичності філософії Ф. Ніцше. Автор наполягав на порядку в мисленні і саме тому так часто можна відчувати зі сторінок його творів заклик до «порядності» в мисленні; кожна думка, наполягає німецький філософ, приходить у зв'язку з іншими думками, а не хаотично, безладно: «Будь-який вдалий вислів, будь-яка вдала думка гарні тільки в сукупності з іншими, подібними до них, виразами і думками» [12, с.316]. Цією заявою Ф. Ніцше можна було б спростувати заяви тих, хто прагне будь-що довести не правильність думки Ф. Ніцше. Очевидно, що в даному випадку мається на увазі якийсь порядок, в якому думка існує і без якого думка неможлива, думка ж поза порядком оголошується негідною уваги і розгляду.

Ф. Ніцше в іншому місці заявляє: «Людині, яка багато думає, кожна нова думка, яку вона чує або читає, відразу представляється у вигляді ланцюга» [12, с.263]. Отже, на думку Ніцше, порядок і цілісність не тільки можливо, але й необхідно допускати при зверненні до думок якого б то не було типу, і цю вимогу німецький філософ поширює на будь-які типи філософування. Тому не дивно, що крім загальної вимоги слідувати порядку Ніцше наполягає на останньому і своєї філософії.

В ранній творчості Ф. Ніцше домінує відмінність, що задає весь подальший хід думки філософа розподіл на діонісійське і аполонівське. Якщо підходити до даних понять дескриптивно, то аполонівське є світ ілюзії, яка приваблива, оскільки вона є ілюзія, яка виявляє все в житті впорядкованим і яка тому може бути уподібнена стану сну; девізом аполонівського виступають «помірність і акуратність». Діонісійське ж є насамперед бачення ілюзорності ілюзії, це погляд з боку на ілюзію, що викликає незрозумілий на перший погляд стан жаху, а потім і веселості, які в сумі схожі на стан сп'яніння. Діонісійство в ранній творчості Ф. Ніцше - це насамперед бачення ілюзорності того світу явищ, в якому живе людина, це пізнання ілюзорності ілюзії, а, значить, це дистанція по відношенню до цього аполонівського світу ілюзії; і лише тільки в наступну чергу,

як наслідок, діонісійство - це сп'яніння.

Діонісійське і аполонівське стають для Ф. Ніцше визначальними поняттями: життя в будь-якому своєму прояві, каже німецький філософ, володіє якоюсь дивною подвійністю, через яку важко прорватися.

Вступ людства в принципову нову стадію розвитку Ф. Ніцше виразив у відомому твердженні «Бог помер». В світі, яким він стає після смерті бога, відсутні буттєві вертикалі - орієнтири спасіння. Відтепер людини розміщена в просторі, розділеному на неоформлене хаотичне буття та впорядковане культурне. Перше не володіє іманентним йому змістом, другому властива осмисленість, але така яка сполучає існування людини з владою надособистих, сакральних сил. Відміна цих джерел легітимації заставляє подивитися на культурну інтуїцію з точки зору людської, практичної корисності, тобто тих вигід і зручностей, які вони здатні нести людям.

Розглядаючи їх в цій площині філософ оцінює релігію, етику, існуюче мистецтво як свого роду захисні споруди - конструкція за допомогою яких людина дистанціюється від агресії буття. На думку Ф. Ніцше, ця охоронна активність з'ясована та виправдана, оскільки дозволила вижити людському виду. Одна перешкоди, поставлені людьми на шляху стихії, стають обмеженнями для людської свободи, через них людина виявляється ізольована від першосущого, тобто від творчих начал життя. Тому сучасне суспільство, з точки зору Ф. Ніцше, перебуває в реальності все більш фальшивій, штучній - серед умовностей моралі, права, релігії. Культура як система готових смислів, стійких пропозицій, відповідей на ще не виниклі питання особистості стає комфортним середовищем, що зупиняє пробудження особистого начала. Належна їй людина існує в світі уявлень, і це погрожує йому повною втратою життєвих сил. Людські типи, які присутні в антропологічній класифікації Ф. Ніцше, відмінні лише ступенем неприйняття життя. «Зайва людина», «людина-реактивна», «остання людина», «людина яка хоче загибелі» - це послідовні стадії людського подрібнення. Щоб повернути людям гостроту почуттів, потрібно знищити перешкоди між ними і хаосом буття. Прямий, не опосередкований культурно-соціальними інстанціями контакт із буттям розуміється у Ф. Ніцше як єдиний можливий засіб

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

відродження людської волі до життя.

Висновки

Межа XIX - XX ст. зробила очевидним схожість мистецтва та філософії, перш за все в їх неklasичних формах. Один із моментів такої співпраці пов'язаний із творчістю Ф. Ніцше, яка стала означенням не лише визначеного типу філософствування, але і цілої епохи розвитку художньої творчості.

Майже всі дослідники художньої культури XX ст. так чи інакше зазначають вплив Ф. Ніцше. Але автори, як правило, обмежуються

загальною констатацією важливості та значущості ідейної концепції німецького мислителя, розглядають лише певні напрями або безпосередньо творчість окремих митців на предмет їх зв'язку з філософією Ф. Ніцше.

Ф. Ніцше є передвісником не соціальних, а скоріше антропологічних змін - досліджує реформування людської природи. Погляди філософа стали важливим духовним орієнтиром для формування на початку XX ст. мистецтва авангардизму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арсланов, В. Г. История западного искусствознания XX века / В. Г. Арсланов. – Москва : Академический Проект, 2003. – 768 с.
2. Бессонов, Б. Н. Фридрих Ницше. Своевременные или несвоевременные мысли? / Б. Н. Бессонов // Социальная теория и современность. – 1993. – Вып. 11. – С. 5–39.
3. Браудо, Е. М. Ницше: философ-музыкант / Е. М. Браудо. – Санкт-Петербург : Атеней, 1922. – 67 с.
4. Визгин, В. П. Конфликт эстетизма и историзма в философии Ницше / В. П. Визгин // Историко-философский ежегодник. – 2001. – № 99. – С. 228–260.
5. Горбачов, Д. Українські авангардисти як теоретики і публіцисти / Д. Горбачов. – Київ : РВА Тріумф, 2005. – 384 с.
6. Гройс, Б. Ницшеанские темы и мотивы в Советской культуре 30-х годов / Б. Гройс // Бахтинский сборник. – 1992. – Вып. 2. – С. 104–126.
7. Левчук, Л. Західноєвропейська естетика XX ст. / Л. Левчук. – Київ : Либідь, 1997. – 224 с.
8. Маньковская, Н. Б. Эстетика постмодернизма / Н. Б. Маньковская. – Санкт-Петербург : Алетей, 2000. – 347 с.
9. Маньковская, Н. Б. Саморефлексия неклассической эстетики / Н. Б. Маньковская. – Москва : ИФ РАН, 2002. – С. 5–24.
10. Ницше, Ф. Ницше contra Вагнер / Ф. Ницше. – Москва : Изд. Ключкина, 1901. – С. 172–197.
11. Ницше, Ф. Литературные памятники. Сочинения в 2 т. Т. 1. / Ф. Ницше [Пер. с нем.]. – Москва : Мысль, 1990. – 829 с.
12. Ницше, Ф. Странник и его тень / Ф. Ницше. – Москва : REFL-book, 1994. – 400 с.
13. Ницше, Ф. Рождение трагедии / Ф. Ницше. – Москва : Ad Marginem, 2001. – 736 с.
14. Петрова, О. Мистецтвознавчі рефлексії: Історія, теорія та критика образотв. мистец. 70-х років XX ст. – початку XXI / О. Петрова. – Київ : КМ Академія, 2004. – 400 с.
15. Радеев, А. Е. Эстетика жизни в философии Ницше : дис.... канд. фил. наук. : 09.00.04 / Артем Евгеньевич Радеев; Санкт-Петербургский гос. ун-т. – Санкт-Петербург, 2002. – 199 с.
16. Турчин, В. С. По лабиринтам авангарда / В. С. Турчин. – Москва : Изд-во МГУ, 1993. – 248 с.

Я. С. ДЕМИДЕНКО^{1*}

^{1*}Национальный Университет Биоресурсов и Природопользования Украины (Київ), ел. почта demydenkoyasya@ukr.net, ORCID: 0000-0002-5683-136X

ОТОБРАЖЕНИЕ ФИЛОСОФСКИХ ИДЕЙ Ф. НИЦШЕ В ИСКУССТВЕ АВАНГАРДИЗМА

Цель работы исследовать отображения философских идеи Ф. Ницше на искусство авангардизма. **Методология** исследования для выявления теоретико-методологических основ функционирования использованы положения философской, эстетической, культурологической и искусствоведческой мысли. **Научная новизна** в статье проанализировано влияние Ф. Ницше на искусство авангардизма. Взгляды Ф. Ницше оказались актуальны и востребованы в художественной культуре XX в., но в то же время представители культурной традиции XX в., которые использовали в своем творчестве идеи немецкого мыслителя, часто обращались к

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

ним крайне избирательно и не всегда контекстуально-корректно. **Выводы.** Доказано, что творческое наследие Ф. Ницше может стать интеллектуальной основой для преодоления кризисных явлений в современной художественной культуре и инициировать восхождение Человека к новым духовно-художественным вершинам.

Ключевые слова: авангардизм, аполлоновское начало, дионисийское начало, культура, философия.

YA. S. DEMYDENKO^{1*}

^{1*}National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kiev), e-mail demydenkoyasya@ukr.net, ORCID: 0000-0002-5683-136X

REFLECTION OF NIETZSHE'S PHILOSOPHICAL IDEAS IN AVANGARDISM ART

The **purpose** of the research is to explore the display of philosophical ideas of Nietzsche on the avangardism art. **Methodology.** The philosophical provisions, aesthetic, cultural and artistic ideas were used to identify the theoretical and methodological fundamentals. **Scientific novelty.** The influence of Nietzsche on the avangardism art was analyzed. Nietzsche's views were relevant and demanded in the artistic culture of XX century, but at the same time, the representatives of the cultural traditions of the XX century, which used his creative ideas of the German philosopher, often referred to them very selectively and not always contextually correct. **Conclusions.** It was proved that the creative legacy of Nietzsche can be the intellectual base for overcoming the crisis in contemporary art culture and initiate the ascent of man to the new spiritual and artistic heights.

Key words: avangardism, Apollonian beginning, Dionysian beginning, culture, philosophy.

REFERENCES

1. Arslanov V.G. *Istoriya zapadnogo iskusstvovznaniya XX veka* [The history of Western art history of the XX century]. Moscow, Akademicheskii Proekt Publ., 2003. 768 p.
2. Bessonov B.N. Fridrikh Nitshe. Svoevremennye ili nesvoevremennye mysli? [Friedrich Nietzsche. Timely or untimely thoughts?]. *Sotsialnaya teoriya i sovremennost – Social theory and modernity*, 1993, issue 11, pp. 5-39.
3. Braudo Ye.M. *Nitshe: filosof-muzykant* [Nietzsche: philosopher, musician]. Saint-Petersburg, Ateney Publ., 1922. 67 p.
4. Vizgin V.P. Konflikt estetizma i istorizma v filosofii Nitshe [Conflict of aestheticism and historicism in the philosophy of Nietzsche]. *Istoriko-filosofskiy ezhegodnik – Yearbook the History of philosophy*, 2001, no. 99, pp. 228-260.
5. Horbachov D. *Ukrainski avanhardysty yak teoretyky i publitsysty* [Ukrainian avangarde artists as theorists and publicists]. Kyiv, RVA Triumf Publ., 2005. 384 p.
6. Groys B. Nitsheanskiye temy i motivy v Sovetskoy kulture 30-kh godov [Nietzschean themes and motifs in Soviet culture of 30-ies]. *Bakhtinskiy sbornik – The Bakhtin collection*, 1992, issue 2, pp. 104-126.
7. Levchuk L. *Zakhidnoevropeiska estetyka XX st.* [West-European aesthetics of the twentieth century]. Kyiv, Lybid Publ., 1997. 224 p.
8. Mankovskaya N.B. *Estetika postmodernizma* [The aesthetics of postmodernism]. Saint-Petersburg, Aleteyya Publ., 2000. 347 p.
9. Mankovskaya N.B. *Samorefleksiya neklassicheskoy estetiki* [The reflection of non-classical aesthetics]. Moscow, IF RAN Publ., 2002, pp. 5-24.
10. Nitshe F. *Nitshe contra Vagner* [Nietzsche contra Wagner]. Moscow, Москва : Izdatelstvo Klyukina Publ., 1901, pp. 172-197.
11. Nitshe F. *Literaturnye pamyatniki. Sochineniya v 2t. T. 1* [Literary monuments. Essays in 2 Vol. Vol. 1]. Moscow, Mysl Publ., 1990. 829 p.
12. Nitshe F. *Strannik i ego ten* [The wanderer and his shadow]. Moscow, REFL-book Publ., 1994. 400 p.
13. Nitshe F. *Rozhdeniye tragedii* [The birth of tragedy]. Moscow, Ad Marginem Publ., 2001. 736 p.
14. Petrova O. *Mystetstvovnavchi refleksii: Istoriia, teoriia ta krytyka obrazotvorchoho mystetstva 70-kh rokiv KhKh st. – pochatku XXI* [Art reflection: History, theory and criticism of fine art 70-ies of XX century. – early XXI]. Kyiv, KM Akademiia Publ., 2004. 400 p.
15. Radeev A.Ye. *Estetika zhizni v filosofii Nitshe. Dok. Diss.* [Aesthetics of life in the philosophy of Nietzsche. Author's abstract]. Saint-Petersburg, 2002. 199 p.

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

16. Turchin V.S. *Po labirintam avangarda* [Through the maze of the avangarde]. Moscow, Izdatelstvo MGU Publ., 1993. 248 p.

Стаття рекомендована до публікації д. філ. н., проф. В. В. Хмілем (Україна)

Надійшла до редколегії 23.11.2015

Прийнята до друку 03.12.2015

ЗМІСТ

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

КРЕТОВ П.В.

ФІЛОСОФЕМА СИМВОЛУ ТА КОНЦЕПТ СЕНСУ: ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ 7

КАРПЕНКО С.Р.

ДИСКУРС ВЛАДИ І ДИСКУРС МАС У СУЧАСНІЙ ФІЛОСОФСЬКІЙ АНТРОПОЛОГІЇ: КУЛЬТУРНИЙ, БІОЛОГІЧНИЙ ТА РЕЛІГІЙНИЙ ВИМІРИ 19

ОСАДЧА Л.В.

ГЕНЕТИЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ МЕНТАЛЬНОСТІ 29

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

МОСКАЛИК Г.

СУСПІЛЬСТВО ЗНАНЬ ЯК ПРОСТІР РОЗГОРТАННЯ ІНТЕЛЕКТУ ОСОБИСТОСТІ 38

ГРОМОВ В.Є.

ДО ПИТАННЯ ПРО СОЦІО-КУЛЬТУРНИЙ І ГНОСЕОЛОГІЧНИЙ СТАТУС ІДЕОЛОГІЇ У САМОСВІДОМОСТІ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА 47

РОГОВА О.Г.

АКТУАЛІЗАЦІЯ ПОШУКУ СЕНСОЖИТТЄВИХ ЦІННОСТЕЙ ЯК ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНЯ ПРОБЛЕМА 55

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

ХОДУС О.В.

ПРИМУСОВЕ ЩАСТЯ ЯК СУЧАСНИЙ СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ІМПЕРАТИВ 64

ЗІНЧЕНКО В.В.

ІНСТИТУЦІЙНА ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК СИСТЕМНЕ ІНТЕГРАЦІЙНЕ ЯВИЩЕ ПОСТМОДЕРНОГО РОЗВИТКУ 74

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ І ТЕХНІКИ

ГЕНСЬКИЙ Ю.Д.

ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ РОЗВИТКУ ШТУЧНО СТВОРЕНИХ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ СИСТЕМ 86

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

МАЛІВСЬКИЙ А.М.

АНТРОПОЛОГІЧНА ІНТЕНЦІЯ ФІЛОСОФУВАННЯ РЕНЕ ДЕКАРТА ТА ЇЇ ПРОЯВ У ТЕКСТІ «ПРАВИЛ» 97

АЙТОВ С.Ш.

КОГНІТИВНИЙ ДІАЛОГ СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ. ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ІСТОРИЧНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ 106

ДЕМИДЕНКО Я.С.

ВІДОБРАЖЕННЯ ФІЛОСОФСЬКИХ ІДЕЙ Ф. НІЦШЕ У МИСТЕЦТВІ АВАНГАРДИЗМУ 113

СОДЕРЖАНИЕ

АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЕ ИСКАНИЯ

КРЕТОВ П.В.

ФИЛОСОФЕМА СИМВОЛУ И КОНЦЕПТ СМЫСЛА: ФИЛОСОФСКО-АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

..... 7

КАРПЕНКО С.Р.

ДИСКУРС ВЛАСТИ И ДИСКУРС МАС В СОВРЕМЕННОЙ ФИЛОСОФСКОЙ АНТРОПОЛОГИИ: КУЛЬТУРНОЕ, БИОЛОГИЧЕСКОЕ И РЕЛИГИОЗНОЕ ИЗМЕРЕНИЕ

..... 19

ОСАДЧАЯ Л.В.

ГЕНЕТИЧЕСКИЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ МЕНТАЛЬНОСТИ

..... 29

ФИЛОСОФИЯ КУЛЬТУРЫ И ОБРАЗОВАНИЯ

МОСКАЛИК Г.

ОБЩЕСТВО ЗНАНИЙ КАК ПРОСТОР РАСКРЫТИЯ ИНТЕЛЛЕКТА ЛИЧНОСТИ

..... 38

ГРОМОВ В.Е.

К ВОПРОСУ О СОЦИО-КУЛЬТУРНОМ И ГНОСЕОЛОГИЧЕСКОМ СТАТУСЕ ИДЕОЛОГИИ В САМОСОЗНАНИИ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА

..... 47

РОГОВА Е.Г.

АКТУАЛИЗАЦИЯ ПОИСКА СМЫСЛОЖИЗНЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ КАК ФИЛОСОФСКО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА

..... 55

СОЦИАЛЬНАЯ ФИЛОСОФИЯ И ФИЛОСОФИЯ ИСТОРИИ

ХОДУС Е.В.

ПРИНУДИТЕЛЬНОЕ СЧАСТЬЕ КАК СОВРЕМЕННЫЙ СОЦИОКУЛЬТУРНЫЙ ИМПЕРАТИВ

..... 64

ЗИНЧЕНКО В.В.

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНАЯ ГЛОБАЛИЗАЦИЯ КАК СИСТЕМНОЕ ИНТЕГРАЦИОННОЕ ЯВЛЕНИЕ ПОСТМОДЕРНОГО РАЗВИТИЯ

..... 74

ФИЛОСОФИЯ НАУКИ И ТЕХНИКИ

ГЕНСИЦКИЙ Ю.Д.

ФИЛОСОФСКО-АНТРОПОЛОГИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ РАЗВИТИЯ ИСКУССТВЕННО СОЗДАННЫХ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ СИСТЕМ

..... 86

ИСТОРИЯ ФИЛОСОФИИ

МАЛИВСКИЙ А.М.

АНТРОПОЛОГИЧЕСКАЯ ИНТЕНЦИЯ ФИЛОСОФСТВОВАНИЯ РЕНЕ ДЕКАРТА И ЕЕ ПРОЯВЛЕНИЕ В ТЕКСТЕ «ПРАВИЛ»

..... 97

АЙТОВ С.Ш.

КОГНИТИВНЫЙ ДИАЛОГ ВОСТОЧНО-ЕВРОПЕЙСКОЙ ФИЛОСОФИИ ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XX В. И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ ИСТОРИЧЕСКОЙ АНТРОПОЛОГИИ

..... 106

ДЕМИДЕНКО Я.С.

ОТОБРАЖЕНИЕ ФИЛОСОФСКИХ ИДЕЙ Ф. НИЦШЕ В ИСКУССТВЕ АВАНГАРДИЗМА

..... 113

CONTENTS

ANTHROPOLOGICAL SEARCHING

KRETOV P.V.

PHILOSOPHEME SYMBOL AND CONCEPT OF MEANING: PHILOSOPHICAL ANTHROPOLOGICAL ASPECTS

..... 7

KARPENKO S.R.

DISCOURSE OF POWER AND DISCOURSE OF MASSES IN MODERN PHILOSOPHICAL ANTHROPOLOGY: CULTURAL, BIOLOGICAL AND RELIGIOUS DIMENSIONS

..... 19

OSADCHA L.

GENETIC DETERMINATIONS OF MENTALITY

..... 29

PHILOSOPHY OF CULTURE AND EDUCATION

MOSKALYK G.

SOCIETY OF KNOWLEDGES AS SPACE OF DEVELOPMENT OF INTELLECT OF PERSONALITY

..... 38

GROMOV V. E.

TOWARDS THE QUESTION OF SOCIO-CULTURAL AND EPISTEMOLOGICAL STATUS OF IDEOLOGY IN CONTEMPORARY SOCIETY

..... 47

ROGOVA E.G.

THE ACTUALIZATION OF SEARCH OF SENSE-VITAL VALUES AS A PHILOSOPHICAL-EDUCATIONAL PROBLEM

..... 55

SOCIAL PHILOSOPHY AND PHILOSOPHY OF HISTORY

KHODUS H.V.

FORCED HAPPINESS AS A MODERN SOCIO AND CULTURAL IMPERATIVE

..... 64

ZINCHENKO V.V.

INSTITUTIONAL GLOBALIZATION AS A SYSTEM OF INTEGRATION THE PHENOMENON OF THE POSTMODERN DEVELOPMENT

..... 74

PHILOSOPHY OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

GENSITSKIY Y.D.

PHILOSOPHICAL AND ANTHROPOLOGICAL IMPORTANCE OF DEVELOPMENT OF ARTIFICIALLY CREATED INTELLIGENT SYSTEMS

..... 86

THE HISTORY OF PHILOSOPHY

MALIVSKYI A.M.

ANTHROPOLOGICAL INTENTION OF PHILOSOPHIZING OF RENE DESCARTES AND ITS MANIFESTATION IN THE TEXT «THE RULES»

..... 97

AYTOV S.SH.

COGNITIVE DIALOGUE EAST EUROPEAN PHILOSOPHERS OF THE FIRST HALF OF THE TWENTIETH V. AND METHODOLOGICAL APPROACH OF HISTORICAL ANTHROPOLOGY

..... 106

DEMYDENKO Y.S.

REFLECTION OF NIETZHE'S PHILOSOPHICAL IDEAS IN AVANGARDISM ART

..... 113

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

До публікації в журналі приймаються статті українською, російською або англійською мовами проблемного, узагальнюючого, методичного характеру, оригінальні наукові, практичні дослідження, які раніше ніде не видавалися.

Матеріали необхідно надавати в друкованому та в електронному виглядах у програмі Microsoft Word 2003 або більш ранній – файли *.doc (файли *.docx, *.docm – не приймаються).

Наукова стаття повинна відповідати вимогам п. 3 Постанови ВАК України № 7-05/1 від 15.01.2003 року.

Матеріали рецензуються членами редакційної колегії збірника та сторонніми незалежними експертами, виходячи з принципу об'єктивності та з позицій вищих міжнародних академічних стандартів якості, та редагуються. Редакція залишає за собою право на стилістичну правку рукопису.

Вимоги щодо об'єму наукових статей, повідомлень, відгуків та рецензій:

- оглядові та проблемні статті – до 45 000 знаків з пробілами (7–10 стор.);
- загальні статті за рубриками видання – до 30 000 знаків з пробілами (5–7 стор.);
- наукове повідомлення – до 8 000 знаків з пробілами (до 2,5 стор.);
- відгук або рецензія – до 6 000 знаків з пробілами (до 2 стор.).

Матеріал надається у форматі A4, враховуючи таблиці, ілюстрації, список використаних джерел. Статті, більші за обсягом, можуть бути прийняті до розгляду на підставі рішення редколегії.

Увага! Журнал готується до експертизи в наукометричній базі даних SciVerse Scopus. Із цим фактом пов'язаний ряд необхідних вимог, а саме: наявність авторських розширених і структурованих резюме (рефератів – abstracts), у т.ч. – англійською мовою, рецензій, пристатейних списків літератури в романському алфавіті тощо.

Рекомендуємо скористатися правилами до оформлення статей журналу:

http: http://ampr.diit.edu.ua/public/journals/68/1_uk.pdf

Для прийняття статті до друку автору/авторам необхідно:

1. Для електронної інформації сформувати всі матеріали в п'яти файлах:

- **Перший** – із текстом статті та анотацій з ключовими словами. Назва файлу – прізвище та ініціали автора (першого співавтора) латинськими літерами, наприклад, Ivanov_II_stattia.doc.
- **Другий** – з розширеними відомостями про автора/авторів (прізвище, ім'я, по батькові; посада; вчений ступінь; учене звання; місце роботи або навчання; адреса електронної пошти; номери контактних телефонів). Назва файлу – Ivanov_II_vidomosti.doc.
- **Третій** - рецензія (відсканований). Назва файлу - Ivanov_II_recenziia.jpg.
- **Четвертий** – Експертний висновок (відсканований). Назва файлу – Ivanov_II_vysnovok.jpg. (складається в вільній формі)
- **П'ятий** – Ліцензійний договір (відсканований). Назва файлу – Ivanov_II_dogovir.jpg. Текст договору: <http://ampr.diit.edu.ua/public/journals/68/licenseAVFD.pdf>

2. Для друкованої інформації. Матеріали до редакції надаються особисто або надсилаються поштою. До них відносяться: 1) Два друкованих примірники рукопису з підписами всіх співавторів на останньому аркуші роботи; 2) Оригінал Ліцензійного договору з підписами всіх співавторів; 3) Оригінал експертного висновку; 4) (для співробітників ДНУЗТ) Рекомендація до друку за підписом відповідального редактора розділу.

Відповідальність за зміст статті, правильність, точність і коректність цитування, посилань та перекладу покладається на авторів.

Остаточне рішення щодо публікації ухвалює редакційна колегія журналу.

Статті, відхилені редакційною колегією, повертаються авторам для доопрацювання.

Шановні автори, запрошуємо до співробітництва!

З питань опублікування, будь ласка, звертайтеся до редакції журналу за адресою:

Кафедра філософії (ауд. 468),
Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту,
вул. Лазаряна, 2,
м. Дніпропетровськ,
Україна,
49010
e-mail: e-library@b.diit.edu.ua
Адреса сайту журналу: <http://ampr.diit.edu.ua/>

Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна

Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна веде підготовку докторантів та аспірантів за рахунок коштів Державного бюджету України – за державним замовленням – за наступними спеціальностями:

І. ДОКТОРАНТУРА

№	Спеціальність	Шифр
1	Теоретичні основи інформатики та кібернетики	01.05.01
2	Управління проектами і програмами	05.13.22
3	Залізнична колія	05.22.06
4	Рухомий склад залізниць і тяга поїздів	05.22.07
5	Електротранспорт	05.22.09
6	Експлуатація та ремонт засобів транспорту	05.22.20
7	Будівельні конструкції, будівлі та споруди	05.23.01
8	Будівельні матеріали та вироби	05.23.05

На підставі угод, що укладаються з докторантом і керівником вищого навчального закладу до докторантури приймаються громадяни України, кандидати наук, що мають наукові досягнення в обраній галузі.

Строк навчання 3 роки.

Вступники до докторантури, подають:

- заяву на ім'я ректора,
- копію першої сторінки паспорту,
- особистий листок з обліку кадрів з фотокарткою, який засвідчено відділом кадрів за місцем основної роботи,
- витяг з трудової книжки,
- довідку з бухгалтерії про заробітну платню,
- засвідчену копію диплому про закінчення вищого навчального закладу із зазначенням одержаної кваліфікації спеціаліста,
- копію диплома кандидата наук,
- копію атестату доцента, с.н.с. за їх наявності,
- розгорнутий план докторської дисертації,
- список опублікованих наукових праць та винаходів,
- медичну довідку про стан здоров'я за формою № 286-у,
- ідентифікаційний код,
- одну фотокартку розміром 3x4.

ІІ. АСПІРАНТУРА

№	Спеціальність	Шифр
1	Фізика твердого тіла	01.04.07
2	Теоретичні основи інформатики та кібернетики	01.05.01
3	Математичне моделювання та обчислювальні методи	01.05.02
4	Неорганічна хімія	02.00.01
5	Управління проектами і програмами	05.13.22
6	Технічна теплофізика та промислова теплоенергетика	05.14.06
7	Залізнична колія	05.22.06
8	Рухомий склад залізниць і тяга поїздів	05.22.07
9	Електротранспорт	05.22.09
10	Експлуатація та ремонт засобів транспорту	05.22.20
11	Основи і фундаменти	05.23.02
12	Будівельні конструкції, будівлі та споруди	05.23.01
13	Будівельні матеріали та вироби	05.23.05
14	Технологія та організація промислового та цивільного будівництва	05.23.08
15	Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)	08.00.04
16	Історія філософії	09.00.05
17	Екологічна безпека	21.06.01

На підставі угод, що укладаються з аспірантом і керівником вищого навчального закладу, до аспірантури приймаються громадяни України, які мають вищу освіту і кваліфікацію спеціаліста.

Строк навчання в аспірантурі з відривом від виробництва – 3 роки, без відриву від виробництва – 4 роки.

Особи, допущені до вступних іспитів в аспірантуру, складають три іспити за програмою вищого навчального закладу:

- спеціальну дисципліну,
- філософію,
- іноземну мову

За консультаціями звертатися на відповідні кафедри університету.

Особи, що поступають до аспірантури, подають:

- заяву на ім'я ректора,
- письмовий висновок передбачуваного наукового керівника про можливість навчання в аспірантурі,
- рекомендацію вченої ради вищого навчального закладу до вступу в аспірантуру (для випускників поточного року),
- копію першої сторінки паспорту.
- особистий листок з обліку кадрів з фотокарткою, який засвідчено відділом кадрів за місцем основної роботи,
- витяг з трудової книжки,
- довідку про заробітну платню,
- засвідчену копію диплома про закінчення вищого навчального закладу,
- посвідчення про складання кандидатських іспитів (за їх наявності),
- список опублікованих наукових праць та винаходів або реферат з обраної наукової спеціальності з рецензією передбачуваного наукового керівника,
- медичну довідку про стан здоров'я за формою № 286-у,
- ідентифікаційний код,
- одну фотокартку розміром 3×4.

Прийом документів до докторантури та аспірантури з 01.09 по 30.09 щорічно.

Вступні іспити до аспірантури з 10.10 по 30.10 щорічно.

Початок занять з 01.12 щорічно.

За інформацією звертатися:

Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту,
вул. Лазаряна, 2,
м. Дніпропетровськ,
Україна,
49010.

Тел. : (056) 373-15-44 – ректор, проф. Пшінько Олександр Миколайович, приймальня;

(056) 373-15-29 – проректор з наукової роботи, проф. Мямлін Сергій Віталійович.

(056) 373-15-63 – завідувача аспірантурою та докторантурою Лахнова Ірина Анатоліївна, кімн. 320).

Інформація про спеціалізовані вчені ради університету.

В університеті працює 3 спеціалізовані вчені ради з захисту докторських та кандидатських дисертацій за спеціальностями :

- Д 08.820.01 – залізнична колія (05.22.06) та електротранспорт (05.22.09);, 05.22.12 – промисловий транспорт.

- Д08.820.02 – рухомий склад залізниць та тяга поїздів (05.22.07) і експлуатація та ремонт засобів транспорту (05.22.20); транспортні системи (05.22.01);

- К08.820.03 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності).

Збірник наукових праць

АНТРОПОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ФІЛОСОФСЬКИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

№8 2015

(українською, російською та англійською мовами)

Відповідальний за випуск — В. В. Хміль

Комп'ютерне верстання — І. Пілат

Літературна обробка — О. П. Варшавський

Формат 60 × 84¹/₈. Ум. друк. арк. 14,42. Тираж 100 пр. Зам. №_____.

**Видавництво Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту
імені академіка В. Лазаряна**

Адреса редакції, видавця:

вул. Лазаряна, 2, кім. 468, м. Дніпропетровськ, 49010, Україна

Тел.: +38 (056) 373-15-88

E-mail: e-lirary@b.diiit.edu.ua, ojs.diiit@gmail.com

Адреса дільниці оперативної поліграфії:

вул. Лазаряна, 2, кім. 1201, м. Дніпропетровськ, 49010, Україна

Тел.: +38 (056) 47-19-66, факс: +38 (056) 47-19-83

Сборник научных трудов

АНТРОПОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ФІЛОСОФСЬКИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

(АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЕ ИЗМЕРЕНИЯ ФИЛОСОФСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ)

№8 2015

(на украинском, русском и английском языках)

Ответственный за выпуск — В. В. Хмель

Компьютерная верстка — И. Пилат

Литературная обработка — А. П. Варшавский

Формат 60 × 84¹/₈. Усл. печ. лист. 14,42. Тираж 100 пр. Зам. №_____.

**Издательство Днепропетровского национального университета железнодорожного транспорта
имени академика В. Лазаряна**

Адрес редакции, издателя:

ул. Лазаряна, 2, ком. 468, г. Днепропетровск, 49010, Украина

Тел.: +38 (056) 373-15-88

E-mail: e-lirary@b.diiit.edu.ua, ojs.diiit@gmail.com

Адрес участка оперативной полиграфии:

ул. Лазаряна, 2, ком. 1201, г. Днепропетровск, 49010, Украина

Тел.: +38 (056) 47-19-66, факс: +38 (056) 47-19-83

Proceedings Scientific Publication

ANTROPOLOGIČNÌ VIMÌRI FÌLOSOFS'KIH DOSLÌDŽEN'

(ANTHROPOLOGICAL MEASUREMENTS OF PHILOSOPHICAL RESEARCH)

No.8 2015

(in Ukrainian, Russian and English languages)

Responsible for issue — V. V. Khmel

Computer makeup — I. Pilat

Redaction — O. P. Varshavskiy

Format 60 × 84¹/₈. Conventional printed sheet 14,42. Circulation 100. Order no. _____.

Publication of Dnipropetrovs'k National University of Railway Transport named after Academician V. Lazaryan

Address of editor and editorial office

Lazaryan St., 2, r. 468, Dnipropetrovs'k, 49010, Ukraine

Tel.: +38 (056) 373-15-88

E-mail: e-lirary@b.diiit.edu.ua, ojs.diiit@gmail.com

Address of small offset printing office

Lazaryan St., 2, r. 1201, Dnipropetrovs'k, 49010, Ukraine

Tel.: +38 (056) 47-19-66, *Fax:* +38 (056) 47-19-83